

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

X. ÉVFOLYAM / 1978. JÚNIUS

35

*E szám munkatársai: Balog Gyula, Fried
István, Jung Károly, Kalapis Zoltán,
Katona Imre, Kónya Sándor, Matijevics
Lajos, Molnár Csikós László, Penavin
Olga, Székely Mária, Szeli István, Tóth
Ferenc, Veselinović-Sulc Magdolna, Voigt
Vilmos*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

35. SZÁM

*X. évfolyam
1978. június*

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE
JUNG KÁROLY
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA
TÓTH FERENC
SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

TANULMÁNYOK

Voigt Vilmos

FOLKLORIZMUS A SZIMBOLIZMUSBAN

*Шамана встреча и Венеры
Была так кратка и ясна*

...
*Да будет народ государем
Всегда, навсегда, здесь и там*

(В. Хлебников, 1917)

I.

Az egyszerűség kedvéért a következőkben szimbolizmuson a 19. század végétől kezdődő irodalmi irányt értjük. Más művészeti jelenségekre csak utalásképpen hivatkozunk. Egyébként is a képzőművészeti és zenei szimbolizmus esztétikailag tér el az irodalmi szimbolizmustól, elsősorban a művészi kifejezés másféle jelszerűsége miatt. Ezen kívül a folklór keretein belül mind a képzőművészetek, mind a zene szimbolikussága egészen más, mint a népköltészeté. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy többé-kevésbé minden műalkotása a hivatásos képzőművészetnek vagy zenének szimbolikus jellegű, ezt a folklór alkotásaira nem vonatkoztathatjuk. A folklórban belül a zenei és képzőművészeti formanyelv és kifejezési eszközök fejlettebb voltáéppen azt a közvetettséget, áttételességet csökkentti, ami nélkülözhetetlen előzménye a hivatásos művészetek szimbolizmusának. A tematikai körülhatároltság e tanulmányban így módon nemcsak gyakorlati okokból, hanem esztétikailag is igazolható.

Mellőzve most az ide vonatkoztatható érvelés idézését, a következőkben a folklór és folklorizmus szavakat is pontosan körülhatárolt értelemben idézzük. Folklórban az osztálytársadalmak kizsákmányolt osztályainak teljes szellemi kultúráját (társadalmi tudatát) értjük. E meghatározás szerint az őstársadalmak vagy a recens primitív társadalmak társadalmi tudata nem nevezhető folklórnak. Ez a megkülönböztetés csak látszólag terminológiai. Éppen témánk szempontjából igen fontos annak megállapítása, hogy mind az őstársadalmak, mind a primitív társadalmak (az ún. „természeti népek”) esetében a kultúra homogénnek tekinthető: mivel nincs osztálytagolódás, nincs ennek megfelelően „elnyomó” és „elnyomott”, vagy „uralkodó” és „alávetett” művé-

szet. Azok a társadalmak viszont, amelyek a fenti definíció értelmében vett folklórt képviselik, éppen igen határozott ikulturális megosztottságot mutatnak. Az orosz vagy francia folklór a 19. században lényegében más, mint a korszak irodalma és egész szellemi műveltsége. E különbség nyilvánvalóan társadalmi és esztétikai jellegű, és az egyes művészet-típusokat hordozók szociokulturális különbségeiből magyarázódik. Érdekes módon a folklór iránti érdeklődés mégsem elsősorban ezt a magyarázatot fedezte fel. Már a múlt századi első folklorisztikai kutatásokban is felbukkant az a gondolat (amely máig sem enyészett el teljesen), miszerint a folklór sajátosságát három fő tényező: a »tradicionalizmus, az etnikus jelleg és a természetesség adja meg.

Nyilvánvalóan a nézetnek van reális alapja. Mindazáltal már előjáróban leszögezhetjük, hogy az említett jelenségek egy-egy dialektikus ellentétpárnak egyik oldalát jelentik csupán. A folklór hagyományörző, elmúlt korok termékeit őrzi meg, és azokra utal. Ezzel egyszerre azonban kortársi és újító jellegű is. Éppen a rögzítés hiánya miatt a folklór prezens jellegű, aktuális és mindig alkalmazkodik a közvetlen körülményekhez. Tradíció és innováció, közösségi és egyéni jelleg elválaszthatatlanul fonódik össze benne. Az etnikus jelleg pedig minden esetben interetnikus, internacionális jelenségekkel társul. Csak a legjáratlanabb laikus szemlélő nem tudja, hogy a legnemzetibbnek vélt szokások, műfajok, olykor témák és motívumok is mennyire széles körben ismertek, kontinensnyi területeken vándorolnak, terjednek el. Végül a »természetesség« sem egyértelmű kategória. A romantika »*Naturpoesie*« fogalma már a hivatásos művészet (»*Kunstpoesie*«) fogalmával szembenállítva keletkezett. És amikor később az ellentétpár egyik felét elszakítva abszolutizálták a folklór »természetes«, »tisztá«, »eredeti« voltát, ez az értelmezés nem csupán az eredeti gondolat eltorzítása volt, hanem elfedte a folklór lényeges jellemvonásait is. Ugyanis a folklór valóban egyszerűbb a hivatásos művészetnél, de csak azzal összemérve. A folklór valóban közvetlenebb, természetesebb, de megint csak a hivatásos művészethez mérve. A folklór »természetessége« jellegzetesen relációfogalom, amely az ellentétpár másik tagja nélkül értelmét veszti. Önmagában ugyanis a folklór sem »természeti« vagy »primitív«. Mindig is a társadalmat képviseli szemben a természettel, mindig is egy fejlettebb fokon haladja meg önmaga korábbi fázisait. A folklórnak is van történelme, amely ha dimenziójában különbözik is a hivatásos művészet történetiségétől, abban azonos azzal, hogy ugyancsak a társadalmi-történeti determinációnak engedelmeskedik.

A folklór nem tükörképe a hivatásos művészetnek, de nem is ellentéte annak. Sokkal inkább mása és kiegészítője. Ez az az ok, amiért a hivatásos művészet oly sokszor és szívesen nyúlt a folklórhoz impulzusok nyerése céljából. A különbségek láthatóak, de a hasonlóságok is lényegiek hivatásos művészet és folklór művészet között: ez a körülmény minden folklorizmus létrejöttének alapja.

Mivel a folklorizmus fogalma körül is némi terminológiai és módszertani félreértés gomolyog, külön is foglalkoznunk kell a kérdés tisztázásával. A fent említett definíció értelmében a folklór mindig a nem-folklórral együtt létezik. (Nem-folklóron gyakorlatilag az osztálytársas-

dalmak kizsákmányoló osztályainak teljes társadalmi tudatát értjük.) Ez az egymásmellettiesség két irányú kapcsolatokat eredményez. A nem-folklor alkotásai, művészi eredményei eljutnak a folklorba (ezt nevezzük *folklorizálódásnak*), ugyanakkor a nemfolklorba is eljut a folklor (ez a folyamat a *folklorizmus*). Folklorizálódás és folklorizmus egy kissé kiegészítői egymásnak, de nem tükörképszerű párhuzamosságúak. Nem állíthatjuk, hogy a folklorizmus fellendülése automatikusan a folklorizálódás megélénkülésével együtt járna, vagy fordítva. E jelenségeket külön és gondosan kell vizsgálni, egyszer együtt jelentkeznek, máskor arányuk különbözik, és periódusaik is különböznek. Természetesen koronként és tájanként is változik e jelenségek tartalma, ennek feltárása azonban összegező érvénnyel még nem történt meg, ezért most nem is utalhatunk rá.

Közvetlenül a folklorizmusról szólván, el kell különítenünk ezt a jelenséget néhány más, igen hasonló, mégis más jelenségtől. Elsősorban a *primitivizmus* (olykor *exotizmus* néven szerepel) jelenségére gondolunk. A primitivizmust az európai művészettörténet (és idea-történet) viszonylag tisztázta. Így nevezi a kortársi primitív népek iránti érdeklődést a hivatásos művészetben és filozófiában. Ritkábban fordul elő a primitívizmushoz hasonló attitűd, amelyben az őstársadalmak kultúrája iránti hasonló érdeklődést figyelhetjük meg. (E fogalomnak nincs is önálló neve, jóllehet maga a jelenség jól ismert.) A primitivizmus és a folklorizmus egyfelől messzemenően hasonlítanak egymásra. A hasonlóság azonban egy szélesebb kontextusban érvényes. Mindkét jelenség egyezik abban, hogy a hivatásos művész valami mást keres, mindazt, ami eltér a maga megszokott művészi formáitól, megkísérli értékelni, beemelni a maga művészetébe. A folklor, a primitív népek művésze, az ősember barlangrajzai, őrlétek műalkotásai, gyermekrajzok, a véletlenszerű művészi jelenségek (*objet trouvé*), a technikai produkció termékei, egyáltalán mindaz, ami nem azonos a hivatásos művészet adott korszakának termékeivel, itt egy nevezőre kerül. Közvetlenül a folklor szempontjából ez a tendencia mintegy határjelenség, a dilettáns művészet, a *naïv* művészet felfedezésével jár. Az a néhány elméleti törekvés, amely megkísérelte e folyamat egészének értelmezését, arra is törekedett, hogy egységes, összefoglaló nevet találjon az így beemelt művészetek egészére. E kísérletek nem jártak sok sikerrel. Még leginkább az *ars insita* vagy a „más művészet” terminusok terjedtek el, de ezek sem általános érvénnyel, és még kevesebb esztétika elvi megalapozással.

Igen fontos megjegyezni, hogy ez a terminológiai tisztázatlanság elvi és koncepcionális zűrzavart jelez. A folklorizmus és a primitivizmus ugyanis több szempontból különböző jelenségek, és a „más művészet” igen tág kategóriáján belül is voltaképpen sokféle esztétikai művelet található. Ha minden ide vonható jelenségben a hivatásos művészet olyan törekvését vesszük figyelembe, amely valami mást befogad, átvesz, a *transzformálás* különböző formáit és fokozatait különböztethetjük meg.

A saját folklorra vonatkozó folklorizmus esetében egy tradicionálisan és társadalmilag interdependált jelenség transzpozíciójáról van szó, egy dichotómia két tagja közti különbség feloldásáról. Amikor

Goethe az általa gyermekkorában látott Faust-bábjátékból és olvasott népkönyvből hivatásos irodalmi alkotást készít, voltaképpen a német irodalom társadalmi és történeti keretein belül marad, csak a válaszfalat tünteti el folklór irodalom és hivatásos irodalom között. Ezt a folyamatot nevezhetjük *transzponálás*nak. A transzponálás eredményeként az új alkotás még utal eredetére, és voltaképpen szimbiózisát adja hivatásos és nem hivatásos művészetnek. Ez a tendencia különösképpen megfigyelhető az európai romantika népköltészet iránti érdeklődésében, amikor is hivatásos írók közöltek népköltési szövegeket, felhívták a figyelmet azok művészi értékeire, de sohasem feledkeztek meg arról, hogy az így átvett alkotások eredetileg más környezetben éltek, sőt ezt a környezetet próbálták megőrizni, magyarázni, értelmezni, a hivatásos irodalom befogadó közönsége számára közel hozni. (A Grimm testvérek meséi, Herder népdalgyűjteményei jellemző példái ennek a művészi transzponálásnak.)

A szorosabb értelemben vett primitivizmus azonban más művészi eljárást igényel. Itt voltaképpen nincs eredeti közösség hivatásos és népi művészet között (vagy ez olyan távoli, hogy egyetemesnek, absztraktnak tűnik), az átvétel lényegi változtatással jár, az így beemelt műalkotást kivesszük eredeti környezetéből, vagy egy sosem volt funkcióval ruházzák fel. Gauguin óceániai festményei, vagy Picasso és Braque afrikai ihletésű maszk-imitációi voltaképpen nem adják vissza az eredeti műalkotások lényegét, az átvétel itt arbitrális és valóban *transzformáció*, vagyis az eredeti formák megváltoztatása. Azok a társadalmi különbségek, amelyek elválasztják a barlanglakót vagy a pigmeust a dekadens vagy avantgardista művésztől, nemcsak szociálisan, de esztétikailag is áthatolhatatlanok.

Itt két további tényezőre kell utalnunk. Egyrészt a transzponálás és a transzformálás szembeállításával még nem utaltunk a „más művészet” egyéb jelenségeinek sajátosságára. Ez a feladat azonban kívül esik a jelen tanulmány keretein. Másrészt a két művészi eljárás megtalálható magán a folklorizmuson belül is. Ez utóbbi jelenségre ki kell térnünk.

Némi általánosítással azt mondhatjuk, hogy a folklorizmusnak két válfaja van, egy *tradicionális folklorizmus*, amely a transzponálásra épül, és egy modern folklorizmus (avagy *neofolklorizmus*), amely a transzformáció művészi módszerét követi. Az első főként a 19. században található meg, és a romantikus irányzatoktól a különböző népies ideológiai-művészeti mozgalmakig jut el. Legfőbb elve az, hogy a művészeti folklorizmust társadalmi és politikai progresszióval köti össze, a népköltészet átvételét a néptömegek politikai emancipációja keretébe illeszti. E felfogás talán legtömörebb és mindenesetre klasszikus érvényű megfogalmazása Petőfi Sándornak Arany Jánoshoz intézett első levelében olvasható (nem véletlen, hogy e levél a kései kelet-európai romantika és a „fiatal Európa” meg a Vormärz időszakában íródott, 1847. február 4-én): „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század főadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már

látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélessenek és élvezenek. Égbe a népet, pokolba az arisztokrátiát!”

Ez az emancipációs jellegű tradicionális folklorizmus egyszerre tartalmi és formai vonatkozásban transzponálta a folklórt, és mindenfajta népiesség megnyilatkozási formájává vált. Ezzel szemben a neofolklorizmusban csak a formai vonások dominálnak. Ez az irányzat leginkább az avantgarde művészi áramlataiban fedezhető fel. Amikor például James Joyce egész sor angol vagy ír folklórelemet montíroz a Finnegan's Wake részleteiben, itt szó sincs politikai vagy társadalmi emancipációról, egyáltalán a folklór eredeti funkciójára való utalásról, az átvétel jellegzetesen változtató módszerű: transzformáció.

Igaz ugyan, hogy a 20. században is továbbél a korábbi transzpozíciós népiesség folklorizmus-gyakorlata (ezt követeli például a sokféle „völkisch” irodalom), a modernista törekvések mégis következetesen a másik módszert, a transzformálást alkalmazzák, amely a neofolklorizmus jellegzetes művészi gyakorlatává válik. (Ha csupán zárójelben is, mégis utalni kell arra, hogy e tekintetben is különbözik a neofolklorizmustól a vele egykorú neoprimitivizmus művészi gyakorlata. Akár a *négritude*, akár például a Szovjetunió kis népeinek 1917 után kifejlődött irodalmi művészi gyakorlatára gondolunk, itt a transzponálás és transzformálás másként jelentkezik. Ez a jelenség, éppen különállása miatt, külön és részletes tárgyalást igényelne, amely ismét kívül esik e dolgozat megszabott keretein.)

A szimbolizmus irányzata és korszaka több szempontból is igen jelentős helyet foglal el a folklorizmus így értelmezett kérdéskörében. E tényezőkről később még részletesebben esik szó, most csupán felsoroljuk őket.

1. A szimbolizmus jellegzetes művészi eljárása, jelképek, szimbólumok alkotása vagy használása *egyszerre tartalmi és formai* tényező. Még ha csak egyes motívumok vagy formulák átvételét is bizonyíthatjuk, ezeknek jelentés tulajdonítása már a tartalmi és formai tényezők összekapcsolását jelenti. A szimbolizmus (és a szimbolista folklorizmus) tanulmányozása esztétikai szempontból elsősorban ezért érdekes feladat. Nem véletlen, hogy mindazok az esztétikai-irodalomelméleti munkák, amelyek megkísérelték az irodalmi szimbólum fogalmának tisztázását, érintették a szimbólumok eredetének, archetipikus jellegének, folklorizmusának kérdését — jóllehet nem ebből a szempontból indultak ki.

2. Történetileg a szimbolizmus *közbülső helyet* foglal el a *tradicionális és a neofolklorizmus között*. A tartalmi átvétel, transzponálás még hasonlít a romantika gyakorlatára (a szimbólumok jórésze közvetlenül is onnan származik), ugyanakkor a szimbolizmus már előlegzi az avantgarde transzformáló, formai folklorizmusát. Az átvett szimbólumok értelmezése egyre inkább önállósul, egyénivé és stilizálttá válik, de még mindig megőrzi közösségi (és ennek megfelelően tartalmi) vonatkozásait.

3. Külön kérdés a szimbolista folklorizmus tárgyalásakor ennek kapcsolata a primitivizmussal és hasonló jelenségekkel. Itt azt figyelhetjük meg, hogy a szimbolizmusban még a folklorizmus a kiindulópontja a „más művészet” felé való fordulásnak. Ebből magyarázódik például a primitív művészet vagy ösművészet iránti érdeklődés. Az

utóbbiakhoz tartozó alkotások, motívumok, minták még kvázifolklórként szerepelnek. A későbbi avantgarde folklorizmusa már alárendelődik az általában vett primitivizmusnak, „más”-keresésnek. A szimbolizmusban különösen a mitizálás eredményezi azt, hogy itt egyéni és közösségi, folklór és nemzeti hagyomány egymás mellé kerül. Ez a *szinkrétisztikus jelleg* ismét általános esztétikai és irodalomtörténeti jelenség, amelyet ilyen dimenzióban érdemes feldolgozni.

4. Csak utalni szeretnék arra, hogy a szimbolizmus folklorizmusa saját jelenség a különböző művészeti ágak kölcsönhatását tekintve is. Igaz ugyan, hogy például az impresszionizmus egyaránt elképzelhető képzőművészetben és zenében, vagy a dadaizmusnak és konstruktivizmusnak van átmenete irodalomból képzőművészetbe vagy az alkalmazott művészetből az irodalomba, mindazáltal a szimbolizmus központi jelentőségű minden olyan művészetben, amelynek jelentése van. A folklorizmus pedig itt elsősorban éppen jelentés és funkció áttételezéséből áll. Különösen jelentős a képzőművészeti szimbolizmus folklorizmusa, és nemegy folklorizmus-motívum (főként a halál, a természet, a falu megjelenítése) többszörösen mozog a képzőművészetek és az irodalom között.

5. A folklorizmus szempontjából a szimbolizmus kutatását állandóan ki kell egészíteni a romantika örökségének, valamint a párhuzamos naturalizmus és szecesszió jelenségei vizsgálatával. A folklorizmus megnyilvánulási módjainak szempontjából fontos, hogy a romantikától veszi át a szimbolizmus a szimbólumok nagy részét, a naturalizmus voltaképpen egyfajta nagyon degradált szimbolizmus (már-már a szimbolizmus ellentéte), a szecesszió (*Jugend, art nouveau, Sezession*) pedig a szimbolizmus közvetlen megnyilatkozási formáját ölti. Itt számunkra nem is az egyes irányzatok és periódusok elkülönítése a fontos, mint inkább a *szimbolista folklorizmus művészi módszerének meghatározása*, amely csak a fenti kontextusban végezhető el.

Ebben foglalhatjuk össze a felvetődött kérdéskör legfontosabb elméleti csomópontjait.

II.

Ha most a fentiek előrebocsátása után tudománytörténeti szemlére indulunk, azt kell mondanunk, hogy a felvetett összes szempontot az eddigi kutatások során nem érvényesítették, jöllehet egyikükre-másikukra régóta és határozottan rámutatott az esztétikai, irodalomtörténeti, művészettörténeti, ritkábban az irodalomelméleti-poétikai vagy a néprajzi-folklorisztikai kutatás. Éppen ezért a következőkben csak a jelzett szempontok szerint tekintjük át a tudománytörténet eseményeit, nem áll szándékunkban teljes irodalomtörténeti vagy folklorisztikai szimbolizmus-kutatástörténetet adni. Ez érdekes munka lenne, de legalább egy kötet tárgyául kínálkozik.

Kezdve az egyszerűbben áttekinthető hagyománnyal, az európai folklór és folklorisztika kutatástörténetei érdemben nem tárgyalják a szimbolizmus folklorizmusát.¹ Csupán a freudista és jungiánus folklór-elméletek foglalkoznak a folklór szimbólumaival önálló kérdésként, de az ilyen összegezések² természetesen csupán egyetlen szempontból in-

dulnak ki. Igen feltűnő, hogy a szó szoros értelmében vett folklorizmusnak nincs önálló kutatástörténete. Ezzel összefüggésben a neofolklorizmus fentebb említett gondolkörét is csak újabban különítették el³ a hasonló témáktól. A mai folklorizmus (és neofolklorizmus) kutatói általában a folklór művészetén kívüli (elsősorban turisztikai) felhasználását vizsgálják.⁴ A primitivizmus (és a vele e tekintetben azonosítható *orientalizmus*) monográfiái⁵ viszont igen értékes adatokat halmoztak fel, azonban ezek között a közvetlenül a folklorizmusra vonatkozó észrevételek száma csekély, és az is más természetű anyag közé rejtve van.

A szimbolizmus irodalomtörténeti és poétikai összefoglalásai⁶ viszont a folklorizmusnak nem szentelnek önálló fejezetet, jóllehet annak egyes tényeit általában említik. Annál több a hivatkozás mítoszra, mondákra, mesékre, sőt közvetlenül a folklórra is a szimbólumról, jelképről, költői képről szóló beláthatatlanul nagy esztétikai és irodalomelméleti irodalomban. Mivel véleményem szerint az irodalmi szimbólumfogalomból nem lehet a folklór szimbólumvilágát levezetni, és az irodalom szimbólumfogalma sem származtatható egyes-egyedül a folklórból, ennek a rendkívül összetett kérdéskörnek csupán egyetlen aspektusát szükséges megvilágítani: jelesen a folklór szimbolikus értelmezésének változásait, főbb tendenciáit, és ezeknek a kapcsolatát az irodalomelmélettel, pontosabban a szimbolizmus művészi rendszerével. Ez a megközelítés ugyan nem ad teljes képet, minden esetre bővíti azonban azokat a szempontokat, amelyek segítségével a szimbolizmus (és annak folklorizmusa) egyáltalán megérthető.⁷

A legtöbb egyetemes néprajztörténeti összefoglalás⁸ legfeljebb csak utalásszerűen foglalkozik a szimbolikus antropológiával, ily módon mintegy magunknak kell a vonatkozó adatokat rendre felidézni. A természeti népek, az antikvitás, a középkor, sőt a manierizmus és barokk szimbólumfogalmát többször tárgyalták⁹, de ezekben voltaképpen folklórról még nem esik szó. Tulajdonképpen a felvilágosodás veti fel a társadalmi formák és társadalmi jelek kapcsolatát, ezt azonban nem kíséri folklorisztikai kutatómunka. Csak a 19. században kapcsolódik össze a szimbólumok és a folklór vizsgálata. Mivel sok országban hasonló, mégis egymástól elválasztható folyamatok játszódnak le, ezek részletes tudománytörténeti áttekintése igen sokrétű és bonyolult feladat lenne. Most azonban csupán a legfontosabb erővonalak megrajzolásával is megelégedhetünk.

A szimbólumkutatásban úttörő jelentőségű a német mitológiai iskola felbukkanása. Első fontos műként Creuzer ismert görög és antik szimbolikáját tekintik¹⁰, amely a német romantika számára szállított építőanyagot, és egyszerre megalapozása az összehasonlító szimbolikának meg a fantasztikus, csapongó mitológiai kényszeregyeztetéseknek. Érdekes, hogy a megjelenése után kibontakozó vita¹¹ elsősorban az irodalom pánszimbolikus értelmezése ellen fordult, és érintetlenül hagyta a módszer filológiai egyoldalúságát.

Creuzer munkatársaiként indultak a Grimm testvérek, akik több előtanulmány után 1835-ben adták ki német mitológiájukat¹². Ez hovatovább indogermán összehasonlító mitológiává nőtte ki magát, és meszesemenően befolyásolta a 19. század második felének egész folkloriz-

tikáját Európában. Majdminden nép megkísérelte összeállítani a maga nemzeti „mythológiáját”, és a Grimm testvérek elszórt természetszimbolikát sejtető megjegyzéseiből kisarjadt az úgynevezett „természetmitológiai” vagy csúfnéven „meteorológiai” irányzat, amely minden folklór alkotásban (főként mesékben, mondákban, mítoszokban) természeti jelenségek szimbolikus ábrázolását vélte felfedezni.¹³ Ez az irányzat főként a német, az orosz, francia és angol kutatásban terjedt el.

E munkák közös jellemzője az, hogy régi feljegyzésekből és kisebb mértékben kortársi néprajzi gyűjtésekből minden olyan adatot összehordtak, amelyekben istenségek, démonok, természetfeletti lények szerepeltek. A néphit adatait mitológiának, a népmeséket és népmondákat mítoszoknak értelmezték. A szimbolizmust a szűsében fedezték fel, és direkt jellegűnek tartották. A természetmitológiai nézőpont az oka annak, hogy a kedvelt szimbólumok (nap, hold, tenger, föld, évszakok, hajnal, éjfél, vihar, tűz) cselekményképző elemmé változtak: az évszakok változása vagy a tűz megszerzése egy-egy történet lényegét adta.

Külön áll ez irányzat mellett a svájci vallástörténész Bachofen. Munkáiban¹⁴ inkább archetipikus módon fogja fel a szimbólumokat, egyetemes jelentőséget tulajdonít főként az anya-, a föld- és a természetjelképeknek. Az ő közvetlen hatását a 19. században kisebbnek tehetjük fel, a 20. században azonban közvetve befolyásolta a mítoszok szimbolikus újraértelmezését.

Némi előzmények után a 19. század 70-es éveitől indul meg az úgynevezett „angol antropológiai iskola” működése. Első jelentős figurája E. B. Tylor¹⁵, akinek érdeklődése elsősorban társadalomtörténeti, nem folklorisztikai. Mégis ő az, aki kidolgozza a továbbélő csökevények (*survival*) elméletét, és összekapcsolja a régi mítoszokat a korabeli népszokások és néphit anyagával. Kortársai ilyen szempontból elemezték az angol (és egyetemes) folklórt is.¹⁶ Tendenciájuk egyenlőséget látott a primitív népek kultúrája és a folklór között, és az egyoldalú mitológiai szemléletből egy társadalmiasabb, evolucionista történetiséggel is számító nézőpontot alakított ki. Az iskola legnagyobb hatású képviselője természetesen az „Aranyág” írója, J. G. Frazer.¹⁷ Nála is összefonódik az antikvítás meg a primitív anyag (a szorosabban vett folklórral kevesebbet foglalkozik), rendező elvként a rítus és a mágia szerepel. Mindkét gondolat közvetlenül folytatódik a szimbolista művészetben, és Freud könyve, a *Totem és tabu* is elsősorban innen meríti néprajzi bizonyítékait.

Új fázisába lép a német kutatás a múlt század végén. Elsősorban Mannhardt nevéhez fűződik ez a változás.¹⁸ Ő az első, aki a korábban még vegyesen tárgyalt mitológiai és folklór anyagot elválasztja egymástól. Nála az „alsóbb mitológia”, elsősorban a népszokásokban és néphitben megtalálható vegetációs démonok kérdése kap középponti helyet. Annak ellenére, hogy Mannhardt még mitológiai kérdésfeltevéseiből indul el, életművével zárul a folklór és a mitológia azonossága: később a kutatás két ágon folyik tovább.

A századfordulón bontakozik ki az úgynevezett „ritualista” iskola is: ennek képviselői¹⁹ a folklórban nem hiedelmek (azaz mítoszok), hanem szokások (azaz rítusok) visszfényét látják.

Mind a „vegetációs démonok”, mind a „ritualista” szemlélet már felbukkan Frazer-nél is, aki ilyen módon összegezője az egész 19. századi kutatásnak. Emiatt is érthető nagy hatása a kortársakra és a későbbi nemzedékre. Frazer mágia-elmélete mintegy utoljára egyesíti az egyetemes néprajz, a folklór és a mitológia kutatási módszereit. A később kialakuló, szorosabb értelemben vett szaktudományos módszerek, eredmények sosem kapnak olyan nagy társadalmi és művészeti visszhangot, mint ekkor.

A teljesség kedvéért szeretnék utalni arra, mi lett az említett tudományos irányzatok későbbi sorsa. A mitológiakutatást felváltja a néphitkutatás, az összehasonlító módszer filológiai komparatizmussá alakul át. A ritualista és mágikus módszertan a két világháború között az angolszász funkcionálismozgás megy át. Egyes kérdésekben heves polémiák árán, általában azonban természetes változással új áramlatok születnek. Ezekkel kapcsolatban megemlíthetjük, hogy a fentebb idézett elgondolások inkább hatottak széles társadalmi körben. Az újabb és kritikai elképzelések viszont megmaradtak a szaktudomány keretei között.²⁰

Az összegezéshez először is egy időbeli szempontból kell kiindulnunk. Nagyon leegyszerűsítve az európai szimbolizmus (mint irodalmi irányzat) történetét, azt mondhatjuk, hogy különböző kezdeményeket egy előkészítő periódusba helyezhetünk el, amely az 1880-as évek elején vált át egy meghatározott irodalmi irányzatba. Ez az irányzat életerős vagy egy évtizedet, később azonban inkább újjáélesztése, mint továbbfolytatása figyelhető meg. Különösen az 1905 körüli időben lángol fel az új szimbolisztikus irány. Nem egyes-egyedül Kelet-Európában, de itt jelentősebb formában. Különleges az amerikai szimbolizmus történeti sorsa: ha itt többről beszélhetünk, mint írói módszerről, a mozgalmat az európaihoz viszonyítva még későbbinek kell tartanunk.

Mindez rendkívül érdekessé teszi az idézett tudománytörténeti tények időrendjét. Azt mondhatjuk, hogy a voltaképpen a romantika által megszabott tudományos feladatok (a nemzeti folklór összegyűjtése, költészeti szempontból értékelése) egészen az 1860-as évekig dominálnak. Ekkor a német kutatásé a módszertani vezérszerep. Itt történik meg a szaktudományos kutatásnak a nemzeti és kulturális célokkal való azonosítása. A mitológia és a szimbólumkutatás a Creuzer-vita óta közvetlenül kapcsolódik az esztétikai (sőt filozófiai) kérdésekhez, a heidelbergi romantika egyik fontos tényezője. Ez az a gondolatvilág, amely befolyásolja az európai kultúrát, anélkül azonban, hogy közvetlen és nagy hatást váltana ki az irodalom művelőinél.

A múlt század hatvanas éveitől kezdődik a természetmitológiai irányzat fénykora. Ez is német földről indul ki, de korán nemzeti jelleget ölt. Angliában a kelta mitológia, Franciaországban is a breton tradíciók válnak központi jellegűvé. Az orosz (és egyéb szláv) kutatók mögött a szlavofil tendenciák húzódnak meg. Még a kisebb népek (skandinávok, finnek, magyarok, románok stb.) is megkísérik, hogy maguk is hasonló, önállóan képzelt mitológiai rendszereket fedezzenek fel. Az igény az iskolák feltörekvő korszakában fogalmazódik meg és széles körben elterjed: a soron következő kijózanító bírálóat már szaktudományos berkekben történik, és a nagyközönség meg az irodalmi élet

nem is vesz róla igazán tudomást. Talán az egyetlen kivétel itt az orosz szellemi élet, ahol a forradalmi demokraták (N. G. Csernisevskij és N. A. Dobroljubov) az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, a komparatista módszert képviselő esztéta V. V. Sztaszov pedig egy évtizeddel később igen éles vitát folytattak a mitológiai szimbolizmus ellen, és különböző érvek alapján, de egyező módon a filológiai, történeti és szociológiai módszert javasolták e helyett.²¹ Nyilván az a szélesebb körben ható vita is hozzájárult ahhoz, hogy az orosz folklór és általában a hagyományosság kérdései olyan fontos szerepet játszottak még a 20. század első évtizedének orosz szellemi életében is.

A mitológiai és szimbolikus iskola könnyűszerrel válhatott művészi módszerre. A mítoszok definíciójaként ugyanis a nyelvi szempont szerepelt: a mítoszt makrometaforának, szimbólumnak értelmezték, és ezt a nyelv korai kifejezőmódja „tökéletlenségéből” vezették le. Nem mindenki vallotta ugyan Max Müller extrém felfogását, aki szerint a mítosz „a nyelv betegsége” (vagyis a kifejezés korai formáinak tehetetlensége), mindazáltal a mítosz (és az ebben előforduló istennevek) szimbolikus értelmezése általános volt.

A folklorizmus szempontjából mindez tovább erősítette a szimbolizáló és transzformáló tendenciákat. Mivel a népköltészet termékeit nem a maguk műfajiságában, művészi (stiláris és poétikai) vonásaik miatt, hanem jelképesnek felfogott tartalmuk szerint értékelték, azt szabadon kezelték, egyes elemeket, motívumokat önállóan értelmeztek, használtak, vettek és alakítottak át. Az a Grimm testvérek által megfogalmazott tétel, miszerint a mesék és mondák egy hajdani egységes (akár egyetlen népre vonatkozó, például „német” vagy „orosz”, ennél is gyakrabban azonban egész nyelvcsaládokra vonatkoztatott, például „árja”, „szláv”, „indogermán”, „finnugor” stb.) hagyomány *töredékei*, mintegy bátorított az elemek szabad felhasználására egymáshoz illesztésére. Különösen a szecesszió mitologizálásában feltűnő vonás az egymástól eredetileg igen távol eső elemek szinte montázsszerű összevonása, sosem volt kompozíciókba illesztése, magánmítoszok és dekoratív mitológiák feltalálása.

Ez a tendencia feltűnően jelentkezik a 20. században, akár Yeats, Maeterlinck, Rilke, Ady, Blok, Čiurlionis és mások műveit idézhetnénk. Mivel a korábbi szakaszban, például Baudelaire, Verlaine vagy Rimbaud költészetében még nincs nyoma, sajátosan megkésett jelenségnek nevezhetjük.

A következő vonás, amelyet meg kell említenünk, az, hogy a folklór iránti érdeklődés mintegy véget ér a 19. század végére. Amíg a korábbi kutatások minden történeti vagy nyelvcsaládbeli meghatározottság ellenére is a saját kultúra gyökereit keresték, az angol antropológiai iskolával kezdődően a primitív népek adatai kerülnek előtérbe: innen már nem folklorizmust, hanem primitivizmust vesz át az irodalom. Társul ehhez a rituális (később pszichoanalitikus) szemlélet is: ez megintcsak áttételesebben poétikus, mint elődje volt; a költészet és mitológia voltaképpen azonos s annak tűnt, köztük csupán transzponálást kellett elvégezni. Szokás és költészet, pszichikum és művészet között eggyel több

a változtatások száma, itt megint a transzformálás módszerére van szükség.

A szimbolizmus előkészületi periódusában a folklorizmus tradicionális (romantikus) módozata él tovább. Ez közismert irodalomtörténeti és -elméleti megállapítás. Úgy látszik azonban, hogy a közhittel ellentétben a szimbolizmus voltaképpeni első szakaszában már nem ez a helyzet, itt a felsorolt transzpozíciós folklorizmus jelenléte igazolható. A szimbolizmus második szakaszában már a primitivizmus általánosabb körvonalai látszanak, és a művészi módszer a transzformálás lesz. Ezt a változást sem vette észre az eddigi kutatás. Hogy képletesen is idézzük e három szakasz különbségét, azt mondhatjuk, hogy az elsőben csakugyan a herderi, Walter Scott-i, wagneri folklorizmus él tovább — a másodikban Grimm és esztétikailag-filozófiailag Schelling a hangadó —, végül a harmadik szakaszra jellemző Frazer és általában a mágia központba kerülése.

III.

Eddig azt tekintettük át hogyan jelentkezik a folklorizmus a szimbolizmus előtt, vagy annak kísérőjeként. A kép teljessége kedvéért is tovább kell lépünk, meg kell kérdeznünk, hogyan értelmezték a szimbolizmust a folklór későbbi ismerői? Ez a retrospektív munka csak látszólag felesleges. Éppen a szimbolizmus fogalmának tisztázásához járulhat hozzá az, ha tisztázzuk, *utólag* milyen elemekből rakódott össze ez a koncepció.

Legelőször a mélylélektani irányzatokra kell röviden utalni. Amennyire ezt a pszichoanalízis történészei feltárták, körülbelül 1907-től foglalkoztak a Freudhoz közelállók mítoszok és valamilyen folklórtéma vizsgálatával. Freud maga 1912-ben írta meg a *Totem és tabu* című könyvét, amelyhez az ötletet Frazer 1910-es totemizmuskönyve adta. Ettől az időtől kezdve többé-kevésbé állandóan megtalálható a freudizmusban a mítoszok, a folklór és az etnológia magyarázata. Rank, Ricklin, a magyar Róheim Géza és mások idevágó tanulmányai²¹ azonban csak néhány kérdést érintenek, egymással sem mindenben egyeznek, és az irodalmi szimbolizmushoz is utólagos interpretációként nyúlnak. Egyébként is Freud elmélete szerint az irodalmi mű ugyan kivételése a lelki problémáknak, azonban a pszichoanalízis inkább az értelmezést, interpretációt, mint a genezist adja ehhez. Mind Freud, mind hívei a mítoszokat és a folklórjelenségeket együvé sorolták, a folklorizmus speciális megközelítésével nem foglalkoztak.

Sokkal inkább érdekelte Jungot és iskoláját a folklór. Jung maga valószínűleg korai freudista életszakaszában már találkozott e kérdésekkel, önállóan azonban csak a harmincas évektől kezdve foglalkozik ezzel. Ekkor indul meg együttműködése a magyar mitológus-vallástörténésszel, Kerényi Károllyal és az amerikai etnológussal, Paul Radinnal. Munkáikban főként a primitív költészet prózai alkotásait vizsgálják, Jung magánérdeklődése azonban mindvégig kiterjed az európai mesékre is.²³ Noha a folklorizmus jelenségeit közvetlenül nem érinti, elgondolá-

sai mégis igen fontosak számunkra, mivel az egész mélylélektani felfogás alapja a szimbolika. Jung a folklórban főként az archetipikus megnyilvánulását látja, és tanítványai főként az ötvenes években ki is dolgozták a folklór ilyen interpretálását. E munkák²⁴ elsősorban a mesék jelképrendszerére vonatkoznak, és teljességre törekednek, minden egyes motívum, sőt a szerkesztési elvek mélylélektani magyarázatát adják. A szaktudomány általában véve idegenkedik e nézetektől, annyit azonban elismer, hogy az összes pszichológiai irányzat közül a jungiánizmus foglalkozott a legtöbbet és a legrészletesebben a folklór szimbolizmusával. Számunkra még egy megjegyzés kínálkozik: a jungiánizmus elsősorban a szimbolizmus feltárását tűzte ki céljául. A művészi irányzatok közül azonban a romantika és a szürrealizmus közelebb áll hozzá. A freudista pszichoanalízis inkább szimbolizmusközeli, Jung követői a szabad asszociációk és a kollektív tudatalatti tényeit tárják fel. Emiatt mind a freudista, mind a jungiánus szimbolizmusmagyarázat bizonyos fokig jogosult ugyan, de önálló, befejezett érvényű megoldásnak nem tekinthető. Az irodalom nem is az egész elméleteket, hanem azoknak többé-kevésbé pontosan átvett morzsáit, részleteit használta fel. Az elméletek heterogenitását tükrözi, hogy olyan főrumok is megjelentek, amelyekben különböző természetű szimbolizmusértelmezések találhatók meg egymás mellett. Inkább vallástörténeti, mitológiai és pszichológiai felfogás jellemzi a 40-es évek elejétől meginduló *Eranos-Jahrbuch* tematikus kötet sorozatát. 1960-tól a *Symbolon — Jahrbuch für Symbolforschung* a baseli (jungiánus) szimbólumkutató társaság közlönyeként jelenik meg. Nem véletlen, hogy éppen az utóbbi húsz évben indult meg (főként Svájcban), a szimbólumkutató társaságok munkája. Ezek voltaképpen a Jung képviselte elveket követik, de érdeklődésük szélesebb körű, és az irodalom tanulmányozásában érvényesítenek némi filológiai, irodalomtörténeti módszertant is.

A huszadik század szorosabban vett etnológiai kutatásai több ízben is foglalkoztak a primitív költészet szimbolikus értelmezésével. Ez a módszer legtöbbször a mítoszok vizsgálatában öltött testet, és ilyen módon összekapcsolódott a vallástudomány irányzataival is. A mítoszoknak központi kategóriává válása a folklorizmus helyébe a primitívizmust állítja, és még a szorosabban véve folklorisztikus témákat is a primitívizmus módszertanával közelítik meg. Állandó tényezőként említhetjük meg azt is, hogy a pszichológiai magyarázatok igen gyakoriak, sőt nem egy esetben társadalomelméleti, filozófiai következtetéseket is levonnak a mítoszok vizsgálatából. Általában azt látjuk, hogy a mítoszok kutatása — végtére is egy távoli szaktudományos probléma — igen népszerűvé válik, és nem csupán a művészi alkotás titkát próbálják segítségével megfejteni, hanem a kultúra és társadalom lényeges vonásait is ilyen módon magyarázzák.

Mivel e témakörnek van folklorista által írott összegezése, csupán a legfontosabb fejlődési szakaszokat kell bemutatni.

Legelőször a 20. század tízes éveiben a néplélektannal foglalkozó pszichológus, Wundt veti fel azt a gondolatot, hogy a mítosz, akárcsak a nyelv, önálló gondolati rendszert alkot, amelynek sajátos szerűsége szim-

bolizmusában van.²⁵ Ebből indul ki egy évtizeddel később a filozófus Cassirer, amikor mind a nyelvet, mind a mítoszt „szimbolikus formának” nevezi.²⁶ A harmincas években az afrikai kultúrákkal foglalkozó Frobenius²⁷ és az amerikai indiánok kultúratipológiáját megrajzoló Ruth Benedict²⁸ egyaránt a mítoszokból és szimbolikus formákból kiindulva próbálják meg a kultúrák „világszemléletét”, illetve „mintáit” megállapítani. Ugyanebben az időben a mitológiában a Walter F. Otto és Kerényi Károly képviselte új ókortudomány vetette fel a mitológia művészi szimbólum voltát. (Mint ismeretes, ez a nézőpont az egyik kiindulópontja az antik kultúrákat újjáértelmező művek egész sorának, köztük Thomas Mann műveinek is.) Már említettük, hogy az angolszász funkcionalizmus (főként Malinowski) elsősorban ugyan a jelentés oldaláról közelített a mítoszokhoz, de a pszichikai és szimbolikus értelmezésnek így is elég tág teret engedett.

A második világháború után az összehasonlító vallástudományban főként a Mircea Eliade képviselte irányzat foglalkozott a mítoszok állandó tényezőivel, ahová az irracionálisnak felfogott jelentést is sorolták.²⁹ A pszichoanalizistól és a szimbolizáló amerikai irodalomelmélettől (például Kenneth Burke „szimbolikus formatanától”³⁰) befolyásolt amerikai etnológia a primitív népek szellemi termékeiben ma is elsősorban szimbólumokat lát. Néha azzal korszerűsítik e voltaképpen régi elméletet, hogy e műveket egy „expresszív kultúra” megnyilvánulásának tartják.³¹ A legutóbbi időben egyenesen kialakult a „szimbolikus antropológia” fogalma. Ezen azt a főként angliai kutatók által alkalmazott módszert nevezik, amely a rítusok és a társadalmilag elfogadott szimbólumok funkcióvizsgálatával próbál kultúrakutatást végezni. Az ide sorolható munkák (Victor Turner, Mary Douglas, Edmund Leach, Raymond Firth és mások kiváló könyvei, tanulmányai³²) azonban bármennyire is újat adnak a néprajzi kutatásnak, vagy akár a mai társadalomnak jelképvilágának megismeréséhez, az irodalomtudományban egyelőre nem nyertek még alkalmazást.

Módszertanilag tanulságos, hogy az új vizsgálatokban a szimbólum helyére inkább a mítosz, a mágia fogalma kerül. Ismét primitívizmus előzi meg a folklorizmust. Az új tudományos módszerek közül előbb a strukturalizmus hallatta szavát. Lévi-Strauss nem egy elméleti gondolatát szaktudományosan is igazán megszívlelendő mítoszvizsgálataiból³³ vonta le. Majd a kommunikációelmélet és legutóbb a szemiotika jelentkezett a jelképek vizsgálatának új, objektívebb és adekvátabb eljárásaként. E legújabb fejlemények még részletes bemutatást kívánnak. Tanulságos azonban, hogy az említett új módszertani elvek segítségével eddig a legmegbízhatóbban éppen a folklóralkotásokat vizsgálták. Strukturalizmus, szemiotika és kommunikációelmélet úgy látszik igen adekvát megközelítési módok a folklór és a primitív költészet vizsgálatában.³⁴ Ebből most nem is azt a tanulságot kívánjuk hangsúlyozni, hogy ilyen módon a folklorisztikai szimbólumkutatás, amely témaként elmúlt, most módszerként ismét visszatérni látszik az irodalomtudományba. Inkább azt említhetnénk, hogy az új módszerek interdiszciplináris jellegűek. Különösen a szemiotika igéri azt, hogy kellőképpen fino-

mított eljárásai alkalmasak a társadalmi jelalkotás legkülönbözőbb területeinek áttekintésére. Amikor 1973 nyarán megindították a *Journal of Symbolic Anthropology* folyóiratát, ilyen törekvések tették ezt időszerűvé.

Ilyen értelemben úgy látszik, csakugyan összekapcsolható a szimbolizmus különféle területeken³⁵ folytatott kutatása.

IV.

Összegezésünk elején arra kell hivatkozni, hogy az irodalomtudományi, esztétikai, poétikai szimbólumkutatást nem mutattuk be. Ennek nemcsak gyakorlati okai vannak: a folklórból és az etnológiából kiinduló tendenciákat kellett sorra venni. Természetesen a szimbolikus irodalom, meg az ezzel foglalkozó irodalomtudomány is befolyásolta a folklór vagy a primitív művészet (újra)értelmezését. Igaz ugyan, hogy amikor például az avantgarde vagy az absztrakt teoretikusai azt állítják, hogy sajátos művészi módszerük előzményeit felfedezik a jégkorszakban vagy az őserdők mélyén, ez nem más, mint az etnikus művészet félremagyarázása, modern szempontok indokolatlan érvényű kiterjesztése. Ugyanakkor azonban e szempontok alkalmazhatók a folklorizmus számára. Ha minden népköltészeti motívum vagy formula megléte sem bizonyítja azt, hogy a folklór szimbolikus lenne, és az ilyen folklórmagyarázatok a tudomány szférájában tarthatatlanok, mindez mint a folklór felé forduló figyelem aspektusa nagyon is érthető. Nem a szimbolikus folklórból született a szimbolikus irodalom, ellenkezőleg, a szimbolizmus irodalmának analógiájára interpretálják a folklórt egyesek szimbolikusnak. De ez az összevegyítés, ha ideiglenes is (mint mottónkban a sámán és Vénusz találkozása), egyszersmind nyilvánvalóan indokolható is (mint ugyancsak a mottónkban említett találkozás).

A bemutatott adatok alapján nyilvánvaló, miért találkozott a folklorisztikai kutatás és a szimbolizmus. Mindez a tradicionalizmus tradicionalizmusának a számlájára írható. A korai néprajz kutatástörténetei ugyan hivatkoznak néhány szimbolisztikus felfogásra, mindazáltal ezek koránt sem kapták meg azt a helyet a történeti visszapillantásokban, amelyet megérdemelnének, mint a szimbolizmus előfutárai. A néprajzi gondolkodás olyan klasszikusai, mint Lafitau (1670—1740) vagy Vico (1668—1744) már a tradicionalizmus egyik formájának tartják a jelképeket, és ilyen értelemben foglalkoznak velük. Ismert tény, hogy Goethe és Schelling esztétikájában milyen helyet foglal el a szimbólum. Hegel a művészet korai szakaszát nevezi szimbolikusnak. Általában a német romantika már egy fejlett szimbólumfogalmat vesz át, és azt igen sokféleképpen értelmezi. Ezek köztudott tények.³⁶ Az azonban kevésbé köztudott, hogy már a korszak elején (olykor előtte) felbukkannak azok a szimbólumértelmezési elképzelések, amelyek azután befolyásolják a romantika, meg a még később belőle táplálkozó szimbolizmus teóriáit. Az álmok szimbolikus értelmezését egészen Freudhoz közeli formában adja az 1760-as évek végén Lichtenberg,³⁷ Karl-Philipp Moritz 1786-os regénye, az *Andreas Hartknopf* az allegóriát (és a szimbólumot) regé-

nyesíti meg.³⁸ 1791-ből való *Götterlehre oder Mythologische Dichtungen der Alten* című költői mitológiája, amely 1861-ig nem kevesebb, mint tíz kiadásban jelent meg, és 1830-ban angolra is lefordították. E mű is ékesen bizonyítja, hogy a romantika mintegy csak közvetíti, továbbítja a szimbolizmust. A francia Jacques Antoine Dulaure, girondista politikus a francia forradalomban 1805-től kezdve adja ki szokásokra, kultuszokra és mítoszokra vonatkozó tanulmányait, amelyek ugyancsak a szimbolizmus gondolatrendszerében mozognak. Itt is beszédes tény, hogy a *Divinités Génératrices chez les Anciens et les Modernes* új kiadását 1905-ben Arnold van Gennep jelenteti meg, kiegészítve a szekszuális szimbolika újabb adataival. Itt is egy évszázad átívelését látjuk: a francia forradalomtól Freud korszakáig.³⁹

Ebben az összefüggésben érthetjük meg az egyébként közismert tudománytörténeti adatokat is. Creuzer 1806-ban lépett fel *Idee und Probe alter Symbolik* című munkájával, majd 1810-től publikálja a *Symbolik und Mythologie der alten Völker* köteteit. Ez is, akár a bírálók írásai (legkivált Johann Meinrich Voss kétkötetes *Antisymbolik*ja 1824–26-ból) még mindig etnológiai anyagot vonultat fel, görög és perzsa, bibliai és pogány adatokat értelmez. A költészet és mitológia összetartoznak e korszakban: ha az előbbiben szimbólumra van szükség, az utóbbiból meríti — ha az utóbbi lényegeként a szimbolizmust állapítják meg, ezt automatikusan az elsőre is vonatkoztatják. Még egy harmadik összetevő is megjelenik: a pszichológia. Olykor meglepő olvasmányok mutatják, hogy a 19. és 20. század fordulójának gondolataiból mi mindent előlegeztek már ezek. Schubert 1814-ben *Die Symbolik des Traumes* című könyvet jelentet meg,⁴⁰ ebben arról beszél, hogy az álom képei valóságos nyelvet alkotnak (*Bildersprache*), amely azonban különbözik a köznapi nyelvtől, és az emberiség hajdani kifejezési eszközére, a mítoszra hasonlít. Említi, hogy az álomképek „hieroglifikusan” rövidítik, összevonják a köznapi beszéd szavainak jelentését. Herbart 1824-es pszichológiájában⁴¹ vagy Carus híres *Psyche* könyvében⁴² (1846) számos olyan gondolat található a tudatról és tudatalattiról, az utóbbi szimbolizmusáról, és az emberi „alak” (*Gestalt*) szimbolikus jellegéről. Ezek a munkák kisugároztak egészen a múlt század utolsó harmadáig, és nem nehéz közvetlen nyomukat megtalálni például a szimbolikus esztétika első jelentős ekkori képviselőjénél, Volkeltnél.⁴³

Ismét eljutottunk kiindulópontunkhoz, a múlt század hatvanas és hetvenes éveig. Ekkor kezdődik az a folklorisztikai és néprajzi kutatás, amelyet bemutattunk, valamint a szimbolizmus, mint önálló irodalmi irányzat. Nyilvánvaló, hogy ekkor a szimbólum már polgárjogot kapott fogalom az irodalomban, esztétikában, nyelvfilozófiában. Azonban még jól érezhető, hogy eredetében irodalmon kívüli jelenség, igazi forrása a mítosz, a kultuszok, a vallás, és az ezzel foglalkozó lélek világa. A szimbólum nem egyszerűen az irodalmon belül sajátos jelentésvizony, valamilyen hatványozott metafora, hanem a költészet és valami más közötti kapcsolat megnyilvánulási formája. A szimbólum nyelvi megfogalmazású, ennyiben poétikai jelenség. Jelentése van, ez nyelvi mivoltából következik. Igazi értelme azonban a társadalom és az egyén produktív szellemének megnyilatkozása. A szimbólum adja a közösség-

hez tartozás, a lélek mélyére hatolás, a néphez kapcsolódás, a régmúltba visszatekintés varázsát. Olyan kifejezőeszköz, amely egyszerre köti a művészt egy közösséghez, és kapcsolhatja a mű befogadóját a művészhez (sőt ugyanahhoz a közösséghez is).

Láthattuk, hogy a szimbolizmus természetesen a folklór, a mítosz, a pszichológikum felé fordul, hiszen a szimbólum fogalma ezt tartalmazta egészen a múlt század végéig. Azonkívül a tradicionalizmus jelenségét is minduntalan felfedezzük: a mítoszok, a folklór jelenségei nyilvánvalóan a múltat reprezentálják. De még a pszichikumban is a szimbólum a már meglevőt, a preformáltat jelenti. Találó kifejezéssel nevezték ezt később éppen *arche*-típusnak. Ez a tradicionalizmus a szimbolizmusban történeti okokból származik: maga a romantikából, meg még előbből átvett szimbólumfogalom hozta magával. És magától értetődő, nem is vitatott vonása volt ennek a folklorizmus, a primitivizmus. Mindez együtt sajátos művészi gyakorlatot alakított ki: a nem irodalomból irodalomba transzponálás művészi technikáját. A folklorizmus szempontjából sem előzmény nélküli ez a gyakorlat, volt már népiesség korábban is az irodalomban. Mégis egyfajta új, változott forma ezt a folklorizmus önállósodása a primitivizmusból, majd ismét visszatérése a primitivizmus tágabb kereteibe. A transzformálás önálló művészi eljárássá válik, és ez megmaradt a szimbolizmusnak, mint művészi iránynak a lehanyaglása után is.

A mítosz, folklór, mágia egymással is összefüggő kérdései nem csupán a néprajzi-folklorisztikai kutatástörténet, nem csupán az alkalmazott folklór tanulmányozása szempontjából fontos kérdések. Talán éppen ez összefüggések hangsúlyozásával sikerült rámutatni a szimbolizmusnak nemcsak történeti előzményeire és szellemi környezetére, hanem sajátos poétikai kategóriájának, a jelképek lényegére is.

És ha szabad egy módszertani megjegyzéssel zárni e szemlét: a jelképet csak komplex kutatás tárhatja fel igazán. Pszichológia és szemiotika, művelődéstörténet és mítoszkutatás nélkül nem mondhatjuk el, mit is képviselnek a szimbólumok. A szimbólum ugyanis egyike azoknak a poétikai (esztétikai) kategóriáknak, amelyek a műveket a valóság sokrétűségével összekötik. Ezért is olyan sok az olyan kísérletek száma, amelyek akár a „szimbolikus forma” kategóriájában ezt a társadalmi tudat egy igen fontos, önálló jelenségének tekintik. Vizsgálataink is igazolták e feladat jogosultságát, azonban éppen a bonyolult összefüggések következtében itt egyoldalú kutatások eredményeiben aligha bízhatunk meg. A szimbólumok pszichológiai, mitológiai, filozófiai kutatása egymással kell hogy összefüggjön, és az irodalmi szimbólumkutatásnak mindezek eredményeit fel kell használnia. A folklorizmus magában is relációfogalom, ezért a folklór szimbolizmusát is hasonló módon kell feltárni. Csak ezek után végezhető el a szimboliztikus folklorizmus teljes, részletező kutatása.

A szimbólumok és a szimbolizmus kutatása során rendszerint hangsúlyozták, hogy ez az irodalmi irányzat jellegzetesen *kreatív* jellegű: szimbólumok és azok rendszereinek megalkotása a költő törekvése. Természetesen minden irodalmi irányzat alkotásokat hoz létre, mégis helyénvaló megállapítás, hogy a szimbolizmus az átlagosnál jobban fog-

lalkozik a kreáció jelentőségével. Ugyanakkor azonban a szimbólum nem is annyira az új kreációt, mint a helyreállítást, a *rekonstrukciót* képviseli. A szimbólum természeténél fogva valaminek a visszaállítás (leginkább a „hajdani” *jelentés* újraalkotásának az igényével lép fel). Ez a mítoszok, archetipusok, primitivizmus, a hajdankori álmok szimboliztikus felhasználásának értelme. A reális közeli, közösségi múlt a folklorizmus, a távolibb, absztrakt múlt a primitivizmus formáját ölti itt. Ez a szimbolizmus folklorizmusának igazi oka, értelme és magyarázata. A fentiekben ezt igyekeztünk bizonyítani.

JEGYZETEK

¹ Lásd például: Boberg, Inger M.: *Folkemindforskningshistorie i Mellem- og Nordeuropa*, København, 1953. — Cocchiara, Giuseppe: *Storia del folklore in Europa*. Torino, 1954. Magyarul: *Az európai folklór története*. Budapest, 1962. — Гусев, В. Е.: *Проблемы фольклора в истории эстетики*. Москва—Ленинград, 1963. — A felfogást ismerteti: Voigt Vilmos: *A folklór esztétikájához*. Budapest, 1972.

² Általános tájékoztatást adó bibliográfiai munkák: Kiell, Norman; *Psychoanalysis, Psychology and Literature*. A Bibliography. Wisconsin 1963. — Grienstein, Alexander: *Index of Psychoanalytic Writings*. I—IX. New York, 1956—1966. Néhány speciális munka: Röheim, Géza: *Psychoanalysis and Anthropology*, New York, 1950. — Jones, Ernest: *Essays in Applied Psycho-Analysis*. II. *Essays in Folklore, Anthropology, and Religion*. London, 1951. — Ramos, Artur: *Estudos de Folklore*. Rio de Janeiro, 1952. — Parsons, Talcott: *Psychoanalysis and the Social Science*. New York, 1953. — Bastide, Roger: *Sociologie et psychoanalyse*. Paris, 1972. — de Carvalho-Neto, Paulo: *Folklore and Psychoanalysis*, Coral Gables, 1972. — von Freinz, Marie-Louise: *An Introduction to the Psychology of Fairy Tales*, Zürich, 1973. A mesék pszichoanalitikus elemzéseit felsejoltja: Lüthi, Max: *Märchen*, Stuttgart, 1974. 100—107.

³ Voigt Vilmos: *Vom Neofolklorismus in der Kunst*. Acta Ethnographica Academie Scientiarum Hungaricae 19 (1970) 401—423.

⁴ Moser, Hans: *Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde*. Hessische Blätter für Volkskunde 55 (1964) 9—57. — *Folklorismus in Europe*. Eine Umfrage, Zeitschrift für Volkskunde 65 (1969) 1—55. — Bausinger, Hermann: *Volkskunde*. Berlin — Darmstadt, 1971. 159—209.

⁵ Lásd például: Riemann, R.: *Die Entwicklung des politischen und exotischen Romans in Deutschland*. Leipzig, 1911. — Chinard, Gilbert: *L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française*, I—II. Paris, 1911—193. — Tinker, C. B.: *Naturelle's Simple Plan*. New York, 1922. — Schwartz, William L.: *The Imaginative Interpretation of the Far East in Modern French Literature 1800—1925*. Paris, 1927. — Faure, H. M.: *The Noble Savage*. New York, 1928. — Whitney, Louis: *Primitivism and the Idea of Progress*. Baltimore, 1934. — Lovejoy, Artur O. — Chinard, Gilbert — Boas, George — Crane, Ronald S.: *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*. Baltimore, 1935. — Winters, Ivor: *Primitivism and Decadence*. New York, 1937. — Jourda, Pierre: *L'exotisme dans la littérature française depuis Chateaubriand: le romantisme*. Paris, 1938. — Cawley, R. R.: *Unpathed Waters*. Chicago, 1940. — Christy, A. E.: *The Asian Legacy*. New York, 1942. — Gonnard, R.: *La légende du bon sauvage*. Paris, 1946. — Runge, Edith A.: *Primitivism and Related Ideas in Sturm und Drang Literature*. Baltimore, 1946. — Boas, George: *Essays on Primitivism and Related Ideas in the Middle Ages*. Baltimore, 1948. — Baldensperger, Fernand: *Aspects de l'exotisme*. Dialogues, 1954. novembre — Baird, James: *Ishmael. A Study of the Symbolic Mode in Primitivism*. Baltimore, 1956. — Jourda, Pierre: *L'exotisme dans la littérature française, du romantisme à 1939*. Paris, 1956. — Cocchiara, Giuseppe: *L'eterno selvaggio. Presenza e influsso del mondo primitivo nella cultura moderna*. Milano, 1961. Magyar kiadása: *Az örök vadember*. Budapest, 1965. — Goldwater, Robert: *Primitivism in Modern Art*. New York, 1967. — Bell, Michael: *Primitivism*. London, 1972. — Mathé, Roger: *L'exotisme d'Homère à Le Clezio*. Paris — Montreal, 1972.

⁶ A magyar felfogást összegezi: Komlós, Aladár: *A szimbolizmus*. Budapest, 1965. A felvetődő problémákra utal: Weliek, René: *A szimbolizmus elnevezése és fogalma az irodalomtörténetben*. Helikon 14 (1968) 202—220. Eredetileg vezetők előadás az Association Internationale de Littérature Comparée 1967-es belgrádi kongresszusán. Az esztétikai-poétikai megközelítést csak vázlatosan idézzük a megfelelő szaklexikonok „szimbólum” és „szimbolizmus” címszával.

⁷ Sajnos e témának bibliográfiai összegezése nincs, enélkül pedig a vonatkozó sokszáz tétel áttekinthetetlen.

⁸ Lásd például: Lowie, Robert H.: *The History of Ethnological Theory*. New York, 1937. — Penniman, T. K.: *A Hundred Years of Anthropology*. London, 1952. — Harris, Marvin: *The Rise of Anthropological Theory*. London, 1968.

⁹ Schlesinger, Max: *Geschichte des Symbols*. Berlin, 1912. — Dunbar, M. Flanders: *Symbolism in Mediaeval Thought*. New York, 1929. — Bloomfield, Morton W.: *Symbolism in Mediaeval Literature*. Modern Philology 56 (1958) 73—81.

¹⁰ Creuzer, Georg Friedrich: *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*. I—IV. Leipzig, 1810—1812. (újabb kiadása ugyanott 1836—1844.)

¹¹ Erről: Howald, Ernst: Der Kampf um Creuzers Symbolik. Eine Auswahl von Dokumenten. Tübingen, 1926. Összefoglalóan a korai mitológiai kutatás szimbolikájáról: de Vries, Jan: Forschungsgeschichte der Mythologie. Stuttgart, 1964.

¹² Grimm, Jakob: Deutsche Mythologie. Göttingen, 1835. (Kibővített kiadása ugyanott 1844.) Ezen kívül említendő még: Kinder- und Hausmärchen. I–II. Berlin, 1812–1822. — Deutsche Sagen. I–II. Berlin, 1816–1818. — Grimm, Wilhelm: Die deutsche Heldensage. Göttingen, 1829. A Grimm testvérek működésének európai visszhangjáról két folyóirat centennáris külön kötetel tájékoztatnak: Brüder Grimm Gedanken 1963. = Hessische Blätter für Volkskunde 54 (1963). — Jakob Grimm. Zur 100. Wiederkehr seines Todestages, 1963. = Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 9 (1963).

¹³ Kuhn, Adalbert: Die Herabkunft des Feuers und des Göttertrankes. Berlin, 1859. — Schwartz, Wilhelm: Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen in ihrer Beziehung zur Mythologie der Urzeit. I–II. Berlin, 1864–1879. — Bréal, Michel: Le mythe d'Oedipe. Paris, 1964. — Афанасьев, А. Н.: Поэтические воззрения славян на природу. I–III. Санктпетербург, 1866–1869. — Миллер, О. Ф.: Илья Муромец и богатырство киевское. Москва, 1869. — Cox, G. W.: Mythology of the Arian Nations, London, 1870. — de Gubernatis, Angelo: Zoological Mythology of the Legends of Animals. London, 1876. — Müller, Max: Chips from a German Worksh. I–IV. London, 1867–1875, ugyanennek válogatása: Selected Essays on Language, Mythology and Religion. I–II. London, 1881. Az irányzatról összefoglaló értelmezést ad: Clouston, W. A.: Popular Tales and Fictions, Their Migrations and Transformations. Edinburgh, 1887. — Ehrenreich, Paul: Die allgemeine Mythologie und ihre ethnologischen Grundlagen. Leipzig, 1910. — Howald, Ernst: Der Mythos als Dichtung. Zürich, 1951.

¹⁴ Bachofen, Johann Jakob: Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861. Igen lényeges a későbbi vonatkozó irodalom; Bachofen, J. J.: Urreligion und antike Symbolik. Leipzig, 1926. — Bachofen, J. J.: Der Mythos von Orient und Occident. München, 1926. Bachofen összes műveit „Gesammelte Werke” címen 1943-tól Baselen Karl Meuli adta ki. Bachofen reneszánszához és az általa képviselt szimbolikus felfogáshoz: Bernoulli, C. A.: J. J. Bachofen und das Natursymbol. Basel, 1924. — Turle, A.: Bachofen — Freud. Zur Emanzipation des Mannes vom Reich der Mütter. Bern, 1939. — Baumeier, A.: Das mythische Weltalter. München, 1965. — Jesi, Furio: Germania segreta. Miti nella cultura tedesca del '900. Milano, 1967. — Deleuze, G. — Guattari, M.: L'antioedipe. Paris, 1972.

¹⁵ Fő művei: Tylor, Edward B.: Primitive Culture. London, 1871. — Anthropology. London, 1881.

¹⁶ Lang, Andrew: Custom and Myth. London, 1884. — Lang, Andrew: Myth, Ritual, and Religion. London, 1887. — Gomme, George Laurence: Ethnology in Folklore. London, 1892. — Gomme, George Laurence: Folklore as an Historical Science. London, 1908.

¹⁷ Frazer, James G.: The Golden Bough. A Study in Comparative Religion. I–II. London, 1890. A mű három kötetben kibővítve jelent meg 1900-ban, 12 kötetes új kiadása 1911 és 1916 között jelent meg, 13., pótkötete pedig 1936-ban. Magyarul: Az aranyág. Budapest, 1965.

¹⁸ Korábbi műveiben a természetmitológia híve, de főművében már az újabb nézetet képviseli: Mannhardt, Wilhelm: Wald- und Feldkulte. I–II. Berlin, 1875–1877.

¹⁹ Például: van Gennep, Arnold: Les rites des passage. Paris, 1908. — Saintyves, Paul: Les contes de Perrault et les récits parallèles, leurs origines: coutumes primitives et liturgies populaires. Paris, 1923.

²⁰ Erről beszámol: Jacobelt, Wolfgang: Bäuerliche Arbeit und Wirtschaft. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Volkskunde. Berlin, 1965. — Weber-Kellermann, Ingeborg: Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts. Berlin, 1965. — Weber-Kellermann, Ingeborg: Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften. Stuttgart, 1969.

²¹ Erről részletesen: Гусев, В. Е.: Русские революционные демократы о народной поэзии. Москва, 1955.

²² Vesd össze a 2. jegyzetben idézett általános munkákkal is: Ricklin, Franz: Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen. Wien, 1908. — Abraham, Karl: Traum und Mythos. Wien, 1909. — Rank, Otto: Der Mythos von der Geburt des Helden. Wien — Leipzig, 1909. — Rank, Otto: Die Lohengrinsage. Wien, 1911. — Rank, Otto: Das Inzest-Motiv in Dichtung in Sage. Leipzig — Wien, 1912. — Róheim, Géza: Psychoanalysis és ethnologia. Ethnographia 29 (1918) 49–90, 206–245. — Rank, Otto: Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung. Wien, 1919. — Reik, Theodor: Probleme der Religionspsychologie. Leipzig–Wien, 1919. — Bartlett, F. C.: Psychology and Primitive Culture. Cambridge, 1923. — Jones, Ernest: Psychoanalysis and Anthropology. Journal of the Royal Anthropological Institute 54 (1924) — Malinowski, Bronislaw: Myth in Primitive Psychology. London, 1926. — Ferenczi, Sándor: Bausteine zur Psychoanalyse. I–II. Wien, 1927. A későbbi munkák közül áttekintést ad: Mullahy, Patrick: Oedipus, Myth and Complex. New York, 1948. — Fromm, Erich: Märchen, Mythen und Träume. Zürich, 1957. — Freud, Sigmund — Oppenheim, D. E.: Dreams in Folklore. New York, 1958. — Fischer, J. L.: The Sociopsychological Analysis of Folktales. Current Anthropology 4 (1963) 235–295.

²³ Még freudista korszakából való: Jung, Carl Gustav: Wandlungen und Symbole der Libido. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen II–III, 1911–1912. — Az irodalomra vonatkozó nézetét összegezi: Psychoanalyse und Dichtung. In: Ermatinger, Emil hrsg.: Philosophie der Literaturwissenschaft. Berlin, 1930. 315–330. — Seelenprobleme der Gegenwart. Zürich, 1946. — Gestaltungen des Unbewussten. Zürich, 1950. — Symbolik des Geistes. Zürich, 1948. Kerényi Károlyval és Paul Radinval frott művei: Einführung in das Wesen der Mythologie. München — Zürich, 1941. — Das göttliche Kind. Zürich, 1940. — Das göttliche Mädchen, Zürich, 1941. — Der göttliche Schelm. Zürich, 1954.

- ¹² Jacobi, Jolande: Die Psychologie von C. G. Jung. Zürich, 1939. — von Beitz, Hedwig: Symbolik des Märchens. I—III. Bern—München, 1971—1975. — Laiblin, Wilhelm: Märchenforschung und Tiefenpsychologie. Göttingen, 1969. — Kerényi mitológiai munkái 1969-ben megindult és 12 kötetre tervezett „Gesammelte Werke” kiadásában.
- ¹³ Wundt, Wilhelm: Völkerpsychologie. V. Mythos und Religion. 2. kiadás, Leipzig, 1914.
- ¹⁴ Cassirer, Ernst: Philosophie der symbolischen Formen. II. Das mythische Denken. Berlin, 1925. — Sprache und Mythos. Berlin—Leipzig, 1925.
- ¹⁵ Frobenius, Leo: Kulturgeschichte Afrikas. Prolegomena zu einer historischen Gestaltlehre, Zürich, 1925. — Vesd össze még: Leo Frobenius, Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende, Leipzig, 1935.
- ¹⁶ Benedict, Ruth: Patterns of Culture. Boston—New York, 1934.
- ¹⁷ Eliade, Mircea: Le Mythe de l'éternel retour: archétypes et répétition. Paris, 1949. = Myth of the Eternal Return. Princeton, 1954. = Cosmos and History. New York, 1959. — Images et symboles. Paris, 1952. — Mythes, rêves et mystères. Paris, 1957. — Birth and Rebirth. New York, 1965.
- ¹⁸ Burke, Kenneth: The Philosophy of Literary Form. Studies in Symbolic Action. Baton Rouge, 1941.
- ¹⁹ Ezt a felfogást az amerikai irodalomelmélet közvetlenül összekapcsolja a szimbolizmussal: Abrams, M. H.: The Mirror and the Lamp. London, 1953.
- ²⁰ Turner, Victor W.: The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual. Ithaca, 1967. — Turner, Victor W.: The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Chicago, 1969. — Douglas, Mary: Natural Symbols. London, 1970. — Leach, Edmund: The Structure of Symbolism, In: La Fontaine, S. J. ed.: The Interpretation of Ritual: Essays in Honour of I. A. Richards. London, 1972. 239—275. — Firth, Raymond: Symbols Public and Private. London, 1973. (Ez a kötet az ujjonnan indult „Symbol, Myth, and Ritual” sorozatban jelent meg, amely az ilyen törekvések központi orgánuma kíván lenni.)
- ²¹ Vesd össze: Lévi-Strauss, Claude: Mythologiques, I—IV. Paris, 1964—1971. — Maranda, Pierre ed.: Mythology. Harmondsworth, 1972.
- ²² Összefoglaló, kitűnő eligazítást ad: Meletyinszkij, Je.: A huszadik századi nyugati mítosz-elméletek. Ethnographia 84 (1973) 104—114.
- ²³ A fentiekben nem utaltunk közvetlenül a magyar tudománytörténet (illetve a szimbolizmus) tényeire. Ezt csak néhány esetben és akkor is csak a nemzetközi összefüggések érzékeltetésére tehetjük meg. (Igy például Kerényi vagy Róheim esetében.) Elmaradt a munkából általában is a kisebb népek kutatási eredményeinek áttekintése, jóllehet például a spanyol, olasz, lengyel, cseh, román és természetesen a magyar folklorisztika meg szimbolizmuskutatása igen sok tanulsággal járna. Voltaképpen azonban egyetlen nemzet kutatástörténetét sem adtuk, csak általános sémát. Komplet helyi és történeti vizsgálatokkal azt természetesen ki kell még egészíteni. Ezek egynemelyikéhez már az előtanulmányok is megszülettek.
- ²⁴ Összegezi e folyamatot: Béguin, Albert: L'Âme romantique et le rêve. Paris, 1939. — Sørensen, Bengt A.: Symbol und Symbolismus in den ästhetischen Theorien des 18. Jahrhunderts und der deutschen Romantik. Kopenhagen, 1963. — Schenk, H. G.: The Mind of the European Romantics. New York, 1969.
- ²⁵ Erről: Schneider, Albert: G.—C. Lichtenberg. Précurseur du romantisme. Nancy, 1954.
- ²⁶ Lásd: Langen, August: K. Ph. Moritz „Weg zur symbolischen Dichtung”. Zeitschrift für deutsche Philologie 81 (1962) 169—218, 402—40.
- ²⁷ Dulaure, J.—A.: Des Divinités génératrices ou du Culte du Phallus. Paris, 1805. — Des cultes que ont précédé et amené l'idolatrie ou l'Adoration des figures humaines. Paris, 1805. — Historie abrégée de differens cultes. I—II. Paris, 1825. — Vesd össze: Boudet, Marcelin: Les conventionnels d'Auvergne: Dulaure. Paris, 1874.
- ²⁸ Schubert Gotthilf Heinrich: Die Symbolik des Traumes. Bamberg, 1814.
- ²⁹ Herbert, J. F.: Psychologie als Wissenschaft. Königsberg, 1824.
- ³⁰ Carus, Carl Gustav: Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele. Pforzheim, 1846. — Symbolik der menschlichen Gestalt. Ein Handbuch zur Menschenerkenntnis. Leipzig, 1853. — Altalában: Bernoulli, C. A.: Die Psychologie von Carl Gustav Carus und deren geistesgeschichtliche Bedeutung. Jena, 1925. — Wäsche, Erwin: Carl Gustav Carus und die romantische Weltanschauung. Düsseldorf, 1933. — Farbenstein, Wolf: Romantische Einflüsse in der Geschichte der Psychologie im deutschen Sprachgebiet. Zürich, 1955.
- ³¹ Volkelt, Johannes: Die Traum-Phantasie. Stuttgart, 1875. — Der Symbol-Begriff in der neuesten Ästhetik. Jena, 1876.

REZIME

FOLKLORIZAM U SIMBOLIZMU

1. Folklorizam je dijalektički proces koji predstavlja okretanje profesionalne umetnosti (nefolklorne) ka folkloru i preuzimanje stvaralaštva iz njega. Sličan je primitivizmu (ili egzotizmu, orijentalizmu i arhaizmu), koji na sličan način preuzima stvaralaštvo primitivne kulture i koristi se njome. Najčešće se u simbolizmu folklorizam meša sa primitivizmom iako se estetska

suština preuzimanja razlikuje: u folklorizmu se odvija transpozicija unutar iste kulture, dok se prevazilaženje većih (i to ne samo umetničkih) razlika u primitivizmu može nazvati transformacijom. Istorijski se simbolizam javlja posle romantizma, ali pre pojave neofolklorizma i neoprimitivizma u 20. stoleću kao prelaz iz transpozicije u transformaciju. Estetski posmatrano, simbolizam je istovremeno formalna i sadržinska kategorija: simbolima se pripisuju tradicionalna značenja. Stoga izučavanje folklorizma u simbolizmu doprinosi razradi teorije simbola i simbolizma.

2. Istorijati istraživanja evropske folkloristike i simbolizma posvetili su malo pažnje pregledu istorije istraživanja njihovih uzajamnih veza. Postoje pokušaji da se da pregled o nemačkim mitološkim istraživanjima od prve decenije do kraja 19. stoleća, o tzv. školi mitologije prirode, o engleskoj antropološkoj školi, o istraživanjima narodnog verovanja, o ritualističkom pogledu i o istraživanjima magije.

3. Treba imati u vidu kako se docnije tumači simbolizam folklor: daje se tumačenje književnosti simbolizma i simbolizma uopšte, a ne simbolizma kao književnog pravca. Stoga se javljaju Frojdova i Jungova psihoanaliza, novija istraživanja mita, narodna psihologija, istraživanja simboličkih oblika i pominjanje strukturalno-semiotičkih pristupa u tim istraživanjima sve do danas. U najnovije vreme pod nazivom „simbolička antropologija” javlja se pravac takvog karaktera.

4. Da bi se sumirala ova problematika sa stanovišta folkloristike, teorije književnosti i estetike, posebno se mora tretirati razvoj pojma simbola. Iako se iz dosadašnjih istraživanja ne može mnogo videti, ipak je izvesno da u 18. veku taj pojam ima prvenstveno etnološko i mitološko značenje, a romantizam ga je u interesu čuvanja tradicije kao takvog i preuzeo. U pomenutom periodu mogu se naći i gledišta koja su prethodila psihološkom i ritualističkom shvatanju i ona se kontinuirano protežu sve do formiranja simbolizma kao umetničkog pravca. Pravo značenje folklorizma u simbolizmu predstavlja tradicionalno nastojanje koje upućuje neposredno na romantiku. Međutim, pojam simbola u romantizmu ima etnološko-folkloristički karakter. Stoga se može smatrati da folklor i mit daju tumačenje simbolu, pa je simbolistička poezija pribegla ovakvom rešenju u svom formiranju simbola.

SUMMARY

FOLKLORISM IN SYMBOLISM

Folklorism is a dialectical process which means the turning of the professional art (non-folklore) towards folklore and taking over its products.

Symbolism made its appearance after romanticism, and from the aesthetic point of view, it is both a formal and a content category. Traditional meanings have been ascribed to the symbols. It is why the investigation of folklorism in symbolism has been contributing to the elaboration of the theory of symbols and symbolism.

The author points to the lack of historical surveys on connections between the investigations in folklorism and symbolism in Europe.

The notion of symbol should be paid a special interest in these investigations. So far, it can be stated that the notion of symbol had had an ethnological and mythological meaning in the 18th century, which was taken over by romanticism and is present in the meaning of folklorism in symbolism

Katona Imre

**A MAGYAR HALOTTAS
ÉNEKKÖLTÉSZET TISZTA
ÉS ÁTMENETI MŰFAJAI**

**(A műfajváltások
törvényszerűségei)**

Felhalmozott adataink és rendszerezett ismereteink birtokában bizonyon mondhatjuk, hogy egyetlen társadalomnak a folklórja sem egységes és változatlan, hanem tagolt és állandó mozgásban is van. Mivel a gazdag folklórnak egy-egy részletéről rendszerint csak *pillanatfelvételt* szoktunk készíteni, a változások és váltások törvényszerűségeit is csak kevésbé ismerjük.

Dolgozatomban az újkori magyar *halottas énekköltészet* szemünk előtt lezajló változásait kísérem nyomon. Bár folklórunk e tartománya nemzetközi viszonylatban csak kevésbé feltárt, már az eddigi eredmények is módot nyújtanak bizonyos általánosításokra.

Az emberélet három fő állomása közül a halál az utolsó, a megelőző kettőnek [születés, házasság] szokáskörével való összevetésére csak kevesen gondoltak, holott egész menetek [társas együttlét, ünnepi lakoma stb.], sőt műfajok [pl. a menyasszony- és a halottsirató] akár közvetlenül is összehasonlíthatók; különösen érdekesek két önálló szokáskör összeolvadásának határesetei [pl. a felserdült, házasságkötés nélkül elhunyt hajadonok *halotti lakodalma*]. Mindhárom szokáskörben ki vannak osztva az egyéni és a csoportos szerepek, a szokások egyes részletei cserélődhetnek, egymást helyettesítik, így egymásba is átjátszanak, egyik kiesését tehát könnyen pótolhatják a másikkal. Felismerhetők a fő- és mellékszereplők, ezek között az aktív és a passzív résztvevők, de minden egyes szokásmozzanat hierarchizált nemek és korosztályok, továbbá a rokonság foka szerint is.

Az elmúlt történelmi korszakok évszázadai alatt a különféle egyházak és az állam ezeket a szokásokat kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták, a szertartásos jellegüket igyekeztek kisajátítani, míg az alkalmiakat esetenként eltűrték. Ennek következtében elszaporodtak a félnépi közvetítők és formák, módosultak a szokások, azokon belül a műfajok szerepe és jellege is. E változásokat és váltásokat természetesen nemcsak külső, hanem belső tényezők is kiválthatták.

Az említett hasonlóságok és kapcsolódások ellenére is a halotti szokáskör és énekköltészet is minden mástól jól elkülöníthetők; közvetlenül vagy közvetve, de eléggé szorosan követik a temetési szertartások menetét, sőt ettől esetleg elszakadva is megmaradnak a gyászidő [vagy annak évfordulója, ünnepe stb.] keretében. E szűkebb vagy tágasabb

kereteken belül esetenként egymást válthatják, és helyettesíthetik is, miközben új szerepkörükhöz idomulnak. Az új és új impulzusok általában felülről és kívülről érkeznek, és rendszerint a kedvezőbb [társadalmi-családi] helyzetű *nem* [magyar viszonylatban a férfi] az újító. A fél-népi közvetítők kezdeményező és vezető szerepe mindvégig megmarad, míg a hátrányosabb [társadalmi-családi] helyzetű csoportok, nembeliek vagy egyének [magyar viszonylatban a női hozzátartozók] inkább a hagyományos eljárások, ill. műfajok fenntartói.

Valószínűleg sohasem volt olyan teljes halotti szokáskör és énekköltészet, mely minden eddig megismert és lehetséges mozzanatot és formát egy adott időpontban belül magába foglalt volna, de aligha lehetnek tiszták az egyes műfajok is! Átmenetek mindenkor sokaságával kell tehát számolnunk, de a változások menetét és főként irányát feltétlenül meg kell találnunk! A halottas énekköltészet műfajai erre nemcsak a szokáskeret alkalmi-szertartásos jellege, hanem a műfajok egymás közötti szoros rokonsága, szerepcseréje, továbbá a szóbeli-írásbeli, ill. népi-félnépi formák összefonódottsága miatt is alkalmas.

A magyar halotti énekköltészet fő és viszonylag tiszta műfajai közé négy csoportot sorolhatunk:

- 1) az egyéni előadásban elhangzó, alkalmi halottsiratót,
- 2) előénekes vezetésével csoportosan megszólaltatott, alkalmi-szertartásos halottvirrasztót,
- 3) egyéni előadásban elhangzó szertartásos halottbúcsúztatót,
- 4) és ismét csak csoportosan, de most már előénekes nélkül (szólóban is felhangzó) előadott, alkalmi sirató vagy búcsúztató *balladát*.

A *halottsirató* nemzetközileg jól ismert énektípus, voltaképp énekes, személyes búcsú az elhunyttól; a magyar sem nagyon tér el ettől: a legközelebbi női hozzátartozók valamelyike rögtönzi, a haláleset beálltától a temetés pillanatáig szinte bármikor, de ha megszabott időközökben szertartásos énekek hangzanak fel, a siratózó elhallgat. Az egyháziak egyébként századokon keresztül mindent el is követtek, hogy ezt a nagy érzelmi kitörésekkel, élénk arcjátékkal és taglejtésekkel kísért énektípust kiszorítsák, úgyhogy joggal tehetjük fel ennek a laza szerkezetű, beszádszerű műfajnak *másodlagos primitivizálódását* is.

A halottsirató mindenestre máig az egyik legrégebbi énektípus; műfaji rokonainál kevesebb külső hatást fogadott be, jobban átjárta viszont a többi műfajt; neki van a legkevesebb átmeneti formája annál több viszont a belső tagolódásból adódó alfaja. Így időközben kialakult a *beteg-, katona-, menyasszony- és kívándorlósirató*, sőt a *jószág-, tűz- és pénzsirató* is! Egyházi vagy egyéb külső hatásra tovább bővíthetett *város- és országsirató*vá, ill. szertartásos alkalom nélkül kivételesen *önsirató*vá is szűkülhetett. [Külön önálló, bár szemmel láthatólag kevérebb műfaj a *katonakeserves*: a bevonuló újoncok szabályozott formában elhangzó önsiratója.] Siratófélekkel az egyházi népénekköltészetben belül is találkozunk: a katolikus magyarok 700 éves közkedvelt műfaja a különféle *Mária-síralmak* széles [és folyamatos] köre. Siratóbetétekkel, különösen pedig önsiratóssal régi és új stílusú balladákban vala-

mint rabénekekben egyaránt találkozhatunk, ezek azonban egytől egyig szabályozott formájúak. Ilyenek az egyéni panaszdalok, az ún. *keservesek* is, melyek női siratók híján és mintegy azok pótlása képpen kivételiesen még férfiak szájából is elhangozhatnak [esetleg csak zenekari előadásban]. Hanyatló siratóhagyomány időszakában törvényszerűen bukkan fel — főként a rosszmájú férfiak ajkán — a tréfás-gúnyos *síratóparódia*, mely az egész sirató műfajnak és főként az énekeseknek vélt vagy valóságos különösségeit, ill. különcségeit veszi célba.

E hagyományos halottsirató egész műfaját kivesztettnek tekintettük, arra azonban csak kevésbé ügyeltünk, hogy már virágjában sem volt egyedül, és átmenetek sorozatán keresztül szorult ki a gyakorlatból is, hatása és utóhatása tehát még elmúlása után is kimutatható.

Inkább külső hatásra, mintsem belső fejlődés eredményeképp, a hagyományos siratóének is elindulhatott a szabályozódás felé: két vagy több egymás melletti, ismétlődő dallamsorból szakaszok különültek el, közben a dallam pentatón jelleget öltött, a szöveg pedig a virrasztók és búcsúztatók és egyáltalán: az egész népköltészet hatására formailag rendeződött. Így az énekesnek sem kellett többé mindent rögtönöznie, ha pedig megakadt, mások is bele tudtak segíteni, szinte észrevétlen átmenetekkel haladt a virrasztó- és egyéb énektípusok felé. A szabályozott siratóénekekkel azután mint virrasztó- és búcsúztatóénekekkel is újra találkozhatunk. E váltást a különféle egyházi népénekek és a kesergő jellegű népdalok mint ihletforrások egyaránt elősegíthették.

A siratóének e műfajváltása még látványosabban zajlott le az esetben, ha az énekkel való búcsúzkodást nem a közvetlen hozzátartozó, hanem valamelyik látogatóba érkező vendég végezte. (Az elhangozhatott a családi sirató mellett, de helyette is!) Ő azután úgy feloldhatta a zárt műfaji határokat, hogy akár egyetlen alkotáshoz is kölcsönözhetett siratóból, virrasztóból, búcsúztatóból, sőt még keservesből is; de arra is akad példa, hogy ilyen célra bánatos szerelmi dalt alakítottak át. E helyettes szólóénekes is „rögtönöz” tehát, de nem egyéni, hanem közösségi repertoárból merít; szólóénekesé válik, hiszen minden jelenlévő őt hallgatja, de nem előénekes mégsem, mint pl. a virrasztók vezetője, bár a személy gyakorta azonos. [A siratóének e műfaji váltása női hozzátartozók [körében természetesen éppúgy lezajlott, mint az említett idegen helyettes vagy kisegítő énekesek körében, de alapvető szabály, hogy ezek *mindegyike nő!*] Esetenként elmarad a dallam is, valamely minta alapján strófikus versben siratnak.

A szólóban elhangzó, hagyományos és régies siratóénekekkel ellentétben, a *virrasztóének* kórusos, kötött formájú, és félnépi, újkori eredetű. Míg a siratóének alkalmi, a virrasztóének alkalmi-szertartásos jellegű. Alapja az a szokás, hogy az otthon kiterített halottat nem hagyhatják magára: nappal a közvetlen hozzátartozók valamelyike, estétől reggelig pedig a rokonok, szomszédok, ismerősök csoportjai váltják egymást, és imádkoznak, énekelnek. A szünetekben természetesen újra és újra elhangozhat egy-egy siratóének is, de ha a gyászoló közönség virrasztóénekbe kezd, a siratózó hozzátartozó elhallgat. A siratóének mindig személyes, a virrasztóének általános jellegű; míg az előző a felkavart érzelmek levezetését is szolgálja, az utóbbi inkább vigasztal, és a beletörő-

dést sugallja, voltaképpen egyházi erdetű és írásban rögzített formában él.

A virrasztóénekek eszmeköre a halál elkerülhetetlensége, a hátrahagyottak megnehezült helyzete és a másvilági örök élet vigasza, többségük tehát a közösségi *halottas énekek* tipikus példája. Mivel a virrasztáshoz rendelkezésre álló idő bőséges, és egy-egy alkalommal ugyanazt az éneket lehetőleg nem ismétlik kétszer, ezek a virrasztóénekek általában nagyon terjengősek. Nem is szokták őket megjegyezni, hanem mindig visszamennek az „eredeti”, tehát az írásbeli forrásokhoz. Ha netán kifogynának belőlük, sorra kerülhetnek más, de rokon eszmeiségű és hangulatú énekek is: így a katolikusoknál a középkorias halál—lélek párbeszéde, különféle Mária- és búcsújáró énekek, protestánsoknál pedig zsoltárok. [Ezeket esetleg más-más előénekes vezeti, aki a megfelelő műfajra specializálta magát.] Hasonló rugalmasság jellemzi a virrasztóénekeket a temetési körön kívül is: előadhatják ezeket a halott lelkiüdvéért mondott katolikus misén, halottak napján, esetleg, a haláleset évfordulóján is. [A siratóénekek viszont a temetés után már kevesebb alkalommal újulnak fel, és ha történetesen nincs egy folklorista, ezeket soha senki nem jegyzi fel, idő haladtával szinte teljes feledésre vannak kárhoztatva, és az utólagosan gyűjtött siratóénekek telve vannak csupa általános formulával.]

A kiterített halottat virrasztók, vagyis a gyászoló közönség kor és nem szempontjából ugyan vegyes összetételű, de bizonyos alkalmi egyöntetűség mégis kimutatható: az asszonyok inkább éjjel előtt, míg a túlnyomóan férfiakból álló csoportok [főként férfi halott esetében] jobbra éjjel után virrasztanak; fiatal halott esetében az idősebbek éjjel előtt, az egykorú társak pedig éjjel után maradnak fenn. Gyermeahalottak virrasztójába felnőtt férfiak el sem szoktak menni, ritka kivétel [közeli rokon, keresztapa, stb.], aki mégis megteszi. Mindennek megfelelően módosulhat a repertoár is: Mária-énekeket általában homogén asszonycsoportok énekelnek, a gyermeki virrasztóénekeket [ha ilyenek egyáltalán vannak, hiszen a legtöbb ily nemű alkotás csupa általános-ság!] a felnőtt férfiak többsége nem is ismeri!

Bármilyen legyen is a gyászoló, virrasztó közösség összetétele, kórusként passzív szerepet töltenek be: mindig az előénekes intonál, ő válogatja össze a darabokat, nála van a könyv vagy kézirat is, a többiek pedig csak követik őt. Ennek megfelelően a fő helyen ül, és a többiek körülötte foglalnak helyet. Bármily biztosan énekel is, szólóénekre csak ritkán vállalkozik — az ilyen már a haldoklónál megjelenhet, és a halotti torig övé a főszerep! —, sőt a kórus mellett más előénekes társa is jelen van, akivel felváltva vezetnek. Idők folyamán a kiérdemesült előénekesek fiatalabb társakat is szívesen betanítanak, és virrasztás közben is gyakran megosztják vele a szerepet, miként a nagyepika hivatásos énekesei is. A kiemelkedő előénekesekkel azonban nemcsak a virrasztókban, temetési szertartásokon találkozunk, hanem közülük kerülhetnek ki a templomi és a búcsús előénekesek is, a nők egy része — amikor a rögtönzött siratóének divatja kezd alábbhagyni — szólóénekekkel való siratásra, vagyis a már említett helyettesítésre is vállalkozik, míg a férfiak közül egyesek a gyászszertartások során sorra kerülő szó-

lisztikus énekkel való halottbúcsúztatásra specializálódnak. [Erről később szólunk.]

A virrasztás és a virrasztóénekek régtől fogva egyházi hatás alatt állanak, de az említett, már kissé elhalványult szülő-kórus gyakorlatból, továbbá az előénekesek férfi-női nem szerinti arányos megoszlásából, ill. bizonyos munkamegosztásából és az egész műfaj tipikus átmeneti jellegéből is következtetni lehet egy megelőző közösségi siratásra, ugyanakkor azonban az újabbkori kántori halottbúcsúztató felé is összekötnek a szálak.

A közösen előadott virrasztóének a szólisztikus sirató és búcsúztató közötti tipikusan átmeneti, köztes forma: búcsúzhat a halottól, de nem egyetlen hozzátartozó vagy a megbízott kántor, hanem egy adott közösség nevében. Nem is teregeti ki a konkrét részleteket, legfeljebb csak általánosságban utal rájuk, és míg a sirató és búcsúztató soha többé ugyanúgy nem hangozhat el, a virrasztóének — bár vannak alkalmi csoportjai — minden egyes haláleset után újra és újra előkerül. Mindezek ellenére is visszautal a siratóénekekre, és átmeneti típusait azok az említett előénekesek szokták megszólaltatni, akik halottnézőbe érve azt tapasztalják, hogy a női hozzátartozók már nem siratnak szólóénekkel, tehát helyettük „ugranak be”. [Ezek természetesen mindig nők.] Énekeik — mint említettük — tipikus átmenetek, vegyületek, de már valamivel közelebb a virrasztó- mint a siratóénekekhez.

A virrasztóénekek átvezetnek a búcsúztatókhoz is; habár a férfi előénekesek nem vállalkoznak a nőkéhez hasonló szólisztikus énekes siratásra, a végső szertartások során mindig ők az énekes búcsúztatók; ezekhez az egyedi, alkalmi és többé el nem hangzó változatokhoz szívesen használnak fel közhelyeket és fordulatokat a virrasztóénekekből is. [Azok általánosságait mintegy konkretizálják.] Így a virrasztóének a siratónál is közelebb áll a búcsúztatókhoz, és viszont: a búcsúztatóhoz is inkább vesznek át virrasztóénekekből, mint a siratókból.

Újabb rendelkezések miatt az otthoni felravatalozás, vele együtt a virrasztás és a virrasztóénekek hagyománya is teljesen megszűntnek tekinthető, ellenben a [kántori] énekes halottbúcsúztatás még nem. Így a kiveszett sirató- és főként a virrasztóéneket bizonyos mértékig ez a műfaj pótolja.

A szóloban előadott énekes *halottbúcsúztató* szertartásos, bár nem hivatalos jellegű: az udvarra kitett koporsót a gyászolók körülállják, a pap és a búcsúztató kántor [vagy más szólóénekes] a halott fejénél, a közvetlen hozzátartozók pedig annak lábánál helyezkednek el; erre az énekes búcsúztatásra a „hivatalos” egyházi szertartások után kerül sor, és a megszabott sorrendben kiénekelte hozzátartozók nevük elhangzásakor a koporsóhoz lépnek.

Az énekes halottbúcsúztatót az adja elő, aki a szövegét is alkalmilag szerezte: gyakorlott előénekesek, falusi kántorok, olykor diákok, kispapok, esetleg vőfélykedő, verselgető, sőt ritka esetben nyomtatásban [vásári históriák és egyéb verses műfajok, formák] is jelentkező félnépi, átmeneti figurák. A szerző szövegét leírja, és a temetés után megőrzésre átadja a halott hozzátartozóinak, akik ezt előzetesen megrendelték. [Néha szintén írásban!] Alapvető szabály, hogy a szövegnek egyedinek,

alkalminak kell lennie, vagyis különböznie kell minden előző és következő rokonától, és minél jobban zokognak előadása során, annál inkább kívívja a kívülállók [és a hozzátartozók] tetszését.

E félnépi versfaragók túlfent is átérzik fontosságukat: színpadias külsőségek között „ihlenek” [elzavarnak hazulról mindenkit, a zajongó állatokat ölbe, istállóba csukják, gyertyát gyújtva, az éjszaka csöndjében kezdenek íráshoz stb.], és még ennél is teátrálisabb fogásokkal adják elő a különben többnyire izzadságos, siralmas klapanciáikat. [Jellemző, hogy a hivatásos kántorok alkotásai minden szempontból gyengébbek, mint a parasztkántorokéi.] Nem is annyira eredetiek a versek, mint ők azt gondolják, és a kívülállók első pillanatra hiszik: a dallam mindig kölcsönvett [rendszerint ismert egyházi népének], a szöveghez pedig többnyire virrasztó- és egyéb halottas vagy egyházi énekek fordulatait szokták felhasználni. A személyekre szóló invokációk pedig — kötött formában — a siratóénekek hasonló helyeire emlékeztetnek. Mindenesetre a gyászoló közönségnek sokszor könnyekig hatóan tetszenek. Egyébként az egész halottbúcsúztató egész szerkezete, sőt minden egyes versszaka éppoly gondosan megszerkesztett és megszabott, mint a hasonlóan szűk terjedelem korlátai közé szorított és szintén nagyközönség elé szánt vásári és egyéb énekes históriáké, amelyekből bőven merítenek is egyes részleteket. E két műfaj: a vásári rémhistória és a búcsúztató szerepe és célja is sokban hasonló: mindkettő tömeghatásra törekszik és szerzőik korántsem rokoni szeretetből — rendszerint nem is hozzátartozók, hanem búsás anyagi haszon fejében írják e megrendelt szövegeket. (A szegényebb hozzátartozóknak meg kell elégedniök egy ismert virrasztó vagy egyéb énekkel.)

E kántorfélék a régi udvari énekesek kései leszármazottai: tökéletesen alkalmazkodnak megrendelőik igényeihez, és a *halottakról szépet és jót vagy pedig semmit* elv alapján idealizálnak, senkiről és semmiről nem nyilatkoznak negatíve. [Erre csak, később tárgyalandó közösségi siratóballadák vállalkoznak.] Arra is van gondjuk, hogy a versben megemlített rokonok egymásutánja és a róluk szóló szakaszok, sorok száma is fontossági sorrendben következzenek. Régies fogásuk, hogy mindig a halott nevében beszélnek [ill. énekelnek], tehát első személyben, hatásuk egyik lélektani oka is ez lehet.

A halottbúcsúztatók csak férfiak lehetnek, elvértve hallunk csak női szereplőkről. E kántorfélék sok más szerepben is előtűnnek a virrasztókban, búcsújárások stb. előénekesek, esetenként lehetnek vőfélyek is, bár e kétféle: komoly-könnyed szerepkör nem nagyon szokott egy személyben összetalálkozni, de az egyik különben is énekes, míg a másik szöveges műfaj.

A búcsúztatónak a szövege is bizonyos mértékig hierarchizált és tematizált: a gyermeket, a beteg öreget stb. kisebb átalálással búcsúztatják, mint a javakorbéli felnőtteket, akik esetleg neveletlen gyermekek[ek]et hagynak hátra. [Férfi létére a női halottal is azonosul és annak nevében is első személyben beszél!] Kialakulhatnak bizonyos szövegtípusok is: felismerhető a női, férfi, idős és fiatal halottól való búcsúzkodás énektípusa, sőt a gyermekbúcsúztatók egy része már olyan közösségi jellegű, hogy tovább élhet a szóbeliségben is [egyébként ahon-

nan helyeket is kölcsönzött], és a nők ajkán legközelebb akár virrasztó-énekként is találkozhatunk vele; ez esetben viszont az egyénies, konkrét jegyek kissé letörölődnek, és az ének általánosabb jellegűvé válik.

Az előzőleg tárgyalt halottas énektípusokkal szemben az egész magyar nyelvterületen ismert *sírató* vagy *búcsúztató ballada* a legnépibb és a leginkább közösségi jellegű műfaj, (e kettő különben egymást fel is tételezi). Ez az eléggé különleges műfaj minden régiessége mellett is újkori fejleménynek látszik, kiszorult a halotti szertartások és alkalmi szokások köréből, (esetleg a halotti tornak vagy a halott lakodalmának volt egyik részlete); és ma már ez a műfaj a legvilágiasabb, más hasonló formák felé is a legnyitottabb és egyben legvegyülékenyebb is. Kérdés, hogy egyáltalán a halottas énekköltészet körébe vonható-e? Mivel azonban a búcsúztatókkal való közeli rokonsága kétségtelen, és sejteni lehet valamely előformájának a temetést követő *halotti toron* vagy a *halott lakodalmán* való szerepét, bizonyos szempontból mégis indokolt ebbe az összehasonlító vizsgálódásba való bevonása. (A halotti tor műfajai közül úgyszólván csak az *énekes köszöntők*re van adatunk; a halott lakodalmával kapcsolatosan pedig a *halottas táncot* emlegetik leggyakrabban, de az énekekről közelebbit egyik szokás esetében sem tudunk. Legutóbb ismertük meg pl., hogy az erdélyi Mezőségen a lakodalmi menyasszonykísérőének szövegét — csekély módosítással — halottkísérő énekként adják elő, ha fiatal, hajadon leány az elhunyt; és közben szól a zene is.)

A *sírató* vagy *búcsúztató balladát* mind a megholt hozzátartozói, mind pedig a hatóságok nehezményezték, sőt esetenként tiltották, a műfaj ugyanis a [főként férfiakra jellemző] különleges haláleseteket [bal eset, öngyilkosság, gyilkosság stb.] énekelte meg, amelyekről az említett érdekeltek nem szívesen hallottak, esetleg a végtisztességet meg is tagadták. [A katolikus egyház pl. nem temette el az öngyilkosokat.] A közösség részéről ezek a balladák tehát rekompenzációs műfajnak tekinthetők; egyébként van is rá adatunk, hogy egy gazdája által igazságtalanul megölt szolgáló sírhelyéhez fűződő kultusz egyik komponense volt az erről az esetről szóló *sírató ballada*. [Egyébként szinte semmit nem tudunk arról, hogy a többi mely alkalommal is énekeltek?] Ilyen utólagos elégtétel pótlás maga a *halott lakodalm*a is.

A balladában megénekelt hős rendszerint első személyben szólal meg, a vásári históriákhoz közelebb álló énektípusokban viszont már inkább harmadik személyben. A név, a helyszín és egyebek is mind-egyikben cserélhetők, úgyhogy ezek az alkotások éppúgy tipizálhatók, mint a népballadák vagy a népdalok; egyébként e *sírató balladák* nemcsak a halotti énekkel, különösen a halottbúcsúztatókkal, hanem az elbeszélő jellegűek a népballadákkal, a ponyvai, vásári históriákkal, az átmeneti, főként újabb formák pedig a népdalokkal mutatnak közeli rokonságot, némely változatuk már nem is tekinthető egyébnek, mint lírai *búcsúénekek*.

Nemcsak az emberek, hanem az általuk alkotott műfajok is meghalnak egyszer, de azért egyikük emléke sem tűnik el nyomtalanul!

Összegezés. A lakodalom ünnepségsorozatának ellenpéldája a halotti szokáskör, melynek menetében különböző gyászénekek is elhang-

zanak. E halott énektípusok egyike sem örök életű és változatlan, egy adott időpontban alkalmak, azon belül pedig nemek, korcsoportok szerint különülnek el. A halott kiléte és a halál neve viszont csak a legritkébb esetekben [főként a különleges balladáknál] és közvetve vehető számításba műfajalakító tényezőként! (Nem a halott, hanem az élők számítanak többet.)

Az egymásba átjátszó és egymást esetenként helyettesítő halotti énekeknek magyar viszonylatban négy fő, viszonylag tiszta típusuk, és számtalan átmeneti alfajuk különböztethető meg. A régies, hagyományos és rögtönzött siratóének mindig szólóban és a nők szájáról hangzik el, befolyásolja ugyan a többi rokon műfajt, de maga csak kevésbé szabályozódik; idővel több alkalmi-tematikusan alcsoportja alakul ki. A félnépi és egyházas *virrasztóének* közösségi, alkalmi jellegű, szabályozott formája és általánosító jellege miatt is összeköt a halottbúcsúztató felé, amely ismét egyéni, személyes jellegű, de nem a halálesetben érdekelt nő, hanem egy ez alkalomra felkért férfi előadó szájából hangzik el. Ez az alkotó-előadó elsősorban az egyházas virrasztóénekekre támaszkodik, de legalább annyira konkretizál, mint a siratóénekes! Legújabb és legnépibb, egyben a leginkább közösségi jellegű is a siratóbúcsúztató ballada, amely rendkívüli halálesetekről szólván, kívül is reked a közösségek és a hatóságok által jóváhagyott gyászszertartásokon. E balladák egyik csoportja minden szempontból nyitott már a lírai dalok és egyéb formák felé is.

E műfajok elmúlásának megvan a sorrendje és menete: legkorábban talán a siratóének szorul vissza, majd az otthoni ravatalozás hatósági eltiltásával a virrasztóének is; egyes vidékeken még hallható viszont a kántori halottbúcsúztató és a szertartásoktól — alkalmaktól már régtől fogva elszakadt sirató vagy búcsúztató ballada is. Miként az átmeneteknek, ugyanúgy a feledésnek is megvannak a jól kitapintható törvényszerűségei.

IRODALOM

Albert Ernő—Faragó József: Háromszéki népballadák. Bukarest, 1973. (Sirató balladák: 40—49.)

Bálint Sándor: A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok — Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1944—1945. Szerk. *Bartucz Lajos*. Szeged, 1946. 1—12.

Bartók Béla—Kodály Zoltán (szerk.): A Magyar Népzene Tára, V. köt. Siratók. Sajtó alá rend. *Kiss Lajos és Rajeczky Benjámin*. Bp. 1966.

Béres András: Halottak húsvétja. Temetkezési szokások a régi Bihar megyében — *Ethnographia* 34 (1973), 352—357.

Kallós Zoltán: Mezőségi temetés — *Forrás* 10 (1978), 7—8. sz. 59—62.

Katona Imre: Siratóénekek és keservek — *Forrás* 9 (1977), 9. sz. 34—41.

Kiss Eszter: Sirató versek — *Ethnographia* 39 (1928), 115—117.

Kiss Lajos: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztó énekekben — *Ethnographia* 77 (1966), 153—211.

Lajtha László: Sopron megyei virrasztó énekek. Bp. 1956.

Nagy Ilona: Tragikumtípusok a magyar népballadában. Bp. 1929.

Ortutay Gyula—Katona Imre: Magyar népdalok, I—II. 2. kiad. Bp. 1975.

- Ortutay Gyula—Krizsa Ildikó*: Magyar népballadák. Bp. 1976.
- Ráduly János*: Kibédi népballadák. Bukarest, 1975.
- Sárosi Bálint*: Sirató és keserves. *Ethnographia* 74 (1963), 117—122.
- Szendrey Janka—Dobszay László—Vargyas Lajos*: Balladáink kapcsolatai a népénekkel. — *Ethnographia* 84 (1973), 430—461.
- Takács Lajos*: Históriaok — históriák, Bp. 1958.
- Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához. Bp. 1972.
- Voigt Vilmos*: A folklór alkotások elemzése. Bp. 1972.
- Újváry Zoltán*: *Varia folkloristica*, Írások a néphagyomány köréből. Debrecen, 1975. (Halál és temetés 137—155.)
- Vargyas Lajos*: A magyar népballada és Európa, I—II. Bp. 1976.
- Ziniel Katalin*: A búcsúztató és a búcsúztató ballada összefüggése. Bp. 1955. Kézírtos szakdolgozat az Eötvös Loránd Egyet. Bölcsész-kara Folklóre Tanszékén.

Fried István

JÓKAI MÓR EGY „DÉLSZLÁV” BALLADÁJA

A délszláv népköltészet Jókai szemében az a fajta nemzeti jellegű közköltészet volt, amelyet a magyar paraszti és népszerű poézisbe is szeretett volna írónk belelátni. A nemzeti hősök, a régmúlt idézése, az az archaikus, olykor nyers, de lélektani finomságokat is érzékeltető hangvétel, amely a szerbhorvát népének sajátja, bizonynyal elbűvölte Jókait. Nemzeti és népi volt egyszerre ez a költészet Jókai szemében: benne látta a déli szomszédok életének, történelmének, sorsfordulatainak tükröződését. A hősök: királyok, királyleányok, vitézek, egymásért áldozatkész családok, barátok, papok, a halálon győzedelmeskedő, szerelmüket a halálba vivő leányok-legények, egyszóval azok, akikben Jókai a népköltészet igazi szereplőit látta. Székáctól és Urházytól (hogy csak magyar forrásait említsük) tudta meg a számára oly érdekes hiedelmeket, a vámpírokat, a házassági és ünnepekkel kapcsolatos szokásokat. Teljes világ merült föl előtte, külön kis birodalom, amely a történelmi eseményektől ugyan megzavartan, egyes vidékeken azonban a maga archaikus érintetlenségében élt. A német és a magyar nyelvű útleírások (Heinrich Noë, Strausz Adolfé¹, Asbóth Jánosé) hírt hoztak egy már múltóban lévő patriarchális világról, amelyben még virágzik a népköltészet. Különösen Heinrich Noë Dalmáciát bemutató könyve² lehetett rá hatással, miután e könyvre a Fővárosi Lapok egy közleménye³ is felhívhatta a figyelmet. Noë ugyanis nem elégedett meg a puszta leírással, a népköltészet és a népszokások bőséges seregszamláját adja, számos motívummal járul hozzá a Jókai-alkotta Marko Kraljević regéhez. E rege, amely az „Egy játékos, aki nyer” szerkezetileg is igen fontos elemét alkotja, Jókai leleménye. Hiába kereste szoros értelemben vett eredetijét számos jugoszláviai és magyarországi kutató.⁴ Nem találhatta, mivel különböző helyekről vette az egyes mozzanatokot az író, hogy az összeszerkesztés, e mozzanatok hierarchizálása az egész balladán belül — a sajátja legyen. Az alaptörténet ugyanis nemzetközi rokonsággal rendelkezik. A barlangban alvó hős története pl. a német és a szlovén mondavilágból is ismerős. Barbarossa Frigyes vagy Mátvás király regéjét jól ismerték a korban. De Kraljević Markóról is olvashatta Székács köteté magyarázataiban, hogy egy monda szerint elzárva alszik egy sziklabarlangban. A hármas koporsó motívuma saját történelemkönyvéből

került ide, hol Attiláról beszéli el: hármaskoporsóban alussza örök álmát. Margarita nevét Noénál olvashatta, ahol Marko Kraljevićről is találhatott történetet. A kakukkmadár is innen röppent át Jókai balladájába. Míg a „Szentgyörgy napja”-nak, a Vilának, a hú társnak, a lónak (Jókainál: Durindó) megnevezése szintén a különböző magyarul is megjelent délszláv tárgyú közleménynek, fordításnak köszönhető. Több találgatásra adhat okot „Deli Marko” megnevezése. Bár Székácsnál is előfordul, talán föltételezhetjük, hogy a fejezetcímként is szereplő meghatározás kapcsolatba hozható Jósika Miklós Abafijával, melynek Jókaira tett rendkívüli hatását írónk maga hangoztatta.⁵ „Deli Marko szerette magát a szélek királyának s a barlangok arslánjának hívatni, s egy volt azon különös lények közül, kikben ritkán látott elegyke van a legellenkezőbb indulatoknak, a rossznak s a jónak” — jellemzi Jósika Miklós. S ha tovább nézzük a hajdúvezér plasztikusan ábrázolt képét, akkor egyre több Marko Kraljevićtel rokon tulajdonságra bukkanhatunk. Természetesen Jókai ideális, népi hőst alkot a balladában, mert ez a betét nem a regény valóságos szereplőinek jellemrajzát egészíti ki, hanem egy ártatlan leány ábrázolását, egy nép hitét, reménykedését festi. Akiről éneklük, tulajdonképpen hidegvérű kalandor, idegen — ellen-szenves eszme szolgálatában áll, legjobb barátjának árulója. Jókai hirtelen és váratlan állítja eléink Marko Kraljevićként, s még inkább meg-lepetésszerűen teszi egy nemzetközi érdekszövetség prominens képviselőjévé. Ami a stílus egyöntetűségét, a cselekményvezetés logikáját illeti, ott elmaraszthatjuk Jókait. De ha nem feledkezünk meg arról, hogy minden érdekességhajhászás ellenére is a mese váratlan fordulataiban az időserű politikai események mesévé desztillálását találhatjuk, s még e gyöngébben sikerült regény legjobb pillanataiban is ezt kell megelégnünk, akkor több megértéssel közeledünk a ballada felé. A 24 fejezetből álló mű 14. fejezete viseli a Deli Marko címet, a 15. a Vakok értekeznek a színekről, a 16. A guzla című. Az előző két fejezet ennek előkészítéséül szolgál, itt hangzik föl a ballada, melynek cselekménye pontos utánzata a valódi délszláv hőseineknek. Nemcsak a tízes trochaeusok okozzák, hogy pillanatra sem hagy kétséget a hangvétel stílusbravúrja miatti hitelesség. A népnek és délszlávnak valóban jól eltalált keveréke; kifejezésben, történetészövésben, részletekben és az egészben kiváló stílusimitációval van dolgunk.

Ha ilyen frázisokat olvashatunk, mint:

*„Egyik ajtó volt kovácsolt vasból,
A másik volt hófehér ezüsből,
A harmadik tiszta színaranyból...”*

akkor a mondatrészek azonos sorrendjéből adódó ritmus áráján ringatózva, a hasonló délszláv népköltészeti figurákra gondolunk.

De Jókai annak is művésze, hogy az egyszer már megteremtett hangulatot megőrizze. Míg az előbb ajtókról volt szó, alább e hármasságot más viszonylatban ismétli meg:

*„Egyik jegygyűrűje vert acélból,
A másik van hófehér ezüsből,
A harmadik tiszta színaranyból.”*

S e két motívumot nem sokkal utóbb egybeötvözi:

*„A vasajtót üsd a vas gyűrűvel,
Ezüst ajtót az ezüst gyűrűvel,
Arany ajtót az arany gyűrűvel.”*

Ezek az ismétlések, motívumvariánsok a ráolvasások erejével hatnak, a költemény menetét a 10-es trochaeusokon is túl belső ritmussal dúsitják.

Érdeemes megfigyelnünk a párbeszéddek szűkszavúságát is.

*„Ébredj, ébredj, kedvesem, királyfi!”
„Ki vagy, ki vagy, aki engem költesz?”
„En vagyok, arád, a Margarita.”
„Honnan jössz hozzám, te szép leányka?”
„Nagy messziről, messze túlvilágról.”
„Minek jöttél hozzám másvilágról?”
„Megigérttem, hogy meglátogatlak.”
„S mit hoztál el nékem másvilágról?”
„Mátkacsókot, amit megigérttem.”*

Sehol egy fölösleges jelző, sehol egy hivalkodó trópus. Mintha az ismétlésen, a szavak vissza-visszatérésén kívül nem lenne a szerzőnek más eszköze. Egy tónusban hangzik el kérdés is, felelet is; az alliterációk is ezt az összecsengést erősítik (*k* az első két sorban, *m* a többiben). Sehol egy rendkívüli hangulatú szó, sietős, mégis részletező, ismétlésekkel teli, mégis sokat mondó epizód ez a balladában. S ha evvel szembeállítjuk a befejezés hasonlatokkal pazar bőségét, áradó gazdagságát, akkor érezzük csak. Jókainak sikerült itt teljesen beleélnie magát egy idegen népköltészeti világba. Sikerült már csak azért is, mert nem a regényhősről éneklik ezt a történetet, hanem arról a képzeletbeli figuráról, akiről a tiszta szívű leányka és a tiszta szívű nép ábrándozik. Jókai ugyanis jó érzékkel választja el a nagyhatalmi érdekeket a népi vágyaktól. Az előbbieket képviselőjévé egy unatkozó, az angol diplomáciai mentesség mögé búvó „játékost” tesz, aki érzelmekkel, veszélyekkel, emberekkel és országokkal játszik. A népi érdekek képviselője a népköltészet megálmodott hőse, aki eljön, hogy az elnyomottaknak meg hozza a szabadságot. Nem Lord Adamba szeret bele a lányka, nem öneki engedelmeskedik a nép, hanem Kraljević Markónak, aki megválthatja a törökök hozta sok százados szenvedéstől.

Éppen ezért e ballada nyelviileg is különbözik azoktól a fejezetektől, melyek Párizsban játszódnak le, ahol a szeszélyes-híu játékos női ruhában szédíti az unatkozó, kártyázó nagyvilági társaságot. Jókai nemcsak történetet és versformát, hanem nyelvi eszközöket is merít a népköltészetből. Főnévi igenevei, összetett szavai pontosan fejezik ki az elszántságot, a jónvedélyt:

*„Megyünk már
Hegyszakítani, zsarnokot temetni!”*

Gondolatritmusai — koncentrikusan bővülő körökként — érzékel-
tetik az események fejlődését:

*„Akkor tisztulok meg csak a véstől,
Ha megfürdöm a Rjéka vizébe,
Rjéka vize, ha számon fölül ér,
Megdagadva ellenség vérétől,
Idegennek, népet elnyomónak
Patakszámba kiontott vérétől,
Hogyha abban én megfürdöm egyszer,
Akkor mátkacsókom elfogadhatd.”*

Ez a körülírással, mindig új elemekkel bővítő, mégis egy gondolat
körül járó beszéd nem idegen a délszláv népköltészettől: Jókai jól utá-
nozza annak modorát. A gondolatok verssorokra tagolása is ennek a
modornak a szolgálatában áll.

A délszláv népköltészet modorának sikerült utánzása eredményezi,
hogy a még oly bonyolult körmondatokat is népiessé stilizálja az ismét-
lések, a túlzások, a meseszerűségek halmozása. E stilizálás leginkább
a közbevetett mondatokkal tűzdelt részben érzékelhető. Itt Jókai a kö-
tőszóismétlésekkel igyekszik megfelelő hangulatot teremteni; olyan
többszörösen összetett mondattal fejezi ki magát, amelynek végiggon-
dolásához — megértéshez — jókora idő kell. Ez a fajta stilizálás majd a
szókincs vizsgálatakor is szembeűnővé válik. Ha a királyfi szavaiból
idézzük, a népmesei hangulat halvány utánzatát mutathatjuk be:

*„Majd hogyha jön jó lovam Durindó,
Aki, hogyha egyet ütök rája,
Általugrik velem a nagy Kerkán;
Egyik partról a másikra ugrik;
Hogyha kettőt ütök rá, olyat szök,
Hogy a Vellebit hegyére felvisz;
Hogyha hármát vágok rá haraggal,
Olyat rüg a sziklán négy patával,
Hogy a hegység megrendül alatta,
Város omlik idegen fejére,
Temetője lesz a hitetlennek . . .”*

A három csapás nem önmagában elevenedik meg, hanem részle-
tezve; s e részletezés során kitérőkre, mellékmondatokra kerül sor.
Érdekes megfigyelnünk, hogy Jókai nem tudja minden esetben teljes
értékű kifejezésekkel megtölteni a sort, úgyesen bár, mégis töltelék-
szavakkal kénytelen élni (haraggal, négy patával). Az egész részlet
mégis megfelelően illeszkedik bele a balladába, a szokatlanul ható
„Város omlik idegen fejére” verssor sem igen üt el a többi, kisebb
mértékben művi stilizált résztől.

Ugyanúgy, irodalmas túlzások fedezhetők föl a befejező hasonlat-bokorban. Az olyan kifejezések, mint a „rozmarinról megszedett méz”, bizony, túlzásként hat; de a hasonlatok árján a befejezéshez közeledő történetben elgondolhatónak tarthatjuk. A rendkívüli eseménysor e parányi része nem válik ki a többi verssor közül. A három hasonlat egymást egészíti ki; halmozása az utolsó sor csattanóját készíti elő. Mindez egy fokozás keretébe van beállítva, s a regény cselekményével van összhangban:

*„S olyan édes lesz bizonynyal e csók,
Mint a rozmarinról megszedett méz,
Mint az asszú édes muskotály bor,
Mint az édes anyatétj, oly édes,
Még annál is édesebb lesz e csók;
Olyan édes, mint a bosszúállás.”*

A bosszúállás ugyanis az „Egy játékos, aki nyer” vezérlő motívuma. A nagybácsi bosszút fogad kártyás unokaöccse ellen: a „játékos” lord bosszút esküdött Metternich ellen. Az elnyomott bosszúra áhítozva várja felszabadítóját, igaz, ez utóbbi vonalba beleépül Jókai véleménye a dalmáciai kérdésről: a monarchiának hivatást tulajdonít e térség emberibb jövőjének építésében, s a nagyhatalmak versengése rossz hatással lehet a könnyen elcsábítható, saját mondáitól rajongóvá vált népre.⁶ Így e ballada motívumerősítő, cselekményalakító funkcióval bír. Mindaz, amit elénekelnek, szoros összefüggésben van a regény alapeszméjével. A lord, aki Deli Markót „játszik”, épp azokban a fejezetekben tesz tanúbizonyosságot igazi tehetségéről, eltékozolt rendkívüli egyéniségéről, amelyekben a néphős magatartása szerint cselekszik. S épp akkor éri utol a végzet, amikor a benne Deli Markót látó leány érzelmeit használja föl politikai „játéka” véghezvitelére. Jókai — a mi logikánk szerint alig hihetően, szinte tudatos meghökkentéssel — úgy irányítja az eseményeket, hogy a lord Deli Marko képében folytatva játékait, a szerelmes leány keze nyomán kapja meg büntetését. A leány érte szembeszáll a vad cápával, de amikor a cápával végez, akkor a veszélyekkel dacoló lordot is megfosztja legfőbb vonzerejétől, különleges férfiszépségétől, lebilincselő arcvonásaitól. Jókai nem engedi meg, hogy a leány csalódjék Deli Markóban; nem hagyja az eseményeket odáig fajulni, hogy bátyja közvetett gyilkosát ismerje föl a könnyelmű lordban. Inkább váratlan fordulattal végszót illeszt a regényhez, amelyben az eltorzult arcú férfi és az életből kivonult nő örök magányosságát érzékelteti, finoman célozva arra, hogy a Deli Marko mondája örökre egymáshoz köti a tragikus egyedüllétre ítélt szereplőket. A férfi mintha húrokat pengetne, a nő mintha hallaná a dallamot, amelynek édes hangjainál véltek egymásra találni.

Természetesen a népballada nem ad elő ilyen és ehhez hasonló történetet. De a népballadai motívumok ügyes összeötvözése eredményezhet hasonló verses epikus művet. Jókai e szerbusz manierban alkotott balladája azonkívül, hogy jól érzékelteti a délszláv népköltészet módorát és mindazt, amit a délszláv népköltészetről a korban elképzelték, a

regény cselekményének tömör foglatatát is adja. Az egymástól elszakított és egymáshoz csak csoda árán eljutható szerelmesek (akiknek meg kell tisztulni, hogy egymásra találhassanak) története a lényege Jókai verses történetének. Emellett időszerű politikai események visszhangjának is fölfoghatjuk az „Egy játékos, aki nyer” c. regényt, amelyben az angolok messze nem egyértelmű diplomáciai „játéka”, a pánszláv törekvések magyar interpretációja is — persze áttételesen — megjelenik.⁷ A Jókai által szerzett ballada a népképzeletből elindulva próbálja megfogalmazni a népi vágyakat. A kortársaknak ugyan nemigen tűnt föl ez a verses történet; a korabeli olvasó nyugodtan elhihette róla, hogy „fordított” és nem eredeti alkotásról van szó. Annak ellenére, hogy olyan szavak, mint kíngersztő, pokolkín, szerette hölgye stb. találhatóak a szövegben, megfelelt a délszláv népköltészetről szőtt elképzeléseknek. Ha Szász Károly hasonló tolmácsolásait olvassuk, azokban is ilyen kifejezésekre bukkanunk, pedig ő a nyersfordítások mellett az eredeti nyelvet jól tudó szakértőkkel is konzultált, 1882-ben jelent meg „A világirodalom nagy eposzai” c. műve, amelyben viszonylag részletesen foglalkozott a délszláv népek epikájával is. Többek között a Markó királyfi halálát is ismertette, s kivonatos fordításából azért idézünk, hogy a kor átlagos színvonalú műfordítását összevethessük Jókai balladájával:

*„Ment ügetve, föl a bérczetőre,
Jobb kezétől néze bal kezére,
Karcsú két fenyőszált láta ottan,
Nyíl-sudárral minden fák fölöttit,
Zöld levéllel mindnél ékesebbet,
Kettejök közt mély kutat találá.”⁸*

A részletből kitetszik, hogy Szász Károly nagyobb gondot fordít a trochaeusokra, mint Jókai, aki viszont önkéntelen is gyöngíti az idővel gépiessé merevedő trochaeusi lejtést. Szász Károly keresettebb, irodalmibb, inkább él az elbeszélő múlttal, mint Jókai. Amennyiben egyes szavak hangváltozatai (kettejök — kettejük — kettőjük) között választhat, minden esetben a leginkább szokatlant választja. Szász Károlyé a simábban folyó, az olajozottabban gördülő szöveg, viszont Jókai átélése tetszik hitelesebbnek. Ennek talán az is lehet az oka, hogy Szász Károly ezúttal a tudós teoretikus, Jókai viszont a politikai eseményeket is a regényíró alakító kedve szerint szemlélő szempontjából használta föl a délszláv népköltészetet.

Jókai ugyanebben a regényben kifejti, mit jelent számára a szerbek-horvátok népi poézisa. Látszólag a guszlaról értekezik csupán, de a guszla jelképévé válik a népköltészetnek: „Ah, az a guzla hatalmas egy alkotvány. Abban van egy népnek a története, alkotmánya, igazsága, abban vannak törvényei, a polgári és büntető kódexe, a vallása, a kánonai, a nemzetközi szerződésai; abban az európai garanciái, a mandátumai, a stipulációi; abban van a programja, a politikai hitvallása, abban van a megholt cár testamentuma, a próféták jóslatai, a költők és államférfiak minden édes és keserű hazugsága! A múlt, jelen és

jövendő. Lehetetlen dolgok, amiket mindenki hisz, és amik talán nem is lehetetlenek. — Ez mind benne van a guzlában.” A kritikai kiadás sajtó alá rendezői, lektorai rámutattak arra, hogy e lelkes sorok legvalószínűbb forrása Urházy György úti könyve,⁹ amely a népköltészetben láttatja „a szerb családi és nemzeti életet a maga őszerejében, tisztaságában.” Majd alább még határozottabban állítja, hogy „a szerb története népköltészetében van megírva.” Csakhogy Urházy megállapításai még nagyon is Erdélyi Jánosra, rajta keresztül a reformkori népiesség elméleti alapvetésére, még inkább visszafelé haladva az időben: Herderre utalnak. Jókai viszont az 1880-as években hiába idézte volna föl a majd 30—50 esztendő előtti, akkor korszerű és időszerű elméleti tételket; legfeljebb a nép-nemzeti iskola epigonjainak elsőkélyesített gyakorlataival találta volna szemben magát. Ezért nagyon is tudatosak változtatásai. Tulajdonképpen ugyanazt látszik mondani — mint Urházy. Költői elragadtatása, túlzásai, sarkításai esetleg a regényíró lendületével magyarázhatók. Ám itt kell visszautalnunk arra, amit a betétballada funkciójáról mondtunk. Jókai e könnyednek tetsző, a grand guignol módszerektől sem visszariadó meseregényben, az éppen forrongó európai politika rezdüléseit fogta föl; s még e betétballadában is hangot ad — igaz, sokkal áttételesebben, mint a regény egyéb részeiben — az aktuális politikai mondanivalónak. A „guzla” jellemrajza részben fölidézi a reformkori ábrándokat a nemzet családéletéről, a délszlávtság költészeti tehetségéről, részben az alakuló-vitatott területű Balkán-félsziget népeinek, nemzeteinek, gyámolítóinak vágyait¹⁰ is beleérzi. Jókai tudta, hogy a Balkán-félsziget nehezen megközelíthető hegységeiben még él a népköltészet, amely nyomon kíséri a történelmi változásokat. Székácsról pl. a közeli múltban lezajlott szerbiai forrongások népköltészeti bizonyítékát is olvashatta. Ebből az alaptól kiindulva láttatott szimbólumot a guzlában. Az egyes kifejezések a XIX. század egyes, a Balkán-félszigettel kapcsolatos konferenciáira, szerződéseire, nagyhatalmi manipulációira utalnak. A megholt cár testamentuma sokat mondó utalás, feltehetőleg Nagy Péter cár politikai végrendeletére céloz a szerző, s ez a cári expanziós törekvések bizonyítékául szolgált a kor magyar és német közvéleménye előtt, s egyben dokumentuma lett a pánszláv veszélytől rettegőknek. Ugyanakkor legalábbis kétértelmű az olyan passzus, mint a „költők és államférfiak minden édes és keserű hazugsága”. Benne van a horvát—magyar államjogi viták minden kiábrándító tanulsága, a magyarországi szerb politikai mozgalmak ellenzékiisége (Jókai több ízben nyilatkozott gúnyosan Svetozar Miletićről, míg a kulturális élet vezetőivel baráti kapcsolatokat tartott fenn);¹¹ benne a Bosznia-Hercegovina körüli huzavona, a magyar államférfiak megannyi illúziója, rövidlátása. Ugyanakkor nem mellőzi a reformkori értelmezést sem: a délszlávtságot, s elsősorban a szerbeket a népköltészet népeként ábrázolja, a népköltészetnek központi, nemzetkarakterológiát hordozó jelentőséget tulajdonít. Úgy érzi, hogy a magyarok déli szomszédai leginkább népköltészetükön keresztül ismerhetők meg, mivel e népköltészeti daraboknak történelmi becsük van. Jókai nem naiv mesemondó, mikor a népköltészetet ilyen előkelő helyre állítja, még akkor sem járunk a helyes úton, ha álláspontját a helyzetet nem ismerő, tétova ítél-

letű politikusának tartjuk. Jókai többet látott korából, mint az regényeiből kiderül; s ha valóban tévesen érzékelt is erőviszonyokat, politikai tendenciákat, abban nem tájékozódásának hiánya, hanem liberális koncepciójának zsákutcába jutása az oka. Messze vezetne ennek fejtegetése; ám politikai beszédeinek eddig kiadott darabjaiból is kiderül, hogy látta a Monarchiát fenyegető veszélyeket, de ritkán vette tudomásul: valójában milyen veszélyek fenyegetik azt az államképződményt, amelynek fölbomlása a történelmi Magyarország bukását is eredményezné. S ha a szerbséget népköltészetén keresztül próbálta bemutatni, akkor ezt azért is tette, mert ez volt az a szál, amely a szerb és a magyar kultúrát a legerősebben fűzte egymáshoz. Jókai a kulturális kapcsolatokat a népek együvé tartozásának dokumentumaként tartotta igen nagy becsben. Nem egy fölhívása, újságcikke, beszéde hangoztatja az egymás kulturális javainak kölcsönös megbecsülését, a kulturális közeledés szerepét a népek-nemzetek békéjében. A szerb—magyar érintkezések leginkább pozitív példáját a szerb népköltészet magyar és a magyar irodalom (köztük igen előkelő helyen Jókai műveinek) szerb fordításai jelentették. Jókai ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, mikor a délszláv népköltészetet használja föl a délszlávság jellemzésére. Ha figyelmesen olvassuk az általunk idézett sorokat, akkor láthatjuk: szó sincs egyoldalú rajongásról. Éreznünk kell a fenntartásokat is (édes és keserű hazugság), sőt, bizonyos értelemben a szkepszist (Lehetetlen dolgok, amiket mindenki hisz, és amik talán nem is lehetetlenek). Ez utóbbi mondat igen sejtelmesen hangzik. Jókai nem magyarázza, nem értelmezi, de — úgy véljük — benne rejlik a meglepetéseket hozó jövődőtől való félelem is. Figyeljük csak idézetünket! Lelkes megállapítás az első mondat. Az Urházytól tanult kijelentés a következő, melyet bővít, variál, mindinkább közelít a jelenhez. Lassan csap át a sejtetésbe: a megholt cár testamentuma jól kivehető figyelmeztetés a kor olvasói, államférfiai címére, a „próféták jóslatai” nem a Jókai-regénybirodalom romantikus világába kalauzol, hanem az útját még tisztán aligha látó délszlávság jellemzésére szolgál. S ezután mind elvontabb, mind titokzatosabb, rejtettebb célzások hangzanak el. S hogy nyomatékot adjon a végsőig feszített izgalmaknak, józan, tárgyilagos mondatdal zár: „Ez mind benne van a guzlában.” De e józan, tárgyilagos mondat a lelkes felkiáltáshoz képest, amely idézetünket bevezette, s alaphangját megadni látszott, fenyegető hangsúllyal csattan, óv, nyomatékosít. S nem csoda, ha ezután a bosszúállás balladája hangzik föl a guzslár szájából. Az idegen, a hitetlen látszólag az elnyomó török hatalom. Ám a népköltészetben olykor az ilyen megjelölések jelképesek. S a történet során Ausztria hadereje pacifikál, csinál rendet; Jókai parlamenti beszédei világítják meg a regényben a meseszövéssel elrejtett álláspontot.

Igy találkozott egy regényen belül a népköltészet időtlenné örökített hőse a napi politikával: a Jókait és a magyar közvéleményt foglalkoztató dalmáciai kérdés egy poétikus regével. A regény e két síkja egymást egészíti ki, értelmezi, teszi teljessé.

JEGYZETEK

¹ Jókai Főljegyzései II. 416. említi Strausz Adolf Bosnyák föld és népe c. könyvét, melyből részlet jelent meg a Fővárosi Lapok 1881. számában. A könyv első kötete 1881-ben hagyta el a nyomdát, itt a 224—25. lapon a népdalok szépségéről, a guzláról és a koloról is olvashatott. Kraljević Marko százados álmát Strausz: A Balkán-félsziget c. könyve (Bp. 1888. 222.) említi, tehát az Egy játékos, aki nyer c. regényhez már nem szolgáltathatott forrást. Viszont nem lehetetlen, hogy a Főv. Lapok egy közleményét: A dalmát népről (1875. I. 91. sz.) ismerte. Igaz, Zára környékét írja le a közt, de az élénk ábrázolás felkelthette írónk figyelmét. A koloról szóló passzust idézzük: „Kezdetben az egész kör lassú méretben forog balra, két lépést téve, azután helyben egyet a bal, egyet a jobb lábon ugorva; ismét két lépés és két ugrás s így tovább. Eközben egy öreg asszony siralmas hősi dalt kezd énekelni Marko Kraljevićről (...) a dal monoton, vontatott hangnyújtásokból, hullámoztatásokból és csak néhány meg-megújuló ütenyből áll.” A lap 97. száma a népviseletet, Sebenico környékét mutatja be, míg a 103. számban Hőke Lajos áttekinti Dalmácia történetét.

² Dalmatien und seine Inselwelt, nebst Wanderungen durch die Schwarzen Berge von Heinrich Noë, Wien, Pest, Leipzig 1870. — Noë könyvének szerepét Jókai regényeiben behatóan tárgyalja Nacsády József az Egy játékos, aki nyer kritikai kiadásában.

³ Főv. Lapok 1873. II. 181—82. sz.

⁴ Vö.: a kritikai kiadás jegyzetanyagával.

⁵ Jósika Miklós emlékezete: Iróli arcképek. Bp. 1955. 143—44.

⁶ „Az európai liberalizmus a Monarchiának védgát szerepét szánta a cári Oroszország terjeszkedésével szemben, a magyar nacionalizmus e defenzív funkcióból pedig a soknemzetiségű monarchia nemzeti összefogásának lehetőségét származtatta”: Vö.: Diószegi István: Az osztrák—magyar monarchia külpolitikája. In: Hazánk és Európa. Bp. 1970. 253.

⁷ A kritikai kiadás jegyzetei is utalnak Jókai parlamenti beszédeire: 1882. máj. 19-i felszólalás. Politikai beszédei II. 210—216. — E kérdésekről publicisztikusan ír Hőke Lajos: Főv. Lapok 1876. 223. sz., Uo. 294. sz. — Jókai az angolok kettős játéka egy a Nemzet 1882-es évfolyamában először közölt tárcájában is utalt. Kötetben: A pánszlávok földjén. Rejtelmes história. In: Szélszend alatt. Az életből ellesve. Bp. 1895. 205—10.

⁸ II. k. 22—39. Az idézet a 25. lapról.

⁹ Keleti képek. Pest 1854. 18—19.

¹⁰ Vö.: Diószegi: id. m. 249—52. — Uő: Austria—Magyarország és Bulgária a San Stefanó-i béke után (1878—1879.). Bp. 1961. 7.

¹¹ Főljegyzéseinek két kötetében erre számos adat.

¹² Az 1882. máj. 19-i beszéd mellett az 1879. febr. 19-ire is utalhatunk.

REZIME

JEDNA „JUŽNOSLOVENSKA” BALADA MORA JOKAIJA

U očima Mora Jokaija, ovog velikog romanopisca mađarskog romantizma, južnoslovenska narodna poezija predstavlja onu vrstu poezije koju je ovaj pisac želeo da prepozna u mađarskoj seoskoj i popularnoj poeziji. „Južnoslovenska” narodna poezija zaokupljala je ovog pisca od najranije mladosti pa sve do romana u njegovoj starosti. Naročito je sa tog gledišta značajan njegov roman „Kockar koji dobija”. U ovom romanu se nalazi jedna balada koju je u desetercu napisao Jokai, a junak je Kraljević Marko. Neki motivi te balade mogu se naći i u južnoslovenskoj narodnoj poeziji. Pored toga, Jokai je posvetio posebno poglavlje gusluma, i povezao je koncepcije o narodnoj poeziji sa aktuelnim događajima na Balkanu. Ove dve razine romana prožimaju se u toku uzbudljive radnje romana, doduše, ne uvek harmonično, ali u skladu sa piščevom humanističko-liberalnom koncepcijom.

SUMMARY

A „SOUTHERN SLAV” BALLAD BY MÓR JÓKAI

Mór Jókai, the great Hungarian novelist in the period of romanticism, would have liked to recognize the features of the Southern Slav folk poetry in the Hungarian country and folk-poetry. He was haunted by the „Southern Slav” folk-poetry from his young days until the old ages. His novel „The

gambler who always wins" is of special interest in this respect. There is a ballad in this novel written by Jokai in „deseterac". The hero is Kraljević Marko. Some motives of this ballad may be found in the Southern Slav folk-poetry, too. Besides, Jokai included a chapter on „gusle" in this novel. His conception of folk-poetry was connected to the happenings on the Balkans in those days. These two levels of the novel have blended together in the course of the exciting plot, although not always successfully, but in the accordance with the humanist and liberal views of the writer.

KÖZLEMÉNYEK — FELDOLGOZÁSOK

Penavin Olga

A BETYÁRVILÁG EMLÉKEZETE VIDÉKÜNKÖN

A XIX. század első felében még áll a feudalizmus a nemesi vármegye urainak jóvoltából, pedig az 1770-as, 80-as években már egy népes, a török pusztításokat az önállóságért vívott küzdelmeket, a pestist némileg kihevert, a nagyüzemi gazdálkodás eredményeképpen már szinte gazdag, s műveltségében Európával lépést tartó Magyarországot látunk. A marha-, a juh-, a disznótenyésztés fontos gazdasági ág, s jövedelmező is a XIX. századi háborús konjunktúrában. A megtermelt javakat a kereskedelem juttatja el megfelelő helyekre. A vásárok a helyi adás-vevés központjai. Messze földön híresek Szabadka, Újvidék, Kúla, Temesvár, Debellács, Eszék vásárai. A vásározás pedig jól tudjuk, ember- és árumozgással jár.

A nagyüzemi gazdálkodás már racionálisabb agrotechnikai eljárásokat alkalmaz, de még a robotra alapoz. A munkaerőt a jobbágyság szolgáltatja a zsellérekkel együtt. A jobbágyság kb. 60 %-a föld nélkül, földjétől megfosztva vagy a természetes szaporulat következtében elapózódott, a megélhetéshez elégtelen földcskáján tengődik. A jobbágy így alapvető termelőeszközétől megfosztva, jogilag földesurának, meggyéje nemességének alávetve, személyében is függve ki van szolgáltatva uraságának.

A sok és sokféle szolgáltatás, a növekvő terhek, az előíráson felüli robot, az úrbéri rendezés alkalmával történő szemérmetlen földrablás, egy szóval a földesúri kizsákmányolás, a megyei tisztviselők zsarolásai, a katonafogás a jobbágyság egy részét zsellér sorba taszítja, s mivel nem találhatnak munkaalkalmat, megélhetés nélkül kóborolnak.

Egyfelől a sok baj, gond, nélkülözés, nyomor és elkeseredés, nem utolsósorban a szabadság utáni vágy, másfelől a kereskedők, a földbirtokosok aránylagos anyagi jólétének látása a betyárkodásba hajszolja a szerencsétleneket. Az áruforgalmat lebonyolító vásárok — mint a helyi adás-vevés központjai — nagy ember- és árumozgásukkal szinte csábítják a betyárokat részint azért, hogy megbosszulják szegény társaikat, a jobbágyokat és zselléreket, részint pedig azért, hogy ők maguk is részesüljenek a könnyen szerzett anyagi javakból. Lelkiismeretfurdalás nélkül kifosztják a pénzes kereskedőket, urakat.

Az 1830-as évek közepére úgy elszaporodtak a betyárbandák, hogy csak nagy katonai erők igénybevételevel lehetett felszámolni a betyár-

csoportokat. A szabadságharc bukása után bontakozott ki a legnagyobb mértékben a betyárvilág. A honvédek közül sokan bujdosni kényszerültek, betyársorsra jutottak. Az uralkodó osztály szinte hajtóvadászatot rendezett a betyárok ellen pandúrjaival, a katonai járőrökkel, a zsandárokkal. Végigrazziázták a búvóhelyeknek alkalmas területeket, réteket, mocsarakat, szigeteket. 1852-ben a polgári statárium helyébe katonai rögtönbíráskodás lépett. Ha elfogták valamelyik betyárt, könyörtelenül kivégezték, felakasztották. Sorsukból nem tanultak a többiek, mindig jöttek helyükbe újabbak a földnélküliek tömegéből, mert a „terror nem változtatott semmit a betyárok gazdasági-társadalmi alapjain, csak a lehetőségeket szűkítette.” állapítja meg Szabó Ferenc A délföldi betyárvilág című 1964-ben kiadott tanulmányában.

A nép szerette a „pajkosokat”, a betyárokat, istápolta, rejtegette őket, egyéni vagy csoportos lázadásnak, a földesurak, a bécsi udvar elnyomó politikája elleni hősi tettnek fogta fel betyárkodásukat, s szinte népmesébe illő hősként tisztelte őket. A rokonszenv jeleként az erdőkben, a mocsarakban, a lápokban, a folyók kiöntéseiben rejtőző szegénylegényt nem árulta volna el senki még az aránylag magas fejpenzéért sem, pedig a betyárokkal cimborálókat szigorúan büntették. Ha mégis akadt besúgó vagy betyár után fürkésző, kém, akkor azt megvetették, és kiközösítették.

A szájhagyomány szerint többféle betyárt különböztetett meg a nép.¹ Az *igazi*, a „*derék*” betyár, *útonálló szegénylegény* jellemvonásai a népi emlékezet szerint: a szegény pártfogója, halált megvetően elszánt, vakmerő, hetyke, szilaj, jó lovas, kedveli a lovasbravúrokat, ötletes, fortélyos mind a zsákmányszerzésben, mind a menekülésben, nem veti meg a bort, de a szebbik nemet sem. Bűnei nem nagy, súlyos bűnök: jószágot hajt el éjjel az uralástól, lovat szakít ki a ménesből, s távol a tett színhelyétől eladja, vándorkereskedőket foszt ki, tehetős gazdákat sarcol meg. Emberöléshez csak végszükségben folyamodik, mert jól tudja, hogy ezzel magára vonja a közösség ítéletét, kitaszítják a közösségből, a bandából.

A népdalok, népballadák, népi elbeszélések tanúsága szerint, ami a betyár külsejét illeti, szinte általános, hogy fiatal, daliás, nyalka, külsejére sokat adó, csinos arcú, kis hetyke bajusszal rendelkező szép férfi, s mint ilyen a nők kedvence. Bő, szedett gatyája, hófehér, lobogós bornyúszerű inge, fekete kislajbija, vállra vetett cifra szűre, sarkantyús szűk csizmája, derékra kötött fokosa, ólmos ostora, kancsukája, vállon hordott kétsövű puskája, darutollas vagy árvalányhajás kalapja fekete göndör haján csak emeli szépségét, kackiasságát. Mindezen felül még nagy erejű is. Becsületszavának pedig értéke, súlya van.

Adatszolgáltatóim szerint a betyárok a tönkretett jobbágyok, zselérek, a szökött katonák és nagy számban a szilaj, félriged állattartást űző, a nomád világ utolsó hagyatékaként itt maradt pásztrok közül kerültek ki. Azokból a pásztorokból, bojtárokból lett betyár, akikben az anyagi bajok mellett a kalandvágy, a virtus is dolgozott, s akiket a szabad élet csábított el a pásztorkodás unalmasnak vélt napi teendői mellől. Egyik-másik kedves, könnyűvérű, nők körül legyeskedő, hánya-

veti betyárt a hírnév, a szabad élet, a könnyű pénzszerzés utáni vágy űzi, hajtja egyik kalandból a másikba.

2. A *futóbetyár* rendszerint személy szerint üldözött, körözött személy, akinek az élete állandóan veszélyben forog.

3. Ezekkel szemben a *dúlókat*, a *rablókat* — számos adatszolgáltató szerint — nem szerette a nép, irtózáttal figyelte gonoszágaikat, mert úgy érezték, a dúlóknál a zsákmányszerzés tetteik fő mozgatója. Pusztítanak, rombolnak, ahol megjelennek, még a gyilkosságtól sem riadnak vissza.

A népi szövegek, balladák, prózai elbeszélések, emlékezések, sőt még a földrajzi nevek tanúsága szerint is a betyár, a zsvány, a haramia elnevezés csak a népellenes hivatalnokok nyelvében azonos jelentésű, a nép nyelvében nem fedik egymást, nem azonos jelentésű szavak. Míg a zsvány és a haramia a népnél jellemtelen, gonosz, antihumánus ember, addig a betyár becsületes, a szegények istápolója, az urak, a megtollasodott kereskedők ellensége, s mint ilyen osztályjellegű, antifeudális, osztrákelles ellenálló.

A nép a betyárokról szólva emleget még 1.) *gyalogbetyárokat*, akik fegyverrel és tarisznyával a vállukon járák a világot, 2.) *fegyveres lovasbetyárokat*, 3.) *kocsni járó betyárokat*, akik fedeles kocsiban közlekedve békés utazóknak álcázzák magukat. A kocsiban a széna alatt lap-pang a fegyver. Éjjeli „kiszálláskor” a kocsi kerekét, a lovak lábát, rongyokkal tekerik be, hogy ne üssenek zajt. Rendszerint 3—4 ember tartozik egy csoportba. Ha megtámadják őket, munkamegosztásuk szerint egy hajtja a lovakat, egy tölti a fegyvert, kettő lő a támadókra. 4.) *Kapcabetyárokat* is emlegetnek, akik közönséges zsványok. Vannak még 5.) *útonállók*, 6.) *házásó betyárok* és 7.) *lókötők*, akik főleg ősszel és tavasszal dolgoztak, mert akkor elmossa az eső a nyomokat. A ház-ásók, lókötők, útonállók más állandó foglalkozás mellett, alkalmassze-rűen éjjel dolgoztak. Sokszor nem is sejtette róluk senki effajta tény-ke-désüket. Még úri betyárok is akadtak köztük.

A *betyár kapcsolata a világgal*: az *orgazda* a legkülönbébb társadalmi osztályokból, a *kupec*, aki a lopott jószágot vásárra hajtja, a *passzus*, a *járlatlevél hamisító*, aki lehetővé teszi az állat eladását a szükséges papír biztosításával, a megbízható *ismerősök*, *rokonok* és végül, de nem utolsó sorban a *kedvese*, aki mindenre képes hű szerelmében a szeretett férfiért.

Az üldözött, a menekülő betyárnak menedéket nyújt a szerető otthona, rokonsága, az orgazda tanyája és a pusztai, réti csárda a nádasba vezető rejtékfolyosóival és tűzről pattant csárdásnéjával. A veszélyre figyelmeztet a sokféle jel. A gyanútlanak nem mondanak semmit ezek a jelek, de az üldözött, a bujdosó tud olvasni belőlük. Tudja, hogy veszélyt jelent a feleresztett kútágas, a kerítésre kiakasztott élénk színű ruhadarab, a karcolás, a rovás a fa törzsén, a fa kérgén, az oszlopon stb.

A betyárok természetes búvóhelye hazánkban a *Bácskában*, a *Bán-ságban* a Tisza mente szabályozás előtti vízjárta rétségei, a Szabadka környéki puszták, a tanyavilág, a romfalvak, egyáltalában a nádasok, a zombékos területek, a vizekben, mocsarakban megbúvó szigetecskék. *Szlavóniában*, *Baranyában* a Dráva síkságai, mocsárvilága, a sűrű töl-

gyesek, a hátaik, vizes, lápos térségek, a „lapisok”, a csahérok a bokros hátaik rejtegették a betyárt. Az odvas fák törzse a kincsek elrejtésére szinte felkínálta magát. A hatalmas tölgyek odvas üregei nemegyszer rejtették el a bujdosót a nem kívánatos szemek elől. A *Muravidéken* is az erdők bújtatták a szegénylegényt és a lopott jószágot.

A földrajzi nevek tanúsága szerint Szabadka, Ludas, Bácsstopolya, Zentagunaras, Moravica, Bogojevó, Bajsa, Pacsér, Feketics, Martonos, Mohol, Horgos, Telecska, Ada, Zombor, Kanizsa, Zenta, Ürményháza, Hetény vidékén, tanyavilágában volt betyártanya [Rózsa Sándor szigetje (Ludas), Betyárvölgy (Topolya), Bitófajér (Bogojevó), Ákásztófa déle (Kupuszina), Akasztófa dülő (Zenta), Buszi-csárda (Bajsa)]. Moravica mellett egy egész települést neveztek el Angyal Bandiról, a környék betyárjáról, aki a roglaticai völgyben, a Nagyároknban tanyázott. *Baranyában* is számos földrajzi név őrzi a betyárok nyomát: Gyilkos érfoka, Poroszlófoka, Rablófok (Kopács), Csárdasík (Vörösmart) stb. *Szlavóniában* a nagy kiterjedésű Palacsa mocsár különösen kedvezett a betyároknak. A *Muravidéken* a Dráva kiöntései, a gesztenyések, tölgyesek, ritások (irtások) szolgáltak búvóhelyül, pl. Pandúrrét (Lakos).

A nem kívánatos elemek ellen a kincstár, a vármegyék többek között a török alatt elpusztult falvak helyén maradt puszták betelepítésével próbáltak védekezni. Szlavóniában is, a Bácskában és a Bánságban is kötelezték a nagyobb helységeket a hozzájuk tartozó, a szomszédjukban levő elnéptelenedett, a betyároknak kitűnő búvóhelyet nyújtó romfalvak, pusztaságok betelepítésére. Szabadkát pl. elég sokáig kellett győzögetni, mire elszánta magát, hogy a városhoz tartozó, a város körüli pusztákat betelepítse. Szlavóniában is ez a helyzet. A telepítéssel a betyártanyák, a búvóhelyek száma minimálisra csökkent, pedig jól tudjuk, hogy Rózsa Sándor, Bogár Imre számtalanszor megfordult a Szabadka környéki pusztákon. Horgos, Kavilló, Zentagunaras, Ludas volt rejtekhelyük. 1950-ben még beszéltem olyan nagyon öreg ludasi bácsival, aki még állítólag látta, beszélt Rózsa Sándorral. Telecska környékén Angyal Bandi volt az úr, Szlavónia mocsaraiban, tölgyeseiben a dunántúli Sobri Jóska, azaz Zsubir pajtás, Seta Pista, Patkó Bandi, Csali Pista, Varga Laci s a többiek érezték otthon magukat. Mindnyájuknak volt mindenütt rejtegetője, segítője, besúgója, sőt orgazdája is. A csárdák, a fogadók szolgáltak bázisul, a szép fogadósnék tartották a kapcsolatot a külvilággal.

Vidékeinken még ma is, több mint 100 év távolában, több híres betyárt emleget a nép. Dalok, nóták, ponyvaballadák, históriák, történetek, szimpatikus vagy megborzongató tettek hőse még ma is Jugoszlávia-szerte a „puszta fejedelme”, a Szeged-alvárosi Rózsa Sándor, Angyal Bandi, de valószínűleg nem a nyíri betyár, csak szerény mása, a bakonyi betyár Sobri Jóska alias Pap József vagy ahogyan Szlavóniában emlegetik: Zsubri pajtás, az alföldi Bogár Imre, a somogyi Patkó Bandi, a lóköti makói Barna Péter, a somogyi Seta Pista, a dúlók közül Szlavóniában több kegyetlen gyilkosság elkövetője Varga Laci, Szárity vagy Szávity Milos és Egyed János, az útonálló Csaruga Jövő, aki Vukovár és Sid, között fosztogatta a kereskedőket és pénzes nemeseket és Laca betyár. A leghíresebb mindnyájuk közül, akiről mint a

népet segítő derék betyárról szól országszerte az emlékezet, s akit félve tisztelnek még a mai napig is: Rózsa Sándor és Zsivány nevű lova.

A Bácskaságban a számtalan történetben, dalban, balladában szereplő Rózsa Sándor megfordult az egész Bácskában. A moholi tanya-világban is volt cinkosa, az Orompart alatti Csincsák-szálláson volt egy bázisa, Zentán a kanizsai úton, az Apci csárdában sokat mulatott. Horgos, Martonos, Ludas, Ada, Bácsstopolya, Telecska, Pacsér, Csonoplya, Zenta, Feketics gyakran befogadta a rejtőzködőt. A bánsági Ürményháza, Hetény öregjei szerint ott is járt Rózsa Sándor vaskerekű kocsin két másik társával. Nyolc csendőrrel harcoltak sikeresen. A baranyai Kiskőszeg is emlékezik rá mint kedves vendégre.

A perzekútorok szerint a betyárok országútja: Kecskemét, Szabadka, Szeged, Kikinda között húzódik. Amint látjuk, ki-kicsaptak „az országútról”.

Rózsa Sándor mellett Moravicán, Pacséron kedvelt hős Angyal Bandi, de nem Ónodi, a nyíri betyár, hanem egy eddig ismeretlen nevű, Angyal Bandi álnéven szereplő személy. A szájhagyomány szerint a Roglaticai-völgyben, a Nagyárokban tanyázott, az uraságtól komenciót kapott, azért nem bántotta az uraságot. Viszont azt is mesélik róla, hogy egyszer a Vojnicsoknál, Fernbachoknál vendégség volt, állt a bál, mikor betoppant Angyal Bandi, és összeszedte a vendégektől az ékszereket. Bosszúból tette, mert őt mint úri eredetű személyt nem hívták meg. Ő is pártfogolta a szegényeket. Egyszer a pap nem akart eltemetni egy szegény embert, mert nem rendezték az egyházi adót. Angyal Bandi maga elé hívatta embereivel a papot, belefektette az előre megásott sírba azzal, hogy majd élve eltemetik. Sírt, könyörgött, fogadkozott a pap, hogy többet ilyet nem tesz, mindig segíteni fog a népen, végül is megkegyelmezett neki a betyár. Angyal Bandi halála a szokásos betyár-halál — adatszolgálatiok szerint —: a lova lába megbotlott, ő lezuhan, eltörött a lába, a ló ráesett, nem bírt felkelni, üldözői utólérték, de nem adta meg egykönnyen magát, lövöldözött az utolsó töltényig, végül is elfogták, elítélték.

A Bácskában a nagyok mellett kisebb *helyi betyárokat* is emlegetnek. Zentán Karjú János kocsis betyár — azaz olyan, aki kocsival járt rabolni — Rózsa Sándornak adta ki magát, Rózsa ezt megtudva, megásatta vele a sírját, lelőtte, eperfát ültetett a sírja fölé. Bajsán Buszi János helyi futóbetyárt emlegetik, aki a Bajsa és Kúla között levő völgyben, a nádasban a róla elnevezett Buszi-csárda környékén fosztogatta a híres külai vásárról hazatérő kereskedőket. Hirtelen kezű, kegyetlen embernek festik le, aki az emberöléstől sem riadt vissza, a szegényeket sem kímélte. A Kis Híres nevű bajsai betyár is mulatott a Buszi-csárdában. A *feketici szegénylegény*, Balog Miska az 1860-as, 70-es években Rózsa Sándorral volt összeköttetésben, a föld alatti folyosókban rejtegette az elhajtott lovakat, onnan szállították az árut a nádasokon át a messze vásárokra. Péterrévén Kánya Kálmánra emlékeznek.

A *Bánságban* az 1820-as években Becskereki Peti, azaz Palatinszki Pista szökött katona fosztogatott öt tagú bandájával. Törökbecsén pedig egy Józka Imre nevű személy tevékenykedett 1850 táján.

Baranyában a mindenütt ismert és megénekelt hősök mellett többek között Séta Pista, Patkó Pista mellett még, pl. Laskón Laca betyár alias Durković névét emlegetik. Társai is voltak: Borbás Ferenc és Kosár János.

A *Muravidéken* Rózsa Sándor, Sobri Jóska, Bogár Imre, Angyal Bandi mellett a vásárhelyi Szabó Pál, Csali Pista, az urak megvámolója, az agyafúrt Varga Pista szökött katona, gránátos, Sobri bandájának tagja és Nándi Jancsi emléke él a hagyományban.

Szlavóniában az ormánysági Subri — Zsubri pajtás, tisztességes nevén Pap József bakonyi betyár emléke élénken él még ma is, halálhírért nagyon sokáig nem akarták elhinni. A somogyifi Patkó Bandinak még a lovát is számon tartják, *Bársony* nevű lova is szerepel a szövegekben. Testvére, Patkó Pista, az 1830-as évek fortélyos, bátor betyárja, akinek nyoma veszett. Csali Pistát, Séta Pistát is még emlegetik. A szabadságharc táján működött, bátor, kedvelt személy volt Szlavónia-szerte, sok disznót, lovat hajtott el, Barna Péter, Zöld Marci bandájának volt tagja. Mindezek mellett Rózsa Sándor számos történet hőse. A közönséges gyilkos Varga Lacit, Dombi Pistát, Szávity Milost, Egyed Jánost, különösen az utóbbi kettőt a kórógyiak énekelték meg, mert ott követték el galád tetteiket a kórógyi papnál. Helyi betyárok voltak még Csigla, Csapai, Kontra András, Farkas Péter, Zombori Jóska. Csaruga Jövő útonállóról is több történet szól, még a fáját is, amelynek csúcsáról szokta kémlelni a határt, ma is számon tartják, nem régen száradt ki. Laca betyárt itt is emlegetik.

1863 tavaszától az éhínség miatt szinte naponta lehetett hallani országszerte lopásokról, rablásokról, bosszúállásokról, vásárosok fosztogatásáról. Az 1869-ben felállított Ráday Gedeon vezette kegyetlen kormánybiztosság, majd az 1884-ben szervezett csendőrség a közrend ellen vétőket szigorúan kézrekerítette és elintézte. Az 1890-es években lezárult a betyárvilág, de sokáig élt, sőt még napjainkban is él az emberek tudatában „a betyárkodás erkölcsi-társadalmi pozitívuma, az elnyomókon való bosszúállás, a bátor szembeszegülés. A negatív elemek hamar feledésbe merültek” — írja Szabó Ferenc A délföldi betyárvilág c. 1964-ben kiadott könyve 130-ik oldalán.

Lássunk most már néhány szemelvényt a nép emlékezetében megmaradt emlékekből.

Ezt a népmesébe illő betyárfurfangot Bellyén hallottam:

„A betyárok minden zárat ki tudtak nyitni. A lakatot, a lovak béklyóját, mindent, mert olyan fűvet kerestek, amely minden zárat kinyitott. Ez volt a varázsfű. A betyárok kis teknősbékákat (mocsári teknősöket) kerestek. Egy helyre összehordták. Ezt a helyet körülszurkálták botokkal. Így kerítették be a kis teknősbékákat. A teknősbéka anyja ki akarta szabadítani a kicsiket. Keresett egy szál varázsfűvet. Evvel, érintette meg a leszurkált botokat. Ezek a botok mind eldőltek. A legutolsó botnál otthagyta a teknősbéka a varázsfűvet. A betyárok oda mentek, és megtalálták. Ezt használták, ha valahová be akartak menni. Nem volt olyan zár, amelyet ki ne tudtak volna nyitni.”

Kaszap Erzsébet Kopácson egy betyárballadát is mondott:

*Jaj, de széles, jaj de sáros ez az út,
Ahol ez a kilenc betyár elindult,
Kilenc betyár kilenc lovon lovagolt,
Kocsmárosné udvarába befordult.*

*„Kocsmárosné, adjon isten jó estét!”
„Adjon isten az uraknak szerencsét!”
„Kocsmárosné, ne kívánjon szerencsét!”
Még az éjjel szívét járja a nagy kés.”*

*Jaj, de szépen harangoznak estére,
Kocsmárosnét viszik a temetőbe,
Kocsmárosnét egyetlen egy párjával,
Meg avval a szép eladó lányával.*

(Ez a betyárballada meglevő balladák változata. Itt közlöm először.)

Laskón azt állítják, hogy a betyárnak Durkovics Laca volt a neve. Néhány társát is emlegetik: Borbás Ferencet és Kosár Jánost.

Gyűjtötte és közölte: Pataky András, Laskó

Én Bathona István Haraszi. — A kontra és a Cshapai Romanacs — mikor begyűtek én hozám, asz monthák, agyak nekik ebédöt és pedig azonkívül, vágjak nekik malaczo. Agyak nekik vacsharát. — És pedig ot kel nekik strázsának. Ők odaben mulatnak, én meg kint — igen. — Azonkívül mikor a hajnalcsilag föl kél, ők elmenek onét másfelé és a szegény embert nem bántják, hanem épen csak az urakhat. A thűzkocsira lesnek, ot várják az urakat, és azér a pénzér — levágják. Azonkhivül elmentek... a Dráva felé, oda len meg a vashutat fölra bloták, vashuton fölra bloták a... a vasutat fölra bloták... fölízelték, fölvetették, azonkívül a rabloták a ppézt. — Ez valóság. — Ezörnyolczszházhatvan... esz ... dik évben. Ezök a híros betyhárok. — Épen akhor vótak. — Sokkan jártak a faluba... Ighen! A tisztölendő, az öreg thisztölendőre vót a szándéktyik, hogy kihörelük. Az bizthos! De fogdosthák ükhet ezek, ezek a cshendörök. A khoprini szölöbe, kit et, kit ot elfogdostak, Eszékhön az aknába. — (Kéménybe) Kontra András, meg a Cshapai, Romanics meg azthán a harmadik, nem thudom már. Ezök mind betyhárok voltak. Igön! Ezök mind betyhárok voltak. Ezek viték engömet a khocsin; egész ki ara a nagy kalánis felé. — Onan ők leszáltak a kkhocsibul.
(vége)

(18. henger)

*Batona István, Haraszi, 1910.
Garay Ákos gyűjtése*

Jártak aba az időbe a betyhárok. — A khanász az csak vigyázott — Nem féét csak vigyázott. — Akor se féét vóna, ha valami inség körül fogi (veszedelem), Kigya (Ki tudja) hányszor? jütek én hozzám azok a betyhárok. A Csigla, Csapai, Kontra, a Farkas Pétör. Azok mindönfélét

rablotak, elsodroták a phézt. — A harmadik vót a „Khosbasa” köztük. — Rökhömeecz embör vót; ojan a karja mind az embör boncza (comb). — Ezökhét keresték aba az időbe azok a hoszu csákósok, nem a thalusok. — Akor mikor jüthek, az a bágyig ragyagot a csákun. — Vót az én fejembe is az a süveg, kheszkenű vót bene. — Hát én nem fétem túlik, a betyároktul se féétem. — Ha lütek, há(t) lütek — én nem hagyom az én disznamat. — Jütek ük éczaka is, azok a betyárok, jüttek gyalog, jütek khocsin. Uri kocsin; ojan khocsi vót az, az nem phutogot, csak a lovak dünghtek. — Hát én nem tutam sohase mej órába kel nekem ugrania. — Hát eczör beteg letem, uj nyavaja jüt nekem. Három napig már beteg vótam. Akor meg a negyedik esve a nyavaja épen a tthorkomra fótott, — akor jütek a betyárok öten, haton. — Fölöbretem az álmombul. — Mondom fél kél ám nekem kelnia. — Hát akor kértek vacsorát. Akor felfogatak egy forintra, az egyik aszmondi én egy fertáj bort megiszom két zugalóra (nyeletre) — meg is itha. Az vót alikhanem a Kentri. — Akor meg asz menták, mos már elmenyünk. — Akor fölültek a khocsira, engöm is felültetek. Asz gondótam, maj ellünek. Hát nem látam simit se. Be köték a szömömet. Miko engöm vitek a kocsin, hát a lovak felthüvetek (tévedtek) a khalánis dombra. — Ot letetek engöm a khocsirul. — Asz látam huty másik két ló oda van kötve a rrekityehő, egyik kancza, a másik paripa. — Egyet fityentetek, ketőt; asz elmentek. Hát én nem bántam, mere mentek. Elmentek ara-mara (vala-merre). Azé engöm nem tutak megrevasztani (ijesztetni). Akhor se. — Az széntőlő szent igaz, mint a szépségös nap. — Mine mondanám? Szászor is elmondom a bbizonyomal.

*Elmondta: Barta Pál, Kórógy
Gyűjtötte: Garay Ákos, 1910.*

Hát vót a régi világba, mikor az a török háború vót, huty Kórógyon eljütek a ráblók, és kimöntek ot a határba a Szalonya alá. — Hát ot vótak, a falunak a csordája. — Hát aból kiválasztotak egy tinót, és aztat a sumárnak asz monták, huty ha el nem találí, a ssumárt lüvik egyon. — A sumár rávöte a puskáját, és el is találta, huty a tinó ecczörre lefeküt — megdöglöt. — Hát el is viték azok a betyárok aztat Márkusi-czára, az a falu pedig ot van, a mi falunkal határos. No hát! (13. henger)

*Izsák-Druzsó József, Kórógy
Gyűjtötte: Garay Ákos, 1910.*

LOPTAM LOVAT

*Loptam lovat, loptam télön, nyáron.
Átugratom harminchat határon.
Ha rávetöm ingó-bingó nyergöm,
Hét vármegye sem foghat el éngöm.*

*Országúton ha egy gödört látok,
Rihes búrit kaptafára rántom.
Ha rávetöm ingó-bingó nyergöm,*

Hét vármegye sem foghat el éngöm.
De b . . . m a zsidó ponciusát,
Mér csipkedi Krisztus urunk húsát.

(15. henger)

Énekelte: Borka Pál, Kórógy
gyűjtötte: Garay Ákos, 1910 táján

VARGA LACI

Jaj, de széles, jaj, de hoszi az az út
Melyiken Varga Laci elindult.
Varga Laci kilenc lovon lovagolt,
Szép csárdásné udvarába benyargalt.
»Adjon isten, kocsmárosné, jó estét!«
»Adjon isten, Varga Laci, szerencsét!«
»Ne kívánjon, kocsmárosné, szerencsét,
Mer az éjjel kés járja át a szívét!«
Mikor ezt a kocsmárosné halota,
Két kezét a fejire kapcsolta.
»Jaj istenem, hucs kel nékem meghalni,
Kati lányom árvaságra itt hagyni!
Kati lányom erigy le a pincébe,
Hozál fel bort az aranyos icébe!«
»Nem kel nékem se a bora, se maga!
Csak a pénzét tegye ki az asztalra!«
»Kati lányom tartsad ezt a világot,
Hagy öljék meg szegény édesanyádat!«
Katinak gyászbaborult a szíve,
Mer már akkor bokáig járt a vérbe.

Elmondta: Gyöke Boris, Daszovics Juliska,
Szentlászló

VARGA LACI

Fejér rózsza, bazsarózsa most nyílik,
Varga Lacit akasztani kísérik,
Én is elmegyek az akasztására.
Én tészem a zsineget a nyakára.

Elmondta: Cserepes apó, Kórógy

PATKÓ JÁNOS NÓTÁJA

Pusztá csárda két oldalán ajtó,
Beugratott az a híres Patkó,
Csárdásnéval úgy váltja fel a szót

Látott-e egy lovon hát patkót?
Ha nem látott, jöjjön ki, hát lásson!
Négyet visel e gyönyörű állat, Bársony,
Kettő meg a csizmámra van verve,
— hetedik magam vagyok, nem de?

Elmondta: Kelemen János,
69 éves,
Szentlászló

PATKÓ

Utca végén van egy kocsmá,
Négy oldalán ajtó,
Abban mulat az a betyár Patkó,
Így adja föl a kocsmárosnének a szót;
Látott-e már egy lovon hét patkót?
Ha nem látott, gyűjjön, akkó láthat.
Négyet visel egy gyönyörű szép állat.
Kettő a csizmámra van verve,
Egy meg magam vagyok a nyeregbe.

Elmondta: Kis Júlia,
85 éves,
Topolya

DOMBI PISTA

Harangoznak délre,
De nem délebédre.
Most viszik a
Dombi Pistát az
Elvesztőhelyre.
Feállítják székre,
Föltekint az égre.
Jaj, istenem, mit vétettem?
Mas jutott eszembe,
Egy zsidót öltem meg
Ezer forintjáért.
Beledobtam a Tiszába,
Két szürke lováért.
Tisza be nem vette,
Partjára vetette,
Arra ment egy halászegény,
Hálójába tette.
Bemegy a konyhába,
Rágyújt a pipára,
Elteríti csebogarát,
Még se gyullad rája.

Elmondta: Szabó József,
81 éves,
Kórógy

SZÁRITY MILOS

Fölfogadott Egyed Milossal,
Hogy ki hoz több pénzt az éjszaka.
De a Milos annyit nem talált,
Mint Egyed a kórógyi papnál.

Egyed János vót köztük a vezér,
Ki a paphoz ment bé legelébb.
De őtet senki sem ismerte,
Mert mindnyájukat megkötötte.

Összekötték Bagót Ganyóval,
Nanót meg összekötték apóval.
Márit meg megköttek Zsófiával,
Lacit meg megköttek Nanival.

Szárity Milos, kedves pajtásom,
Hogyan tetszik a bujdosásod?
Rajta a sor, verik a dobot,
Mert megfogták a Szárity Milost.

Szárity Milost meglőtték,
Mély álomba temették.
Sej, feke — fekete föld hullott rá,
Szeretője borult rá.

Péter István, Kórógy

ZSUBRI PAJTÁS

Ej, haj, Zsubri pajtás,
Micsoda az a fehér ház?
Ej, haj, lengyel város,
Ott lakik a komiszáros.

Ej, haj, Zsubri pajtás,
Mire lesz már az utazás?
Ej, haj, aláfele,
A fekete város fele.

Ej, haj, Zsubri pajtás,
Jaj, de régen láttuk egymást.
Milfájit felakasztották,
Akasztófára felhúzták.

Ej, haj, Zsubri pajtás,
Ellopták a cifra subát.
Ej, haj, csak hadd vigyék,
Van még a szűcsöknél elég.

*Ej, haj, Zsubri pajtás,
Ellopták a pejparipát.
Ej, haj, csak hadd vigyék,
Van még a ménösben elég.*

*Garay Ákosnak Borka Pál mondta el,
nekünk Druzsó apó,
Kórógyon*

BAKONY ERDŐ GYÁSZBA VAN

*Bakony erdő gyászba van,
Bakony erdő gyászba van.
Rózsa Sándor fogva van.
Rózsa Sándor fogva van.
Édösanyja ment oda:
Édösanyja ment oda:
Sándor fiam, gyere haza!
Sándor fiam, gyere haza!
Édösanyám, nem megyök!
Édösanyám, nem megyök!
Még az éjjel megfürdök,
Még az éjjel megfürdök,
A Tiszának vizébe,
A Tiszának vizébe,
Vagy a magam vérébe,
Vagy a magam vérébe.
Édösanyám, édösöm,
Édösanyám, édösöm,
Van-e ruhám szennyesöm?
Van-e ruhám szennyesöm?
Ha nincs ruhám szennyesöm,
Ha nincs ruhám szennyesöm,
Küldök egy párt vérösön,
Küldök egy párt vérösön,
Vigye le a Tiszára,
Vigye le a Tiszára,
Mossa ott ki tisztára,
Mossa ott ki tisztára,*

Izsák — Druzsó — József, Kórógy

RÚZSA SÁNDOR MEG A CSENDŐR

Nekem is még a nagyapám mesélte, hogy valamikor az volt a legény a gáton, aki szembefordult a pandúrral vitatkozni.

Ilyen legény volt Rózsa Sándor is, aki magát betyárnak nevezte. Egyszer, mikor Ludas határába a csendőrök kint voltak megnézni, milyen a parasztok között az ájer, odavetődött Sándor is. A csendőr követte a parasztoktól a gabonát, ami természetesen nem volt, hogy is lett

vóna, olyan inséges esztendőbe, mikor a határt kétszer elverte a jég. A csendőr midőn erélyesebben követelte a paraszttól az árpát, odaszólt Sándor is.

— Nincs a parasztnak, inséges volt az esztendő!

A csendőr visszaszól: — De a kutya úristenét a pofátoknak! Gabonát vagy börtönt akartok?

— Tisztosséges ember fiával nem így illönék beszéni, hé, pandúr uram!

— Na ne mondd, paraszt, mert megjáród! — és készítette is a pus-káját, hogy meglője a merész betyárt. De ő is kirántotta pisztolyát, és eldobatta a pandúrral a puskáját. A másik pandúrt meg Borús Kázmér, Sándor cimborája intézte el. Kezöket meköttözték, és megtáncoltatták őket, hét bojtú betyár kancsikájukkal. A két pandúr szörnyen meg-járta. Össze-vissza megverve, megkötözve tértek vissza Szögedébe. Sán-dor még utánuk kiáltott: „Köllött nékték gabona!”

Elmondta: Koncsik Piroska, Ada

HÍRES BETYÁRTANYA

Van az adai határban egy nagyon öreg fa, ez volt valamikor Rúzsá Sándor tanyája a száműzetésbe.

Ennek a fának is van egy története. Sándor meg cimborái a pan-dúroktól megszabadulva, mert megtámadták őket a pusztán, mikor ökröket hajtottak el a gulyából. No most mit csináljanak? Letelepéd-tek a fák alá, miután átúsztottak a Tiszán. Sándor elment szétnézni hátra, a csendőrök utánuk akarnak jönni. De nem jöttek. Ahogy így mászkál, egy sárból és nádból épített halászkunyhóhoz ér. A kunyhó előtt egy öreg ember ült. Sándor megszólítsa: — Delelőre áll mán a nap, öregapám.

— Hát biz ott.

Sándor meglát a kunyhó ajtajába egy szőke hajú leányt.

Az megijed, és beszalad, de az apja visszahíja.

— Gyere, lányom, megmutatlak ennek a betyárnak.

Sándor visszahőköl, hogy tudja ez, hogy ő betyár.

— Ne ijedj meg, fiam, soha töllem, mert magam is az vagyok, látod megszöktem az uraságtól, itt van jó búvóhelyem. De hogy is hiv-nak, édes fiam?

Sándor nem vigyáz magára, kiejti nevét: — Rúzsá Sándor.

— Édes fiam, te vagy az, aszitem csak egy csavargó, veszélybe vagy, a csendőrök átkutatják az egész vidéket.

De Sándor meglátja a veszélyt, mindjárt elkapja az öreg lánya ke-zét, felkap lovára, és iszkol. Egyszer a leány odaszól: „Siess, Sándor, addig a nagy fáig, ott már megmenekültünk.” Sándor nagyot néz, de azért halogat a lányra, mert látja, hogy megette vagy ötszáz méterre pandúrsereg vágatutána.

A lány megint részöl: „Gyorsan a fa odvába!”

Sándor fűttyent a lovának, az hirtelen megáll, ők meg zsupsz, föl a fa nyakába, onnan pedig az odúba. A csendőrök tovább vágatnak a ló

után, de később rájönnek, hogy a gazdája nincs a hátán. Szörnyen mérgesek lesznek a pandúrok, a kapitány kiált: „Aki elfogja a betyár lovát, annak 500 tallért adok.” De ez sem segít, nagyon okos Sándor tanítványa, a Zsivány, mert meglóg az ámuló csendőrök elől. Kénytelenek elvonulni üres kézzel. Sándor megszabadult a pandúroktól, és még sokszor elment a nagy fához. Ki tudja, miért? Veszedelembe volt? De inkább a szép halászlányért. Mikor megsebesült, akkor — mert a nép így mondja — két hónapig a nagy fában tartózkodott. Oda vitték ki neki az ételmet a faluvégi parasztok.

Elmondta: Koncsik Piroska, Ada

RÓZSA SÁNDOR ÜRMÉNYHÁZÁN

Az öregapámtul hallottam, hogy Rózsa Sándor itt járt két betyárral. Vaskerekű kocsin jöttek, oszt ott szálltak meg, ahun most a Kószó Misa lakik. Behajtottak az udvarba, de mán valaki szót nekik, hogy vigyázzanak, me kint van a faluba nyóc csendőr. Még nem is érkeztek kifogni, amikó mán, hogy hogy nem, meggyűttek a csendőrök, oszt beszótak nekik, hogy adják meg magukat. Erre oszt Rózsa Sándor kiszót, hogy mé nem gyűttetek nyócan, amikó Szegeden vótunk, akkó majd elbántunk vóna veletek. Ekkó elkezdődött a lövődözés. Az egyik betyár fönt maradt a kocsin, a másik pedig, amelyik haslűvést kapott, kivezette a lovat az utcára, és a lovat mellette vezetve a nyergén körösztülvődözött a csendőrökre. Egyet le is lűtt, de akkó valamelyik lelűtte a lovát. No, de a betyár nem ijedt meg, hanem béugrott abba a házba, ahun ma a Cseh Poldi lakik. Nem tudom má, hogy hívták azt az öregasszonyt, akihön bement, csak kivett egy zacskó aranyat, és azt mondta, hogy tegye el, mer úneki mán úgy se kő többet. Akkor oszt a konyhábul a betyár bément a szobába, belecsavargózott egy nagy subába, oszt bément az ágy alá. A csendőrök úgy tudták, hogy hova ment bé, oszt odamentek az oldalablakhon, tudja, valamikor olyan kis oldalablakok voltak. No oszt, mondom, elkezdtek lűvődözni az ablakon körösztülvől. A betyár is elővette a revolvert, oszt ű is agyonlűtt egy párat ám. Mikó osztán elfogyott a golyója, emezek addig lűttek bé az ablakon, még nem gondolták, hogy a betyár halott. Akkó oszt bémentek a szobába, kihúzták az ágy alul a betyárt, és kihemperítették a subából. Hát akkó nem kifordult a subából még egy pisztoly. Aszt mondta ekkó a betyár, ha még tudom, hogy ez nállam van, máma még elmentetek volna a paradicsomba.

Míg ezek lűvődöztek, Rózsa Sándor lement a kert alá. Ott valamikó ördögcérna vót. Várjon csak, nem is, oda egy másik betyár ment. Rózsa Sándor közbe lóra ült, oszt iszkiri, többet nem fordult meg a faluban.

Hogy ez igaz, bizonyítja a két vaskereszt a temetőben, oda vannak eltemetve a csendőrök. A két betyár meg a szegedi közjegyzőnek a fiai vótak, azokat meg a temetőárokba temették el.

*Elmondta: Kincses János, Ürményháza
Gyűjtötte: Csöke Béla*

A PECELLŐI BETYÁRRÓL

Az 1800—900-as években vót egy pecellői származású Kánya Kálmán, aki annak idején veszedelmes betyár vót. Dacára annak, hogy nem vót magas ember, nem mert vele senki kikezdeni. Amiko elfogták, akko is alvás közben fogták el. Akkó is szénát lopott, messzirű kísérték a csendőrök. Mire Karakás csendőrörvezető kiért, mán a szénába aludt. Alig bírták elfogni. Az vót a szerencséje Karakásnak, hogy a revorverje el vót zárva. Meglepetésszerűen csaptak le rá, a revorvernek a ravassza elgörbűt, annyira húzta, de nem bírt vele lünni, mivel hogy el vót zárva.

Kánya sokáig el vót ítélve, oszt amikó a börtönbű kiszabadút, nem betyárkodott tovább. Pecellőn halt meg.

*Elmondta: Denkovics Imre, 76 éves,
Péterréve
Gyűjtötte: Rasztik László tanuló*

BOGÁR IMRE

*Csaplárosné, jó estét, jó estét!
Kié ez a nyerges it idekinn?
Bogár Imre annak a gazdája,
Jó bort iszik, nincsen félórája.
Jőjön ki hát annak a gazdája!
Ki se megyek, meg se adom magam,
Inkább vigyék el a nyerges lovam.*

*A lovamat nem annyira bánom,
Csak a nyerget, én csak azt sajnálom,
Mer a nyeregben van a bugyellárom,
Abba fekszik százezer forintom.*

Enekelte: Péter István, Kórógy

BOGÁR MIRE A PÉTERRÉVEI CSÁRDÁBAN

Kint a határban, ahun Szöged felé vezet az út, állt egy szép kis csárda. Nem messze vót a Böge. Abba az időbe még nem állt rajta híd. Az arra tartó urak, mer leginkább azok mentek Szöged felé, esetleg a munkát kereső szegény emberek, ladikon keltek át. Eccé nagy muzsikaszó hallatszik ki a csárdából. Bent egy erre vetődött úri társaság mulat. Jó vásárt csináltak, oszt most mennek hazafelé. Az egyik sarokba meg ül három fiatal, markos legény. Az egyik nagyon szép vót. Fekete göndör haja majdnem a válláig ért, kis bajusz ékeskedett a szája fölött. Beszéd közben kicsillant hófehér foga. Szóval nagyon szép volt! Oszta csárdás lánya is mindig az körül forgott. Eccé összegyugja fejét a társaság, mer az urak menni készültek. A legények mingyár, elmennek a ladikhó. No mán most a vidám társaság is itt lett. „Kié az a ladik?” „A mienk!” — mondja az egyik legény. „Átvisztek?”, „Szívesen, uram!” Oszta mán a ladikok indulnak is. Kettő ment szorosan egymás mellett.

Egyszé megszólal az egyik legény: „Föl a kezekkel!” A kezibe két csillogó pisztolyt tart. Az urak megszeppentek, de engedelmeskedtek. A másik kettő addig az értékesebb holmit egy rongyba rakta. Átmentek a másik ladikba a batyúval, az evezőket meg elvitték. A meglöpött nemesek meg ott maradtak a víz közepén evező nélkül. A bajuszos még oda kiabált nekik: „Ne vágjatok olyan savanyú pofát, a szegénynek is köll valami!” Ez vót Bogár Imre.

Mikó a csárdába érnek a holmival, hogy majd osztzkodnak, hát lássák, hogy ott egy csapat csendőr van. A csárda meg körülzárva. A két legény a titkos kijáraton a zsákmánnyal elmegy. Bogár Imre meg odamén az egyik csendőrhő, oszt beszélgetni kezd véle. Az elmondja neki, hogy azt a nagy betyár Bogár Imrét keresik. Iszogatnak, folyik a vita. A csendőrök mán alig álltak a lábukon. A legény elmegy, de a pohara még majdnem tele van. A csendőr áthajul az asztalon, hogy kiürítse a poharat. Meglássá, hogy van valami az asztalra írva. Ez vót: „Itt járt Bogár Imre, akivel boroztál.” Most mán kár rá várakozni!” Hú, micsoda dühös lett a parancsnok. Mingyán lovaikra ültek, megindultak, vágattak, nagy porfelhőt hagytak maguk után, de mán akkó Bogár Imre nyomát bottal üthették.

*Elmondta: Kovács Rozi néni, Péterréve
Gyűjtötte: Majsa Piroksa, Péterréve*

FORRÁSOK

Saját gyűjtésemén kívül felhasználtam a következő műveket:

- Szabó Ferenc*: A délföldi betyárvilág, 1964.
Bálint Sándor: Történetek a szegedi betyárvilágból, Szeged, 1961.
Katona Imre: Sárköz, Budapest, 1962.
Ifj. Kodolányi János: Ormánység, Budapest, 1960.
Dömötör Sándor: Őrség, Budapest, 1960.
A magyarság néprajza III.
Kiss Géza: Ormánység, Budapest, 1937.
Bálint Sándor: Szegedi szótár.
Erdész Sándor: Nyírség.
Bálint Sándor: Szegedi szótár.
Magyarország története — 1790/1849. Budapest.
Pataki András: Laca betyár, Magyar Képesújság, 1976.
Matijevics Lajos: Angyal Bandi a telecskai szájhagyományban, Tanulmányok, 1974.
Penavin Olga—Matijevics Lajos—Mirnics Júlia: Topolya és környéke földrajzi neveinek adattára, 1975.
Garay Ákos kéziratot gyűjteménye a Néprajzi Múzeum adattárából. Középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók gyűjtései.

REZIME

SEĆANJA NA SVET BEĆARA PO NAŠIM KRAJEVIMA

Autor prikazuje na osnovu usmene predaje, balada, narodnih pesama, narodnih kazivanja, uspomena i pisanih tragova na mađarskom jeziku sećanja na bećare zaostale u Jugoslaviji.

Svaki kraj ima svog bećara.

U Bačkoj: pored manje značajnih lokalnih bečara spominju se u okolini Horgoša, Kavila, Ludoša, Subotice, po pustarama i trščarama Moravice, Pačira, Čonoplje i Sente Imre Bogar i Šandor Roža, a oko Telečke Bandi Anđal

U Slavoniji: Joška Sobri, zvani Žubri pajtaš, Pišta Šeta, Bandi Patko, Pišta Čali, Laci Varga, Miloš Savić, Janoš Eđed.

U Međumurju: pored Joške Šobrija, Imrea Bogara i Šandora Rože još i Pišta Varga, Pal Sabo i Janči Nandi.

U Baranji: Pišta Šeta, Pišta Patko i Laca Durković.

U Banatu: pored bačvanskih bečara spominju se još Peti Bečkereki i Imre Joka.

Skoro svi su oni bili pravi, valjani bečari koji pomažu sirotinju, a pljačkaju i globe bogataše i podržavaju siromašne.

SUMMARY

THE REMEMBRANCE OF THE TIMES OF HIGHWAYMEN

On the basis of oral tradition, ballads, folk-poems etc. in Hungarian the author presents the remembrance of brigandage in Yugoslavia.

Each region has its highwayman.

In Bačka: Imre Bogár, Sándor Rózsa have been known in the environment of Horgoš, Kavil, Ludoš, Subotica, Moravica, Pačir, Čonoplja and Senta; Bandi Angyal in the surroundings of Telečka.

In Slavonia: Jóska Sobri, called fellow Zsubri, Pista Séta, Bandi Patkó, Pista Csali, Laci Varga, Miloš Savić, János Egyed.

In Međumurje: Jóska Sobri, Imre Bogár, Sándor Rózsa, Pista Varga, Pál Szabó and Jancsi Nandi.

In Baranja: Pista Séta, Pista Patkó and Laca Durković.

In Banat: Beside the highwaymen from Bačka people mention Peti Becskereki and Imre Joka.

All the highwaymen were just and brave and they were helping the poor and robbing the rich.

Veselinović-Sulc Magdolna
Matijevics Lajos

**EGY MAGYAR MESEMONDÓ
SZÖVEGEI
MÁRKÓ KIRÁLYRÓL**

Öt évvel ezelőtt, 1972-ben figyeltünk fel a pirosi Szabolcski Juliánára mint jó mesemondóra, kiváló előadásmóddal rendelkező adatközlőre. Mesélőnk minden bevezetés, minden sorrend nélkül mondta a népmeséket, anekdotákat, történeteket úgy, ahogyan eszébe jutottak. Akár egyikből, akár a másikkól választott, mindet „mesé”-nek nevezte. Mind-egyiket magnetofonszalagra vettük, és ezek között találtuk azokat a szövegeket, amelyek Márkó királyról, a délszláv népi epika híres hősről szólnak. Jelen tanulmányunkban ezeket szeretnénk bemutatni, közkinccsé tenni.

A Márkó királyról szóló mesék nem mint külön történetek, nem mint egy híres királyról szóló sorozat kerültek a gyűjteménybe. A többi szöveg között szerepelnek, abban a sorrendben, ahogyan adatközlőnknek eszébe jutottak. Gyűjtés közben sohasem említettük, hogy számunkra ismeretes Márkó király alakja, nehogy ezzel is befolyásoljuk adatközlőnk képzeletét a hősről és tetteiről. Kérdéseket sem tettünk fel vele kapcsolatban, hogy minél hívebben, minél pontosabban mondhasson el róla mindent. Mesemondás közben néha elejtett ilyen mondatokat:

„Ha elmehetnék a testvéremhez, az is biztos még sokat tudna nekem mesélni a Márkó királyról, mer ő is hallotta öregapámtul.”

Vagy:

„Nagyon nagy ember vót az a Márkó király, hogy még öregapám is tudott róla mesélni! Tán még láthatta is? De mér nem mondta nekem, ha csakugyan látta?”

Adatközlőnk mesemondás közben mindig megkövetelte a hallgatóságot. A jelenlévőknek nagyon kellett figyelniök, de nem csupán hallgatni voltak kénytelenek a mesemondást, hanem nézni is, mert Szabolcski Julianna mesélés közben mutatta is a harcot, a viaskodást, a cselekedeteket.

Szívesen nyilatkozott arról is, hogy hiszi-e a meséket. Szerinte Márkó király valóban élt, nagyon híres ember volt, mert uralkodott és harcolt. Hatalmas és erős királya volt a szerbeknek, és nagyon büszkék is lehettek rá, mert megvédté őket a törököktől.

„Minden igaz, amit a Márkó király tett, öregapám így mesélte, mert ő nagyon jól tudott mindent. Igaz, hogy írástudatlan volt, de poétás,

tapasztalt ember. Én el is hiszem, hogy így védte a Márkó király a saját népját a töröktől meg a tatártól, mert azok nagyon csúfak voltak. Az a nagy erejű Márkó király mégsem félt tőlük, csodákat művelt. Higgyétek el, ez így is történt. Így is vót.” — mondta adatközlőnk egy alkalommal.

Sohasem ejtette ki Márkó király nevét a „király” nélküli alakban, mert nagyon nagy embernek képzei. Azokat a történeteket, eseményeket, illetve „meséket”, amelyek születéséről, életéről, csodáiról, erejéről és haláláról szólnak, mindannyiunknak el kellene hinni adatközlőnk szerint. Nem is azért, mert így mondta el, így közölte velünk, hanem mert ezt így tartotta Tót József, a különös ember, a csodálatos nagyszülő, a „poétás” öreg. Hogy miért fontos ennek a személynek az alakja jelen esetben, azt hadd mondja el helyettünk adatközlőnk!

„Elmesélem az életem sorsát. Mikor én még kislány vótam, nagyon nehéz vót az életem. Romániában születtem Capárfalván, és nagyon nagy szenvedésbe éltünk, mert nagyon szegínyek vótunk. Talán ezerkilencszáztízbe születtem. Az én apám rettenetes kegyetlen ember vót az én anyámhó. Nem mondom, vót egy kis fődecskénk. Kimentünk a határba, megkapálgattuk, de bizony az én apám olyan vót, hogy mindig beivott, s azt mondta:

— Gyerünk, lányom, kapálni!

De mikor kiértünk, ő befeküdt a borozdába, és énnekem kellett kapálni. Én még hát kislánka vótam. Ha jól tudom, nem multam még tíz éves se. Akkor hát egy kis buzácskát is vetétt az én apám, de arra, tudják, olyan a termés, ha nagyon száraz vót, kicsire nyótt a búza, ha sok eső vót, akkor is, mer akkor meg nagy szék vót rajta. Mikor az én anyám meghalt, a néném elgyótt értem, és én ide elkerültem a testvéremhő kilencszázhuszba Ruménkára. Az apám ott maradt Capárfalván. Ott vótam a nénémnél, de ők is olyan szegínyek vótak, hogy nekem kellett menni kapálni. A kapát alig tudtam emelgetni, fájt a derekam, de muszáj vót kapálni.

Capárfalván jártam iskolába, ott hat osztályt jártak, én nem jártam ki, nem vót ki a hat, már úgy nem is emlékszők arra, aztán jártam ismétlőbe is, de itt Ruménkán csak dógoztam. Oda vótam Morovicán, Topolyán, Bajsán, a bajsai földön vótam, ott mentem férhe tizenhét éves koromba. Tizenkét éves vótam, amikor az én apám is meghalt, korán elhaltak, elhagytak a szüleim, nagyon nagy szenvedésbe vótam, kintelen vótam a sógoroméknál lenni, ott hát ugy-e összejóttam a férjemmel. De olyan szegínyek vótunk, hogy csak egy kicsike kis ágyacs-kánk vót, benne egy kis nagyon rossz suba. Neki is csak egy ingécskéje vót, meg nekem is. A férjemet az apja kitagadta, mikor elvett. Mikor megszületett a második gyerekem, aztán esküdtünk meg. Bajsáru mikor visszagyóttunk Rumenkára, házbérbe laktunk. Tovább jártunk napszámba dolgozni, naponta jártunk mind a ketten. Utána még született három gyerekem, úgyhogy most van két fiam és négy lányom. Sokfelő cselédészkedtem, bejártam Újvidékre is, de sokáig vótam Rumenkán az orvoséknál. A házunkat Rumenkán akkor vettük, mikor egy örökséghe jutottunk. Most is dógozok, még birok mindent csinálni. Mesél

nagyon szeretek, az unokáknak is szoktam sokat mesélni, mer nagyon szeretik.

A meséket az én öregapámtul hallottam. Ő mindig mesélt nekem. Rumenkán született, de nem tudom hányba. Tót Józsefnek hívták. Állandóan budár vót, mert szeginy ember vót, szőlőcsősz az a budár, aki csak őrizte a szőlőket. És olyan vót az én öregapám, nagy haja, hosszú haja vót, meg nagy bajusza. Akkor minket, kis unokákat az ölibe szedett, oszt mi fésültük, megfésültük, fonytunk neki szalagot a hajába.

— Jaj, kedves gyerekeim, most milyen szép vagyok — örült. Mindig a szőlőkbe vót, állandóan Rumenkán élt, csak néha ment el a hegyekbe. Felment a hegyekbe, csőszködött, budárkodott a Kruskagója hegyen, a szerémi hegyekbe, erre járt. Szerbekkel is vót, magyarokkal is, kik hogy hívták, de szerbül nem tudott, csak magyarul. Állandóan budároskodott, úgy kereste kenyerit. Kik hogy fogadták meg, úgy ment. A szerémi magyaroktól hallotta azt a sok mesét, meg az öregapjától is, de ű is nagyon szeretett mesét kombinálni. Poétás ember vót, mindig poétázott, mindig valami figurákat elbeszélt. Ez így vót, ez úgy vót, mindig hallottuk, mesélte, hogy vót gyerekkorába, mer akkor másképpen vót, mesélt királyokrul, bárókrul, szeginy emberekrul, mindenféle fajtákrul. Mindig mesélte, Márkó király idejibe milyen vót, a törökökrul meg azért tudott sokat, mert amikor kisgyerek vót, akkor vót a törökjárás. Ők menekültek is egyszer Rumenkán köröszkül neki Kiszácsnak a rétekén. Sok nád vót, és mentek utánuk a törökök nagy lándzsákkal, nagy lovakkal, úgy hajtották őket. Az összes népek kimentek Rumenkából. Nagyon sokat mesélt a törökrul, mer rettenetesen félt tőlük. Vót kilencvennyolc éves, mikor meghalt. Hát én tüle hallottam ezeket a meséket.”

Adatközlőnk életrajzi adataiból arra következtethetünk, hogy Tót József, a nagyapa, nagyon fontos szerepet töltött be az unoka életében. A szülőket, az apát helyettesítette, és mert maga köré gyűjtötte unokáit, meg is maradt azok emlékezetében, így Szabolcski Julianna is szívesen emlékezik rá és a tőle hallott mesékre. A Márkó királyról szóló történetek, mesék, csodálatos események tehát általa jutottak adatközlőnkhez, s továbbélésük részben az iránta való tiszteletnek és szeretetnek, részben pedig Szabolcski Julianna meseformáló, meseteremtő, kiváló képzelőerejének köszönhető. A Szerémségben élő szerbek, ruszinok szolgálhattak forrásként, a tőlük eltanult meséket pedig az olyan mesemondók továbbíthatták, akik tudtak szerbül, ruszinul és magyarul is. Így hallhatta Tót József a Márkó királyról szóló sok mesét.

Szabolcski Julianna nem tartozik az ismert, népszerű mesefák közé. Meséi, történetei, rigmusai azonban arról tanúskodnak, érdemes felfigyelni erre az idős asszonyra. Érdemes felfigyelni meséire, hiszen szerbül nem tud, így semmiféleképpen sem olvashatta a híres délszláv hősről szóló szövegeket, forrásmunkákat. Sajátos jelenségnek vagyunk tanúi, ha elolvassuk a Márkó királyról szóló meséket, mert magyar ajkon hangzottak el, magyar környezetben. A hősök, a mutívumok, a csodák örökös vándorútja szépen megmutatkozik ezekben a népi szövegekben. A vitéz alakja szívósan él a mesemondóban, a hagyományörző és a hagyományyszerető egyén megtartja a hallott történetet még akkor

is, ha eredetileg más népnek fontos népköltészeti termékéről van szó. A Márkó királyról szóló mesék is bizonyítják, hogy az egymás mellett élő népek költészetét érdemes összevetni, együtt vizsgálni, párhuzamosítani.

Megjegyzések

1. A szövegeket technikai okok miatt nem közölhetjük fonetikusán.
2. Szabolcski Julianna 1972. augusztusában mondta el életét.

MÁRKÓ KIRÁLY ANYJÁNAK LÁTOMÁSA

Egy éjszaka mély álmából ébresztette fel a kuvik madár Márkó király édesanyját. „Kivik, kivik, kivik!” — rikácsolta „ébredj fel, nagy titkot mondok el neked.” A szépséges szerb asszony felkelt, nem tudta mire vélni, ami történik, de a kis világosságon át, ami az ablakon beszűrődött, meglátta a kuvik madarat. A kuvik pedig tovább rikácsolt:

„Kivik, kivik, kivik, te asszony, most gyermeket hordozol.”

— Igen — válaszolta a szépséges szerb asszony.

„Kivik, kivik, kivik, hamarosan fiút szülsz. De nem akármilyen fiút. Kivik, kivik, kivik. A fiadnak élés körme lesz, élés, mint a sasé. Csuda nagy hallása lesz. Hosszú szakálla lesz, abban rejlik a nagy ereje. Három éves korában megszólal, és fölmegegy egy ház tetejére. Ne szólítsd még, mert leesik. Hagyd, csak hagy mászkáljon a háztetőn, így gyűjti az erőt. Tizenkét éves korában felmegegy a torony tetejére, felül a hegyibe. Akkor se szólítsd le, mert csak így állíthatja meg a közeledő ellenségét. A torony hegyéről rátekinthet az ellenségre, és az mind egy szálra elhullik. Kivik, kivik, kivik, ez így lesz, ahogy mondom, kivik, kivik, kivik.”

Avval a kuvik eltűnt, mintha ott sém lett volna.

MÁRKÓ KIRÁLY GYERMEKKORA

Márkó király nagyon szegény származású gyermek. Mindig kanász vót, és az istállóba aludt. Egyszer, ahogy aludt, olyan nagyon gyönyörű szép álmot látott. Azt álmodta, hogy király. El sém tudta képzelni, hogy ilyen gyerekből, kanász gyerekből király lett. Talán nem is jól álmodta? Mégis mikor fölébredt, érezte, hogy igazán szépet álmodott. Nagyot nyött, erősödött. Egyszerre olyan ereje lett, magas háztetőkre lépkedett.

— Ó, uram istenem, hát hogy bírtam én ennyi erőt összeszedni? — kérdezte magát.

Mikor onnan lejött, másik istállóba került, lefeküdt, megalvasta a gerendákat, és megint azt álmodta, hogy király.

— Hogy lehettem én király? — csodálkozott. Gondolt egyet, beállt katonának. Nagyon ügyes fiú volt, a király szó nélkül felf vette a had-

seregbe. A nagy erejével úgy harcot, hogy száz ellenségös katonát is megölt egyszerre. Rangja mindig emelkedett, minden harc után felrangozták, s így csakugyan valóság lett az álom, végül is király lett. Gyönyörűszép kastélyba került.

HONNAN KAPTA MÁRKÓ KIRÁLY AZ EREJÉT?

Sénkinek sē mondta el Márkó király, honnan van az a nagy erő benne, de egy éjjel a szolgájának mégis elmesélte: „Az erőmet a tündéréktől kaptam. Azok réndélkeztek velem, azok adták ezt a királyságot is. Harminc éves koromra lettem ilyen nagy erejű, nagy rangú. Egy éjjel arra ébredtem, hogy a tündérek a fekhelyemnél vannak, és beszélnek hozzám.

— Királlyá tészünk — mondták. — Nem akartam elhinni, de csak súgták tovább.

— Olyan planétában születtem, hogy csak rangos embér, csak király lehetsz. Adunk nekéd nagy erőt.

Azután nagy erőt kaptam, hirtelen megnyöttem, nagy dalián lett belülem. Akkora erőt adtak, hogy, minden harcba bátran indulhattam, éreztem ezt a nagy erőt a lábaimba, a kezeimbe, a mejjembe, mindenhol.”

A GERLICE RIGMUSA MÁRKÓ KIRÁLYRÓL

*Márkó király udvarában
Terebélyes fa.
Rászállott egy kis gerlice,
Mindig azt énekelte:
„Márkó király a szívébe
Katonáit belevette.
Hős katonák, csak előre,
Nem félünk mink sēmmitül,
Bátor fiúk, arra kérlek,
Ne hagyjátok az életet!
Csak előre, csak előre!
Gyöhetnek a törökök.
Hős katonák, bátor fiúk,
Csak előre, csak előre!” —
Énekelt a gerlice
Márkó király udvarában
Terebélyes fának tetejében.*

MÁRKÓ KIRÁLY LOVA

Márkó király, mikor ment a harcba, mindig elől ment a lován. A ló nem nézett se földet, se eget, csak ment büszkén. A ló neve Almásderes vót, Almásderesnek hitták. Arany vót a patkója, gyémánt a lánc.

Ez olyan patkó volt, hogy nem kopott el sosé, mindjárt másik nyótt a helyibe. A sérénye szürke vót meg a farka is. A sérénye be vót fonva szép piros szalag vót benne. Messziről látta az ellenség, hogy Márkó király lova közeledik, mert a piros szalagja lobogott. Bátrabb vót minden lónál. Nagyon szerette Márkó királyt, mindig kapott tőle cukrot. Két lábra állt a ló, mikor Márkó király adta neki a cukrot. A fülbe belesúgta a király, hogy merre mennek, megrántotta a kantár fejit, és hipp-hopp, már is ott voltak, ahova Márkó király akart menni.

*„Az én lovam Almásderes,
Mégis a harcba mēhet!
Az én lovam Almásderes,
A csatába visz engemet.
Az én lovam Almásderes,
Kecses lába térdig véres*

— Ezt danolta róla Márkó király. Soha nem történt ennek a lónak semmi baja. Utójára, mikó a dēkungba estek, a ló erősen nyerített, azt nyerítette:

*Húzzatok fel! Húzzatok fel!
Királyomat, királyomat szolgálival,
Szolgákat a gárdistákkal,
Húzzátok fel, húzzátok fel!
Aztán testem, aztán magam.
Húzzatok fel! Húzzatok fel!*

Megmentette egy királygárdista, így oszt megmenekült. Ezért bírtak mindig harcolni, mindig foglalni Márkó királyék. Az ellenséget így sikerült legyőzni, csak a Márkó király volt sokszor szomorú. Búsan nézett a földre, mert látta, hogy lova térdig jár a vérbe.

MÁRKÓ KIRÁLY KATONÁJÁNAK A SEGÍTSÉGE

Ez akkor történt, mikor Márkó király a Kárpátokban harcolt. Bejutott a hegyekbe, és ott volt egy elátkozott kastély. Amikor belépött a kastélyba, egy olyan különös lélek csapódott hozzá, mint az angyal. Egy hosszú ládában pedig egy szépséges szőke hajú királykisasszony feküdt. Márkó király annyira meglepődött, hogy megállt a hangja. Olyan borzasztó volt neki, utána gyűtt a testőrzője, és annak csak mutogatott. A testőrzője is megpillantotta a királykisasszonyt, és annak is megállt a hangja. Csak mutogattak egymásnak. Mutogatnak, és becsaltak egy katonát, hogy az nízze meg, mit segíthet. Nízett jobbra, nízett balra a katona, és meglátta a hosszú furcsa ládát, benne a szépséges királykisasszonyt. A királykisasszonyt elátkozták. A katona megkérdezte a királykisasszonytól, miért van elátkozva. Az elátkozott királykisasszony ezt felelte:

*Itt fekszem a ládába,
Mert el vagyok átkozva.
Nem örökre, három évre,
Várom királyomat,
Márkó királyomat,
Lásson meg engemet,
Meg a tündéreket!
Te vagy katonája
A Márkó királynak,
Neked elmondhatom
Szomorú sorsomat:
Ördöngös öregasszony
Varázsolt el engem.*

Aztán így folytatta a katonának a meséjét. „Mikor megláttam Márkó királyt, nagyon megörültem, mert csak ő menthet meg a varázslat alól. De a nagy örömemtől Márkó király is meg a testőrzője elveszítették a hangjokat. Most, mivel hogy te Márkó király katonája vagy, szabadíts meg engemet a varázslat alól, királyodnak visszagyön a hangja, ha én szabad leszek. Hát úgy is vót. A katona kivette a ládából a királykisasszonyt, kiemelte, és elvitte a királyi udvarba. Márkó király meg a testőrzője kísérték. Hát amint beléptek a király udvarába, a királykisasszony apjához, a szépséges királykisasszony körül mind fölröppen-tek a tündérek, és abba a percben Márkó király megszólalt, visszakarta a hangját. Így mentette meg Márkó király katonája a szőke hajú királykisasszonyt, Márkó királyt, meg a testőrzőjét. Meg is jutalmazta érte a királykisasszony édesapja sok arannyal.

MÁRKÓ KIRÁLY ÉS A SZERBIAI BÍRÓ

A Márkó király nagyon lelkiismeretes vót, nagyon értette a szegínynek a sorsát. Egyszer eszibe jutott neki, hogy elmegy szíjjel víz, megnízi a falvakban, milyenek a bírók a szegínyekhez. Félőtözött vándorló ruhába, hotyhát útet né ismerjék még. Az egyik kis szerbijai faluná megát, hallotta, hogy ott nagyon gonosz a bíró a szegínyekhez. Bement a faluba, éppen estédén ért oda. A községházán nem fogadhatta az a kisebb bíró, mert az igazi nem vót ott. Kéreckedett kérte azt, hogy helyezze ő valamelyik házná íjjelre. Ez a kisebb bíró azt gondolta, hogy tán még bogara is van, mer annyira rongyos, piszkos vót, elküldte a falu legszegényebb emberihe. Nohát az a szegínyember jó szívve fogadta, látta, hogy szegíny utas. Mivel hát neki is nagyon sok családja vót, mit vót mit tegyén, átmént a szomszédba, kért egy darab kényeret, még szalmát, hogy légyén hova fekünni a vendígnék. A szomszéd adott is jó szívvel, rendes, jóra való szerb ember vót. Léterítette a szalmát, de nem is tudott rá semmit se tenni. Márkó király jóízűen megfalatozta a kényeret, nagyon megsajnáta a szegíny embert, maga mellé hította, és kérdezte:

— Hogyhogy ilyen szegíny vagy? Nem kapsz segélyt?

A szegínyembër elmesélte neki, hogy amikor a bírótú kért segílyt, akkor azt kívánta túle, hogy három méter fát összevágjon. Pedig akkor éppen nagyon gyënge vót, beteg vót. Márkó király mindënt nagyon megjegyzt, megkérdezte a gyerekek nevit is. A szegínyembër megjijedt, de azt mondta neki:

— Sëmmít së félj! Jutalmat kapsz, amért hozzám őszinte voltál. Mikor megvirradt, Márkó király elmënt a közsigházára, hogy kérjën alamizsnát. Már akkor ott vót a bíró is. Előbb huszonötöt veretett Márkóra, aztán megkírdezte:

— No, mit akarsz?

— Egy kis alamizsnát.

— Dógozni nem akarsz? Avval kő kezdeni. Ezt nem tudod?

Azután megfogatta a poroszlókkal a Márkó királyt, és öt méter fát kellëtt neki összevágni. Márkó király, amint vágta a fát, egy nagyobb darabot beszurkozott, és ráírta a nevit; meg ezt a kis rigmust:

*Így bánnak itt a szegínnyel,
Huszonötöt adnak neki,
Huszonöt bot jár ki neki,
Alamizsna nem jut neki.
Az a bíró, híres bíró,
Hogy ez milyen igazságos!
Ruhám rongyos, ruhám szutykos,
Szegínyembërnek jó nem jár.
En vagyok a Márkó király.
En írtam ezt, Márkó király,
En jártam itt, Márkó kriály.*

Mikor elvígezte a munkát, kapott még huszonötöt az ülepire, amiért ilyen piszkosan, szutykosan bejött a faluba, és szégyenítette a kössígët. Utána adtak neki még egy pár dénárt, és elkergették.

Három nap mulva Márkó király kihirdette, hogy országjáró útra indul, elmegy minden faluba, városba, hogy megnízze, rendbe van e minden, meg hogy bánnak a szögény embërekkel a bírók. Befogatta a hatlovas hintót, bëült, és először igényësen abba a faluba ment, ahun elverték. Rëttenetës nagy örömmel fogadták, zöld ágat, virágot hántak elé. Nagyon hajladoztak előtte, különösen pedig a bíró. Mondta a Márkó, hogy mindënt meg szeretne nízni, mutassanak még neki mindënt. A gárdisták kísérték, benízëtt mindënhova. Elërkëzett ahho a nagy fáskamráho is, ahol vágta a fát. Rögtön megkereste azt a hasáb fát. Elővette, és megmutatta a bírónak. Mikor az elolvasta a rigmust, nagyon megjijedt.

— Így bánnak itt a szegínyekkel? — kérdezte a király. Sënki nem mert szólni. Márkó király pedig megparancsolta, hogy a bírót vigyék ki a falu végire, hogy lássa mindenki, hogy ezt érdemli a királytul, amiért úgy bának a néppel. Ott felakasztották az igazságtalan bírót. Ezt is érdemelte.

A Márkó király ilyen igazságos vót.

MÁRKÓ KIRÁLY PÍZT SZÓR A GYERÉKÉKNEK

A Márkó királynak nagyon sok lova vót, de a harcba mindig az Almásderes nevezetűn járt. Szerette nagyon a Keselylábút is — mer azt úgy hívták —, de azon mindig rongyos ruhába járt.

Egyszer, amikor felöltözött zsíros, paraszt ruhába, és felült a Keselylábú lovára, ez történt vele:

Nagyon messzire mēnt, ki tudja hány kilométerre az udvarátul abba a piszkos, maszatos, paraszti ruhába. Már kiséú délután vót, amikor a völgybe beért egy kis szerbiai faluba. Ott annyi volt a gyerek, mint az égen a csillag, és olyan nagy lármával fogadták a vándort, hogy nem lehetett semmit sē hallani a kiabálástú. A vállán lógott a torbája, ez nagyon szép torba vót ám, mindig vitte magával. Láttá, hogy ezek a gyerekek nagyon csórén vannak felötözve, soványak, talán még éhesek is vótak. Az a rettenetes török mindēnt megevett előlük, meg elvitt mindēnt, hát nagyon szegíny sorsba éltek ott az emberek. Nagyon megsajnálta a Márkó király a szép kiséúkat még a kislányokat, s gondóta, örömet szerēz nekik.

Léakasztotta a vállárul azt a torbát, és elkezdte szórni nekik a pízť Marokkal szórta, szórta a rengeteg pízť, mind aranybul vót, úgy fénylētť, mint a csillag, ahogy gurút szíjjel. A gyerekek még szēdték, szēdték, nem győzték kapkonni, annyi vót körülöttük. Mikor mindegyiknek a feje a földre nízett, ahogy kereste még szēdte a pízť, a Márkó király szó nélkül elvágtatott a lovával onnan, hogy ne is vegyék észre távozását.

MÁRKÓ KIRÁLY LEGYŐZI A SZERECSEN KIRÁLYT

Úgy hívták ezelőtt azt a világot, nagyfűlű világ. Akkor vót a törökjárás. A törökök nagy harcba vótak a szerbekkel. Mentek átal Szerbián.

Meghallotta ezt a nagyerejú Márkó király, elment elējük. Amikor a Drin folyó partjára ért, ott dēkungot ásott. Az a dēkung egy mély mélység, mély árok, és bevan fedve zöld fűvel. Azon keresztül vannak a drótok, azok a hēgyēs drótok húzval. Ilyent ásott ott Márkó király. Először az őrség győtt, észrevették a dēkungot, és átugrálták, Márkó király harcba szállt velék, mindet lē is szúrta. A nagy csapat nem kapott sēmmi hírt, azt hitte a vezérük, mindēn rēndben van, megindultak a Drin folyó felé. Márkó király állť, várt rájuk. Nagy, hatalmas ember vót, a török csapat sem vót kicsike, de a törökök neki mégis kis apróságek vótak. Mindannyian beleestek a dēkungba, és ott mind elpusztult. A vezérük a Szerecsēn király vót, a hēgyēs drótok mind kiszurkálták a szēmit, és nagy ordítások közepette könyörgött Márkó királynak, hogy kegyelmezzen meg neki. Márkó király nem könyörült rája, mert nagyon haragudott, hogy ekkora török csapatot hozott ellene. Így győzte le a Drin folyó partján a Szerecsēn királyt, aki sok keserűséget okozott neki életében.

MÁRKÓ KIRÁLY A GRÁNICON

Az asszonyok a Drin folyónál mosták a ruhát sujokkal. Akkor a török csapat meglepte őket. A gránic körül vót ez, ezelőtt gránicnak hívták a határt. Valami öt, hat szerb asszony mosott ott. Egy szerb asszony szoptatta a kisfiát, a többi gyerekek a kosárba vótak. Azelőtt olyan fűzött kis kosarak vótak, tudja, a hátukon vitték ezekbe a gyerekeket a szerb asszonyok.

Márkó király gyönyörű szép lován éppen arra lovagót, és arra lett figyelmes, mikor meglepték őket a törökök. Hallotta a nagy sirást, a lármát. Egy kicsit a kosárbul a törökök a lándzsára szúrtak, csunyan felhúzták. Az asszonyok felszaladtak a folyó mellől, sujokkal verték a törököket, de azok nem ijedtek meg a mosófátul. Márkó király a sivalkodásra ment közéjük, de előbb megkötötte a lovát egy fatörzshöz. Nagyon erős ember vót, néggyel, öttel harcot egyszerre, elbirt velék, mert azok csak az örök vótak még, előre mentek terepszemlére. Legyőzte őket Márkó király a nagy erejével, de azért megsérült neki is a jobb keze. Egy nagy dörék szerb asszony a szép fehér fejkendőjét széthasította, és bekötözte neki a hatalmas karját. Mire odaért vóna az egész török csapat, az asszonyok, ugye, onnan mind elméntek.

Azon a helyen, ahun a kisgyereket lándzsára húzták, egy nagyon nagy fa nyótt, fehér virágja van, és a tövibe víz fakadt, tiszta, átlátszó finom forrásvíz.

MÁRKÓ KIRÁLY BOSSZÚJA

Márkó király egész nagy embér vót ezelőtt, a szerböknek az idejibe. Hosszú hajat viselt, nagy bajsza vót, egészen ojan kégyetlen szépen ki vót mindig ötözve, mint mostan ötöznek, hosszú nadrág, hosszú kabát, és így járt a Márkó király. Vót neki egy nagyon szép lánya, és egyszer a Márkó király azt gondolta, mivel a lánya benne vót a korba, hogy majd férhöz adja. Megkérdezte először a lányát:

— Kit szeretnél, drága királykisasszonyom, férjednek?

Ő azt felelte:

— Felségés királyom, Márkó királyom, édesapám, nagyon szeretem az összes királyfiakat, akárkit hozhat elő, én mégis majd akkor mutatom meg, hogy kit szeretek igazán. És a király, a Márkó király az összes területbe híresztelte, hogy az összes királyságnak a fiai győjjenek elő az udvarába. Oda is mentek sorba. Akkor odaadott a lányának egy szép gyűrűt, és várta, hogy most melyik fiúnak dobja. Márkó királynak a lánya egyszerű, csak egy olyan török fiúnak, török bárónak dobta. No ez nem jó lesz. Ezek ugye mind elméntek, elméntek, mosmán a lánya bemént az apjához a kastélyba. Kérdezte túle:

— Melyikhe dobtad, lányom, a gyűrűt?

A lány megmutatta, hogy ehhez a törökhöz. Erre megveszített nagyon a Márkó király.

— Hát hogy gondóttad te egyszerű török bárónak dobni a te gyűrűdet, mikor szébbnél szébb királyfiak vótak itten?

De a leánynak az tetszett legjobban. Nagyon vészett vót a Márkó király, és hadat üzent a törökök királyának, a Fekete királynak. Most egy nagy harcot fog végbevenni velék. Akkor a Márkó királynak a lánya nagyon sírt, nagyon sírt, hogy ő most nem méhet ahó a török fíjuhó.

De egy éjszaka elgyött a török fiú, felültette a lovára a Márkó királynak a lányát, és elvitte. Márkó király mikor ezt megtudta, mégjobban megharagudott, hadba indút a törökök ellen, a Fekete király ellen. Gyöttek a törökök lándzsákkal, mindennel, a fiú pedig tovább ménékült, vitte Márkó király lányát. Amikor odaért vele, a török csapathó, köröszkül szúrták a mejjit, és fölhúzták a lándzsára a szép leányt. A törökök aztán végimentek az egész országon, és mindenfele csak gyilkoltak, szurkáltak, a török nem ismert kégyelmet, mindenfele kicsit, nagyot, akit csak láttak, mindenkit kérésztül szurkáltak. Azért csináltak a törökök ilyent, amiért nem engedte a Márkó király, hogy egyszerű török fíjuhó méné a lánya, nagyon lenézte a nemzetüket, az országjukat. Azért vótak olyan kégyetlenék. Kérésztül mentek az egész Szerbiján, az egész országon. Nagyon bánatos lett a Márkó király, mikor mégtudta, mi történt a lányával. Nagy harcot készített a török ellen. Ezért csinált nagy ellenszúrást, amér az ő lányával így cselekedtek. Ő is minden törököt légyilkót. Márkó király azután olyan kegyetlen vót mindégíkhé, nem túrt egyet sē, mer nagyon bánatos vót a lánya után, hogy így kellett annak meghalni. Még bátrabb lett Márkó király — almásderes lova vót —, és bemént az összes török csapatba. Térdig érő vérbe mēnt, mēnt a törököknek. Verte őket léfele, mert nagy bánatot tett a szívíre a Márkó királynak, hogy a lándzsával lészúrták a lányát. Azóta nagyon bánatos vót, és mindig aszt gondóta magába, hogy a törököknek többet ide be nem szabad jönni, mert az ő lányát megölték, az országát még tönkretették.

MÁRKÓ KIRÁLY MEGMÉRGEZI A TÖRÖKÖKET A SÁRKÁNYFEJEKKEL

Egyszer a törökök el akarták pusztítani Márkó királyt. Legyőzni nem birták, hát arra terelték a boszorkánykút felé, abba a hétfejű sárkán tanyázott. Ő, olyan kitartó és erős ember, hogy a sárkánytul féljen? Éppen azért is elment a boszorkánykútho. Mikor a sárkán kidugta az első fejit, mer hét vót neki, meg nagy vastag hosszú mētérés nyaka, az első fejit rögtön lecsapta, de másztak fölfelé a többi fejek is. Azt is mind levágta, és aztán beleszúrt a lándzsával úgy a sárkánba, hogy kihajintotta a boszorkánykútbol. Ez a sárkán húsz méter vót, ha még nem hosszabb, de azér Márkó király megharcót vele. A sárkánfejeket össze-szédte, és apróra összevágta, elküldte a török szultán sátorába. A törökök nem tudták, milyen hús, látták, össze van jó aprítva, paprikást főztek belőle. A méregtül, ami a sárkánfejekbe vót, elpusztult jó pár török csapat. Így mérgezte meg Márkó király a törököket. Nem jártak túl az eszén, akarták, hogy meghaljon, de Márkó király ügyesebb vót, őket tette el láb alul a méreggel.

MÁRKÓ KIRÁLY LEVÁGJA TÍZEZER TÖRÖK FEJÉT

Márkó király idejibe, mikor a törökök átggyűttek, hát Márkó király elébük ment. Nagyon erős vót, nem akart hátul maradni, mindig elől ment a lovon, nem félt senkitül se, kitantott a legnagyobb harcba is. Azért gyűlölte a törököket, mert azok olyanok vótak, hogy nem kimílttek sēnkit, ütöttek, vágtak, a nőket a mejjēknél fogva felfűzték, a kisgyerēkēket a bőcsőbe ott aprózták össze a szülők előtt, és aztán végezték ki a szüleiket. Márkó király ezt nem birta, erős nagy ember vót, de nagyon jó lelkű és jószívű. Mindig az vót a fejibe, hogy az igazságot akarta, halálig képes vót azért harcolni. Mindig a tűzbe vót, akár merre mentek a törökök, ő utánuk indult, és elő harcolt a csapatban. Akkora vót az ereje, hogy egyszer egyedül, amikor a törökök elé került, a katonái messze maradtak tüle, még akkor sem ijedt meg. Nem lehetett sēmmit hallani, csak a kiabálást, meg sirr-surr, sirr-surr, ahogy a Márkó király a kardjával vágja a török fejeket. Tízezör török fejet vágott le egymaga, és még egy sebet se kapott. Csak hullott a sok török fej a földre.

Nem is mentek asztán a közelibe se, mikor meghallották, hogy milyen nagy ereje van, és milyen jó harcos.

A török fejekből aztán egy nagyon nagy hēgy lett, annak a tetejibe pedig egy holló rakott fészket, és lettek szép kis hollójaji. A törökök vériből három nagy folyó keletkezett, annak még most is olyan zavaros a vize ott Szērbiában, és csak egyfajta hal van benne. Evvel a hallal táplálkozik a holló, mert csak ezt birja enni. Még lész hal a folyókba, a holló is addig él a fiaival.

MÁRKÓ KIRÁLY JÓSZÍVÜSÉGÉRŐL

Márkó királynak mindēnfēle szolgájai vótak a kastélyába. Valamit észrevētt, mintha a kulcsárja szerelmes lett vóna az ő feleségibe. Mégis úgy vélte, hátha nem is úgy van, ahogy ő elgondolja. Mindég odavót a harcba, nagyon erős, harcias ember vót, mindēn harcba szeretett ott lenni. Mikor egyszer hazamēgyēn, lássa, hogy nem úgy foglalkozik a felesége ővele, ahogy kéne. Mondja is neki:

— Mi van tēveled, királyasszonyom?

— Én nem tudom — felelte az.

Mégis, hogy nē végye észre, Márkó király kesergētt, hogy neki így fáj, úgy fáj, a feje fáj, mindēnfēle baja van.

De mēgint kellētt harcba mēnni a törökök ellen, hát elmēnt. Míg odavót, a királynē összebeszēlt a szakácsnéval, hogy el kell pusztítani Márkó királyt. A szakácsné ki is tanáta hogyan.

— Fēlsīgēs királyasszonyom, majd főzünk feketekávét, és mikor hazagyōn a fōlsīgēs király — úgyis mindig kávét kér legelőszōr, — hát most is azt fogunk neki fōlszolgálni.

Úgy is vót. Mēgfőzte a feketekávét a szakácsné, mikor Márkó király hazagyōtt, fāradt vót, mert nehéz harcba vót. Szép deres lovon gyōtt, és mikor bement a kastélyba, lēült. Viszi bē neki a szolgája a ká-

vét, fölterítik neki, de olyan különlegesen nézi a Márkó király, hogy mi történik. Mintha a kávé ső olyan vőna, amilyen szokott lenni. Olyan különös. Egy fekete kupába vót, és nem is látszott, hogy fekete vőna, jobban úgy megszőrkűlt.

Szót a szolgájának:

— Lőgyőn szives, igma mőg maga ezt a kávét! Tessék, őntse fől! Ēn nem kívánom most a kávét.

Mikor az főlőntötte a kávét, szőrnyethalt mindjárt Márkó király színe előtt. Akkor szőget űtőtt a Márkó királynak a fejébe ez, hogy biztosan a felesége akarta őt mőgmérgezni. Parancsra hívta az egész űd-vart, a főlőség királyasszonyt is, hogy mit akartak vele elkővetni. Szabadkozott a királyasszony, hogy ő nem, hogy ő nem, ő nem tudott erről sēmmit sē. De a szakácsné elárulta.

— Azt parancsolta a főlőség királyné, őntsek a felségnek őpijót a kávéba, hogy pusztuljon el.

Nagyon mőgharagudott a Márkó király, rőgtőn lóra kötötte a szakácsnét, és az őssze-visszaszaggatta, mert az egész országba huzgálta. Így a szakácsné mőghalt. A királyasszonyt pedig azonnal kiűzte a kastélyból. Mielőtt az elindűt volna, még előfogta, hogy mért akarta ezt vele elkővetni. Szabadkozott a királyné, hogy hát így, hát úgy, de végűl mégis kivallotta, hogy szerelmes a kulcsárba.

— Akkor nem birsz a kastélyba tartőzkodni — mondta Márkó király. — Tē mēnj, de a kulcsár maradhat!

A királyasszony elment, elbolyongott az erdőbe. Állapotba vót a kulcsártól, és mēnt, mēnt, mēndégelt a nagy erdőbe. Mikor bēért az erdő sűrejibe, őgyszőrcsak őrzett valami nagy fájdalokat. Odaért a királykoronafa alá. Ott rosszul lētt, és nemsokára őgy szép kisiűt hozott a világra. Bánatos vót, hogy most mit csináljon, hova tēgye. Hát ősszeszēdēgetett faágakat, leveleket, ebbe belepőlyázgatta a kisiűt. Fēlvētte az őlébe, és mēnt, mēndégelt, még nem talált őgy nagy mēlységēt, őgy nagy mēly lukat. Mikor oda belemēnt őgy kis enyhelyre, nem tudta elképzelni, hogy ő hova mēnt bē, de muszáj vót enyhelyre vinni a kisiűt. Őgyszer arra járt őgy vadász, hallotta, hogy emberhang, gyerēksírás jön bentről, benēzett a lukba. Hát lássa a szépségős királyasszonyt, aki őgy kis csēmētēt fogdos a karjai közt. Lehajlott, beszőlt hozzá, megkérdezte, hogy kerűtt ide. A királyasszony elmesēlte a baját. Elmondta, hogy őt Márkó király kiűzte a kastélyából, mert rossz vót, nem maradhatott ott. Hát akkor a vadász szépen kihűzta onnan a kicsi-jivel őgyűtt, és azt mondta neki:

— Van őnnēm itt őgy szép kis kunyhóm, ott tartőzkodhatsz. Majd fogdosunk az erdőben őzikēket, annak van tejeji, és avval felneveled a kisiűt.

De egy este, már a vadász nem birta tovább, lēvetette vadász ruháját, s hát nem más vót, mēnt Márkó király.

— Szépségős királyasszony, én vagyok a te urad. Drága, szépségős királyasszonyom, hazajőnnél-ē velem?

— Miért ne, felségős királyom, ha megbocsájtasz?

Hazavitték a kisiűt is a kastélyba. Szép dalián legēn lētt belűle. Márkó királyra nagyon törték a törőkők, hadat űzent, és elment mēgint

a harcba. A dalián fiút is vitte magával, aki bátor katonája lett, úgy vágta a törököt, mint a répát, mer Márkó király megtanította, mintha a saját fia lett volna.

MÁRKÓ KIRÁLY POHÁRKÖSZÖNTŐRE MEGY A TÖRÖKHŐ

A törökök összejevetelt csináltak, és a Márkó királyt is meghívták, hogy pohárköszöntések lesz. A Fekete király nagyon szerelmes vót Márkó király szépségös leányába. Márkó király ellenkezett, erről hal-lani se akart. De a török császár is tudott erről az ügyről, hogy a Márkó király lányát szereti a Fekete király, és segíteni akart. Márkó király bánatos vót, de mégis meggondolta magát, hogy elmegy, mer összeje-vetel lesz, és ő is részesüljön a pohárköszöntésben. No, és mikor leültek az asztal köré, úneki olyan különös poharat adtak. Úgy visszaát neki, hogy talán az nem is olyan, mint a másé. Gondolta magába, hogy ezek valami nagy spékulációt akarnak rajta követni. Azt mondta a mellette ülő török főljebbvalónak:

— Légyen szíves maga, fogja meg a poharamat!

— Köszönöm szépen, én nem akarok abból inni, a felségnek van készítve az a pohár.

De gondolta magába, hogy mégse iszik abbul. Inkább majd keres másikat, sorba vótak ott a poharak. Mikor elvett egy másik pohárt, a török császár borzasztó megveszgett, mer tudta, hogy a Fekete király nagyon akarja Márkó király lányát, és ha Márkó király most nem hal meg, semmi sem sikerül. A pohárba ópijó vót öntve, ezt kellett volna, hogy megigya. Egy szerencsétlen török — az is ott vót a pohárköszön-tön — az öntötte fél, mikor köszöntötték a török császárt. Az meghalt abban a pillanatban, rögtön. Ezt látva Márkó király nagyon meghara-gudott, és hadat üzent a török császárnak meg a Fekete királynak. Sohasem tudott megnyugodni, hogy őt el akarták pusztítani ópijával a török császár pohárköszöntőjén.

MÁRKÓ KIRÁLY HALÁLA

Hadat üzentek a törökök. Márkó király megindult a harcba. Ahogy harcoltak, zavarta a törököket, már nagyon messze-messze vótak. Egy nagy bárka felé közelédtek. A barkedőben nagyon sok török vót má lé-fegyverezve, s amikor Márkó király berohant, mind fölugráltak. A török szultán is ben vót éppen. Körülvették Márkó királyt, elzárta az a sok török az utat, és beledöftek a hasába egy nagy lándzsát. Márkó király nem birt kimenni, s így végezték ki abba a nagy barkedőben.

A Szabolcsi Juliannától feljegyzett mesékkel összefüggésben a következőket állapíthatjuk meg:

A mesemondó kombinálja a szerbhorvát népmesei és népköltészeti motívumokat az Európa-szerre ismert népmesemotívumokkal, kombi-nálja őket a saját képzelete által alkotottakkal, és beleszövi a környe-zetében fellelhető azon elemeket, amelyek beleilleszkednek meséjének

tárgyába. Meséiben azonban nem találkozunk egyetlenegy közvetlen visszhanggal a Kraljević Markóról szóló szerbhorvát epikai költészetének dalaiból, valamint a szerbhorvát népköltészet stílusának elemeiből vagy formájából.

A meséiben fellelhető jellegzetes és hangsúlyozott elemek közül kiemelnénk elsősorban Marko Kraljević tulajdonságait:

1. Jóságát, nemességét, de nyersségét és kegyetlenségét is, amely kifejezésre jut az ellenséggel szemben, s bajt és rosszat hoz mind neki, mind népének; továbbá természetfeletti testi erejét, fölényét. Kivétel nélkül mindig legyőzi az ellenséget.

2. A török gonoszságát és kegyetlenségét: a török éppen olyan ellensége Markónak, mint a fekete király (Szerecsen).

Ezekkel az elemekkel — amelyek a szerbhorvát népköltészetből erednek — találkozunk a bácskai ruszinok népmeséiben és népdalaiban is. Szabolcski Julianna meséiből érezhető azonban a mesemondó megilletődöttsége és félelme is a töröktől és ennek gonosztetteitől.

Az Európa-szerte ismert mesékből a Szabolcski Julianna meséibe beleszőtt motívumok vagy elemek közül megemlíthjük a következőket:

1. A disznópásztorból király lesz.

2. Az elvárásolt hercegekisasszonyt a királyfi fölébreszti álmából. Ez a motívum Szabolcski Julianna meséjében bővül, a mesemondó saját képzeletével tarkítja és bővíti közvetítő személlyel, Kraljević Marko egy katonája alakjával.

3. A király felveszi a szegény vándor alakját, hogy ilyen módon tudomást szerezzen arról, hogyan él a népe. Ez a Mátyás királyról szóló magyar meséknek az eleme.

4. A kéz nélküli leány közismert motívuma: Marko király elűzi királyi udvarából hűtlen feleségét; ez az erdőbe menekül, gyermeket szül, később a király vadászöltözetben megtalálja őket, megbocsát a feleségének, és haza viszi őket. Megemlíthjük, hogy a Marko feleségének a hűtlenségét, amelyet sem a szerbhorvát néphagyomány, sem a történelem nem említ, megénekelte Ady Endre is a Markóról szóló fiatal korában írt balladájában.¹

5. A királyleány férjhezmenetele; szereti a legényt, akít nem választhat férjéül.

6. A sárkánymotívum; itt hatfejű sárkányról van szó, amelynek Markó levágja minden fejét.

A 4., 5. és 6. pont alatt említett motívumok úgyszólván ugyanebben a formában megvannak a XIX. század végén és a XX. század elején feljegyzett bácskai ruszin népmesékben is.

Szabolcski Julianna meséit gazdagítják a beleszőtt szociális elemek is, amelyek a legszegényebb falusi rétegek felfogásáról tanúskodnak. Megemlíthjük a *Márkó király és a szerbiai bíró és a Márkó király pénzt szór a gyerekeknek* c. meséket, amelyekben kétségtelenül kifejezésre jut a mesemondó visszaemlékezése saját kínos gyermekkorára, ennek állandó kísérei: a nélkülözésre, az éhezésre, a mezítelenségre, sőt a tisztátalanságra is. Ezért a Márkó király személyének a mesélő az elnyomottakat védő szerepét juttatja, az igazság szimbólumát, aki szigorúan, de igazságosan megbünteti a falusi bírót, a szegények elnyomóját és

zsarolóját, a nélkülöző, éhes gyerekeknek pedig szép tarisznájából marokkal szórja az aranyat.

A mesemondó saját társadalmi körébe helyezi Márkó királyt: ő is nagyon szegény gyerek volt, mint dísnópásztor az istállóban aludt (*Márkó király gyermekkora*), arról álmodozik, hogy király lesz, ami Szabolcski Julianna és nagyapja, Tóth József, szerint a gazdagság, a kényelem és jóllakottság fogalma.

Szabolcski Julianna meséinek a motívumaiból, amelyeket nagyapjától tud, és erősen foglalkoztatják az ő képzeletét is, kiemeljük azt a motívumot, amikor a török, mint ellenség, handzsárral átszúrja a bölcsőben alvó csecsemőt. Szabolcski Julianna nagyapja, és annak nagyapja is, részt vehetett valamilyen háborúban, és láthatott is ilyen vagy hasonló jelenetet, de ez a motívum jelen van a szerbhorvát népköltészetben is. A mesemondó képzelete állandóan összefonódik a szerbhorvát népköltészet elemeivel. Igaz, nem ismeri a Šarac nevet, mégis tudja, hogy Marko lova almásderes, nem egyszerű ló. A szerbhorvát népköltészeti motívumokat és elemeket különben is többé-kevésbé az eredetihez híven adja vissza: Márkó az erejét a tündérektől (viláktól) kapta, a jósága és az igazságszeretete, a már említett fő jellemvonásai, valamint a durvasága és a kegyetlensége (főképpen az ellenséggel szemben), erejének hiperbolizálása jelen van, úgyszólván minden meséjében. Ezek a tulajdonságok részben Toldira is emlékeztetnek, aki, bár nemesi származású, falun él, és falusi munkát végez fiatalkorában.

A szerbhorvát népköltészetből kölcsönzött motívumokból megemlítjük még a következőket is: Amikor az asszonyok ruhát mosnak a folyón, megjelenik a török (a szerbhorvát népdal a *Varadinka Mara* címet viseli) handzsárral, átszúrja a bölcsőben fekvő csecsemőt. Ezen a hegyen nagy fa nőtt ki, fehér virággal tele, ennek aljában pedig tiszta, átlátszó forrásvíz fakadt. Ez az elem kontaminálja a szerbhorvát *Bog nikom dužan ne ostaje* c. népballadát több ismert magyar népballadával, amelyeknek az elemeit a mesemondó saját ízléséhez és elképzeléséhez igazítja.

Szabolcski Julianna meséiben érezhető a rokonszenv a Duna–Száva alatt élő szerb nép iránt. Tudja, hogy Márkó király ezekről a vidékekről származik, hogy anyja „szépséges szerb nő”, hogy a gyerekek, akiket a falusi bíró kegyetlen bánásmódban részesít, „szép gyerekek”.

Az említettek, valamint a töröktől való rettegés, minden bizonnyal visszhang Karadörde Szerbiájának bukására. A Bácskába özönlött menekülők meséltek a háború szörnyűségeiről, a törökről, s ez személyes élménye lehetett Tóth József nagyapjának.

A verssorokat, amelyek az egyes szövegekben előfordulnak, valamint a Márkó királyról és a gerlicéről szóló verset, Szabolcski Julianna legtöbbször hetes-nyolcas verssorokban közölte, de akadnak más versformák is. Megállapíthatjuk, hogy Szabolcski Julianna ismerte a szerbhorvát népköltészeti formákat, ennek ellenére verselése nem gördülékeny, inkább a próza felé hajlik.

A Kraljević Markóról szóló dalok és mesék jelenléte a Pannóniáság déli peremén élő etnikai csoportoknál azzal magyarázható, hogy ezek közvetlen érintkezésben voltak a szerbhorvát folklórhagyó-

mánnal.² Radovanović Miljana rámutatott a Kraljević Markóról szóló motívum jelenlétére három kárpátaljai ruszin mesemondó prózájában,³ Lintur Petarnak pedig az a merész hipotézise, hogy a Kraljević Markóról szóló folklórhagyomány behatolt a Kárpátalja területén lakó ruszin népcsoportba is még a XVII. és a XVIII. század folyamán.⁴ Szabolcski Julianna vallomásából kiderül, hogy a Kraljević Markóról szóló meséket nagyapjától, Tóth Józseftől hallotta, aki a szerémségi szőlőkben csőszként kereste kenyerét, és itt találkozott mind a szerb, mind a magyar szőlőbérésekkel. A ruszinokat nem említi, de mi föltételezzük, hogy velük érintkezett, miután a bácskai ruszinok, különösen a kucoraiak és a keresztúriak, a szerémségi szőlőkben mint béresek és napszámosok dolgoztak. Tóth József nem tudott szerbül: unokájának mesélte, hogy ő is a nagyapjától és a szerémségi magyaroktól hallotta a meséket. Mint tehetséges mesemondó, maga is kombinálta a meséket, beleszótta a királyokról, bárókról és szegényekről szóló elemeket.

Mi megkísérelünk rámutatni még egy lehetőségre: arra, hogyan szövődtek össze a motívumok és a mesék a bácskai magyarok, szerbek, ruszinok, németek és szlovákok között; akik mint egymás mellett élő etnikai csoportok több vonatkozásban is hatottak egymásra. Egy szerény megjelent tanulmány taglalja azokat az elemeket és motívumokat a magyar és a szerbhorvát népmesevilágban, amelyek jelen vannak a bácskai ruszinok népmeséiben,⁵ míg Radovanović M. tanulmánya bőven taglalja a szerbhorvát népepikának, különösen a Kraljević Markóról szóló motívumok jelenlétét a bácskai, de leginkább a kucorai ruszinok népi prózájában.⁶ Radovanović M. kutatásaiból kiderül, hogy a kucorai mesemondók ahhoz a falusi réteghez tartoztak, akik a szerémségi szőlőkben napszámos- és béresmunkásokként jártak, itt hallották a guszlásokat is, de de vallomásuk szerint maguk is olvastak népdalfüzeteket.

Az ismert ukrainai etnológus és folklorista, Hnatjuk Vladimir, a XIX. század utolsó évtizedében járt Bácskában, a legfontosabb anyagát Kucorán és Keresztúron gyűjtötte, és a hátrahagyott feljegyzései értékes részei a bácskai ruszinok néphagyományának. Feljegyzései közül legértékesebbek azok a dalok, amelyeket a kucorai mesemondóktól halott: Oszif Kulicstól (1860—1929) és Imre Farkastól (1873—1943). Ezek túlnyomórészt a Kraljević Markóról, részben pedig Mátyás királyról szóló mesék és dalok. Hnatjuk feljegyzett tőlük 25 dalt Kraljević Markóról. Kulics ez alkalommal kijelentette neki, hogy a Kraljević Markóról sokat mesélnek, csak lenne hozzá elég hallgató.⁸ E dalok között vannak olyanok is, amelyeknek az elemei jelen vannak Szabolcski Julianna meséiben is: *Korolević Marko vojuje z Turkami proti Arabiv* (a szerbhorvát eredeti: *Marko Kraljević i Mina od Kostura*), *Jak vizvoliv Marko Korolivnu vid čornogo Arabina* (*Kraljević Marko i Arapin*), *Marko i dvanaicat Arabiv* (*Kraljević Marko i 12 Arapa*), *Svati Korolevića Marka* (*Zenidba Kraljevića Marka*) stb.

A Szerémségben dolgozó ruszin napszámosoknak, különösen a kucoraiaknak, nem volt idegen a magyar nyelv, mivel együtt éltek a magyarokkal, s erre az együttélésre a jó szomszédi és baráti viszony jellemző.⁹ Radovanović M. megállapítja, hogy a ruszin mesék nagyon közel állnak az eredetihez mind tartalmilag, mind formailag, és a Kralje-

vić Marko mint a szegény emberek és az igazság védelmezője van bennük feltüntetve. Kulics azt is megemlíti, hogy Markót a tündérek segítették, így feltételezhető, hogy a ruszin mesemondók több népdalt ismerhettek Markóról, mint amennyit Hnatjuk feljegyzéseiben találunk¹⁰ Megemlítjük, hogy a ruszin mesemondók is nemritkán, vagy a saját környezetükbe helyezik Markót, vagy egy olyanba, amelyet jól ismernek.

Kulics és Farkas szerint Szerémségben számos ruszin mesemondó dolgozott, legtöbbjük névtelen maradt. Szabolcski Julianna nagyapja, Tóth József, és ennek a nagyapja valóban találkozhattak Szerémségben ruszin napszámos mesemondókkal, akik tudtak magyarul, és akiktől magyar nyelven is hallhattak meséket és dalokat, viszont Tóthék és más magyar béresek is mesélhettek nekik magyar tárgyú népmeséket. Ezt alátámaszthatjuk Hnatjuk megállapításával, amely a kucorai népdal- és mesemondóktól feljegyzett Mátyás királyról szóló meséket illeti. Ezek azonosak azokkal, amelyeket Szabolcski Julianna a nagyapjától ismert.

Feltételezzük, hogy Tóth J. sokkal autentikusabban, a népdalhoz hűen mesélte unokájának ezeket a meséket, ahogyan maga is hallotta, felruházza saját képzeletével és átszőve egyéni elemekkel (a királyokról, gazdagokról, szegényekről), míg Szabolcski Julianna meseanyaga lekopott, elszegényedett, amely csak az alapanyagot őrzi, persze az ő kontaminációjával és képzeletével átszőve.

J E G Y Z E T E K

¹ *Ady összes versei. I., Versek 1891—1899.* Bp. 1969., 222.

² Radovanović Miljana: *Srpskohrvatska epska tradicija u narodnoj prozi kucurskih Rusina.* Glasnik Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. XVI—XVIII (1967—1969), Beograd, 1971. 70.

³ Uo.

⁴ P. V. Lintur (Užgorod): *Zakarpatskie narodnie skazanja o Koroleviče Marko.* Sovetskaja etnografija 1. Moskva 1965; 49—50.

⁵ Veselinović Sulc Magdalena: *A magyar és a délszláv népmese motívumai és elemi a bácskai ruszinok népmeséiben.* A HITK 23—24. sz., 1975. 189—197.

⁶ Radovanović M., I. m.

⁷ *Etnografični zbirnik XXIX. Etnografični materijali z Ugorskoj Rusi.* t. V. Kazki z Bački. Lwow, 1910. IV.

⁸ Radovanović M.: I. m. 76.

⁹ Uo. 74.

¹⁰ Uo. 84.

REZIME

Jedan od autora ovoga rada, Lajoš Matijević, zabeležio je, po pričanju Julijane Sabolčki, poljoprivredne radnice iz Rumenke, pripovetke o kralju Manko koje je čula u svome detinjstvu od svoga dede, J. Tota, siromašnog poljoprivrednog radnika.

Ono što može da se zapazi kao karakteristično u ovim pripovetkama je ispreplitanje: a) autentičnih elemenata srpskohrvatske narodne epske poezije o Kraljeviču Marku, b) elemenata koje srećemo u opštepoznatim pripovetkama, raširenim po celoj Evropi i c) elemenata koji su proizvod mašte samoga kazivača.

U nekim od ovih pripovedaka izbija shvatanje najsiromašnijeg društvenog sloja — nadničara — koji je i najviše osećao teret društvene nepravde i bio izložen krajnjoj oskudici, čak i gladovanju, što je u svome detinjstvu, prvih decenija ovoga veka, kada je od svoga dede i slušala ove pripovetke, i sama kazivačica iskusila.

RESUMÉ

L'un des auteurs de ce travail, Lajos Matijevics, a noté de Julianna Szabolcski les contes sur le roi Marco, écoutés dans son enfance du grand-père, pauvre travailleur villageois, J. Tot, dont on peut souligner comme les traits caractéristiques les entrelacements suivantes:

a) les éléments authentiques de la poésie épique serbo-croate sur le Prince Marco, b) les éléments qu'on trouve dans les contes connus partout en Europe et c) les éléments produits par la phantasie de la diseuse même.

Dans quelques contes on rencontre aussi la conception des journaliers, de la couche sociale des plus pauvres, qui a porté en plus la charge de l'injustice sociale, ce que la diseuse a éprouvé ellemême aussi en son enfance, au commencement du XX-ème siècle, à l' époque où elle a écouté les contes de son grand-père.

Balog Gyula—Kónya Sándor

CSÁSZÁR MUNDÉRJÁBAN

(Katonadalok)

Ez a százegy katonanóta nem igényelhet, de nem is igényel semmi-féle zeneszakértői méltatást, mert a leírójuk minden, csak nem szakértő. Hogy micsoda? Talán nótázgató öregember, aki rajzolás közben dalolgatni szokott, mégpedig a saját fiatalsága idejéből az öreg fejében meg a fülében megmaradt nótákat. A „couleur local” megértéséhez nem lesz felesleges egy mogyoróhéjba szorított curriculum vitae. Nagyapám, dédapám, ükapám Szivácon éltek, asztalosok voltak. Apám Zomborban meg Baján gimnáziumot végzett, vasutas lett, és a Dunántúlra került, a nótaszövegekben gyakran említett Somogyicsurgón volt állomásfőnök. Onnan rukkoltam be 1915-ben a kaposvári negyvennégyes gyalogezredbe, amelyet — bizonyára joggal — rosseb-ezrednek, a katonáit rossebakáknak nevezték szerte az országban. Ott tanultam és ott szerettem meg ezeket a nótákat. Ezekre masíroztunk, ezeket daloltuk a „raszt” (pihenő) alatt. A háború vége óta ötvenöt esztendő telt el. Kitől, melyik bajtársamtól, melyik altisztől (vagy ahogy akkor mondták: sarzsitól) tanultam a nótát, már nem tudom, nem is tudhatom.

Vannak köztük közismertek, hiszen az ezredek sokszor találkoztak, — sok nótát cseréltünk ki a tisztiiskolában, ahol a debreceniekkel, az egriekkel és a lugosiakkal voltunk együtt. Talán akad köztük olyan is, amit mások, szakavatott gyűjtők nem jegyeztek fel. Ha valami hiba csúszott be a szövegbe vagy a kottázásba, szolgáljon mentségül, hogy a napokban kezdem el a hetvennyolcadik évemet.

Verbász, 1973. június 10.

1

BUDA FELŐL JÖN EGY ÜVEGHINTÓ

Bu-da fe-lől jön egy ü-veg-hin-tó,

Ab-ba ül egy hun-cuť szolgál-bi-ró.

Ől fo-rint-őt ad-tam jó-ma-gá-nak, só-go-rá-nak,

ko-má-já-nak, al-só, fel-ső szomsze-d-já-nak,

Még-is be-so-ro-zott ka-to-ná-nak.

2

CSÁSZÁRKÖRTE NEM VADALMA

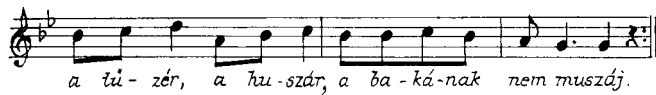
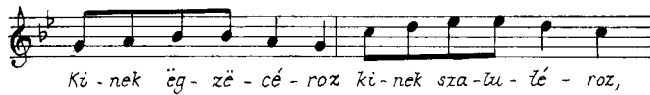
Csá-szár-kör-te nem vad al-ma

Ár-vá-ból lesz jó ka-to-na,

Ár-vá-ból lesz jó ka-to-na,

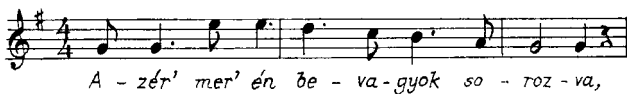
Mert nincs ne-ki párt-fő-gó-ja.

3

HÁRMAT RIKKANTOTT MÁR, HÁRMAT RIKKANTOTT MÁR
A RIGÓ

4

AZÉR' MER' ÉN BE VAGYOK SOROZVA

5

OKTÓBERNEK TÁJÁN BE KELL RUKKOLNI

Ti csurgói lányok, Isten veleték!
 Már én többet nem beszélek veleték!
 Nyílhatik a tőarózsa kis kertétékbe',
 Én már többet nem szakítok belőle.

6

BÁRCSAK LÁNYOKAT IS SOROZNÁNAK

Vé' - lem egy szá - zad - ba ru - kol - ná - nak.

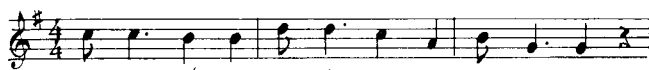
Ki - pu - col - nám a rüsz - tung - já! ,

Kar - d/jái, csó - ko - lom a ba - bám szá - já!.

7

FERENC JÓSKA KIÁLLOTT A KAPUBA

Fe - renc Jós - ka ki - áll - tolt a ka - pu - ba.

Ar - ra sé - idl há - rom szá - zad re - gru - ta

Fe - renc Jó - ska na - gyol pök a mar - ká - ba, se j,

mar - ká - ba, de mar - ká - ba,

Visz - sza gon - dol (a) jó re - gru - ta ko - rá - ra.

Ferenc Jóska horgászni ment a tóra,
A horgába beleakadt egy harcsa,
Rágondolt a jó sütő feleségére, a fölségös nejére.
Hogy milyen jó vacsorát süt belőle.

Ki akartam (a) köpenyemet cserélni,
De már látom, nem lesz belőle sëmmi,
Rövid az én köpenyëmnek a szára, de a szára, de a szára,
Tél az idő, fázik a lábam szára.

8

ESIK ESŐ, SEJE HAJ

E - sik es - sö, se - je haj, er - de - i vi - rág - ra.

Hull a zá - por, se - je haj, (a) ba - ka sap - ka - já - ra.

Er - dő, me - ző á - zik, szé - gény ba - ka fá - zik,

Huzd rá, paj - tá s, se - je - haj, majd csak el - é - rünk o - dá - ig.

9

KATONÁNAK NEM JÓ LENNI

Ka - to - ná - nak nem jó len - ni,

Mér ke - vé - se! ad - nak én - ni.

Réz a lá - nyér, bá - dog még a ka - lány,

A - zér va - gyok i - lyen so - vány.

AKKOR SZÉP A BAKA

Ak - kor szép a ba - ka, mi - kor ma - si - ro - zik.

Min - den csár - da e - lől na - gyol só - haj - zo - zik.

Rá - húzza csá - kó - ját vi - lá - gos kék sze - mé - re,

Ugy húl - tik a köny - nye a csár - da kö - ze - pé - re.

PORZIK, PORZIK A KAPOSVÁRI UTCA

Por - zik, por - zik a ka - pos - vá - ri út - ca,

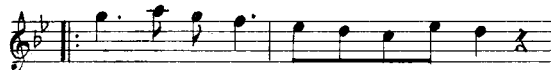
mi - kor vé - gig mē - győk raj - ta.

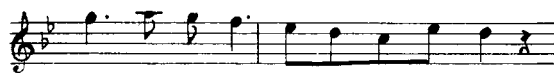
Nyit - va, nyit - va a ba - bām aő - la - ka,

mi - kor be - ie - kin - tők raj - ta.

Nyisd ki, ba - bām, aő - la - ka - i - dāt,

hadd mondjam el pa-na-sza-i - ma!

Mer a ka-to - ná - nak, de sok a pa - na - sza,

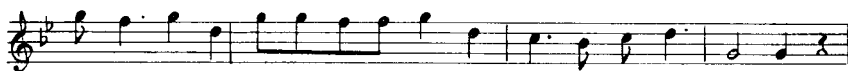
nincsen a - ki még - hall - gas - sa.

12

ESIK ESŐ, SZÉP CSENDESEN ESIK

E - sik e - ső, szép cse - nde - sen e - sik, hajnal a - kar len - ni

De sze - re - l - nek a ba - bám ker - l - je - be ró - zsa bo - kor len - ni!

Nem le - he - t - nek én ró - zsa, el - her - vasz - t Fe - renc Jós - ka,

A ka - po - si hi - r - es, három e - me - le - tes, ros - se - b ka - szár - nyá - ba.

13

FERENC JÓSKA KÉK MONDÚRJA

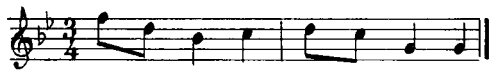
Fe - renc Jós - ka kék mon - dúr - ja

El - ve - sz - t a há - bo - rú - ba.

Jaj, Is - te - nem, mi - kor lesz meg,

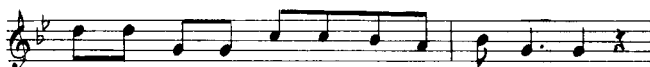
So - ha - se - szá - ba - du - lok meg.

14

NINCSEN PÁRJA, DEHOGYIS VAN PÁRJA

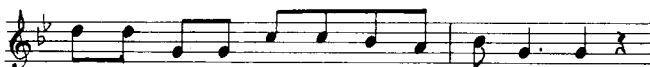
Nincsen pár - ja, de - hogy is van pár - ja

A ros - se - bés negyven - né - gyes ba - ka - nak.

Nincsen pár - ja de - hogy is van pár - ja

A ros - se - bés negyven - né - gyes ba - ka - nak.

fe - renz Jó s - ka sze - re - ti,

Ha - ba - ru - ba e - lö - ve - ze - ti

Nin - csen pár - ja, de - hogy is van pár - ja

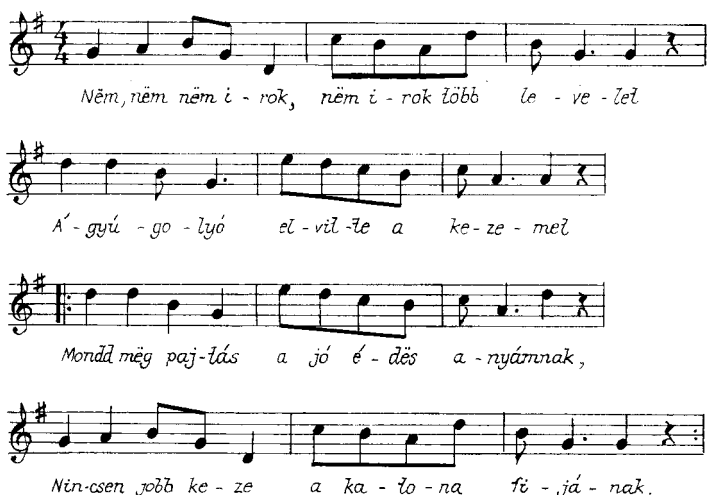

A ros - se - bés negyven - né - gyes ba - ka - nak.

Nincsen párja, dehogyis van párja a rossebös negyvennégyes bakának.
 Nincsen párja, dehogyis van párja a rossebös negyvennégyes bakának.
 Orosz—Lengyelországba', harcol éjjel-nappal a sárba',
 Nincsen párja, dehogyis van párja a rossebös negyvennégyes bakának.

15

NËM, NËM, NËM ÍROK

Nëm, nëm nëm i - rok, nëm i - rok löbb le - ve - zél

A' - gyú - go - lyó el - vił - te a ke - ze - meł

Mondd meg paj - tás a jó é - dös a - nyámnak,

Nin - csen jobb ke - ze a ka - lo - na fi - já - nak.

16

ÖRMESTER ÚR, SZEKREMENTOM SZENTSÉGIT A HASÁNAK

Ör - mes - tər úr, szek - re - men - tom szer - sé - gił a ha - sá - nak!

Mér el - te męg, mér el - te męg má - ko - sál a csu - szá - nak?

Ha meg - ęl - te, meg - za - bál - la má - ko - sál a csu - szá - nak, leg - a - lább

Hagy - jon bę - kél az el - fá - radł, negy - ven - né - gy - es ba - ká - nak.

*Este későn, este későn ragyognak a csillagok.
 Negyvennégyes rossebbaka a városba' csavarog.
 Haza baka, haza baka, rég elmúlt kilenc óra, lehet, hogy
 Jön a breicsaft, rögtön bevisz az egyes áristomba.*

*Örmestér úr, adja ki a szabadságos levelet.
 Adja ide, mer én itt má nem lelém a helyemet.
 Mer énnékém, mer énnékém úgyis kevés az időm, mer bizony
 Odahaza vár engem a kökényszemű szeretőm.*

17

SARKON VAN A KAPOSVÁRI KASZÁRNYA

Sar-kon van a ka-pos-vá-ri ka-ár-nya,
 O-da va-gyok há-rom év-re be-zár-va.
 A há-rom év maj lö-jár, ba-bám nem hi-á-ba vár,
 Itt ha-gyom a ka-pos-vá-ri ka-szár-nyát.

*Beizentem a sarkadi bírónak:
 Márványkövel rakassa ki az utat.
 Rakassa ki, rakassa, rakassa ki simára,
 Jön a babám, csikorog a csizmája.*

A TELJES GYŰJTEMÉNYRŐL

Balog Gyula katonadalai között népdalok és műdalok is vannak. A rostálás, válogatás hiánya voltaképpen a gyűjtemény pozitívumát jelenti, hisz egy (az első világháború idején összekovácsolódott) közösség teljes dalkincséről ad így képet a lejegyző, és ebből adódik, hogy a gyűjtemény teljességében többféle vizsgálat, megközelítés lehetőségét nyújtja.

Vizsgálhatnánk a dalokat a folklorizáció, a dallamcserék, vagy az aktualizálás szempontjából is. Népzeneink új stílusának tanulmányozá-

sához számos fontos dallam található a gyűjteményben. Mi most eltekintünk e vizsgálatoktól, mert az anyagból helyszűke miatt csak egy kisebb válogatást teszünk közzé.

A teljes gyűjtemény a Hungarológiai Intézet kéziratos archívumában van.

VÁLOGATÁSUNKRÓL

E szűkebb válogatással az volt a célunk, hogy egyrészt a kiemelt dalok mint történeti dokumentumok, szemléltessék a nép állásfoglalását az adott kor viszonyaival kapcsolatban, másrészt pedig, igyekeztünk a sorozástól a leszerelésig eltelt nehéz katonaélet jelentős mozzanatait bemutatni.

1., 2. és 3. számú dalaink a sorozással kapcsolatosak, és a korabeli közigazgatási viszonyok romlottságára is rámutatnak: Lekenyerezhető bíró, az árva kiszolgáltatottsága (1. és 2. sz.). Sokszor a két rossz közül (bírói önkény, katonaság) inkább a katonáskodás vállalása történik. (3. sz.).

(Az 1. sz. dal dallama a „Leégett a Csiribiri csárda” kezdetű juhászdalszöveggel is ismert, a 2. sz. dal dallama pedig leginkább a „—— város szép helyen van”, vagy „Ez a falu szép helyen van” kezdetű szöveggel terjed.)

Am, nem mindenki túrta az erőszakot. Az ellenszegülők sorsa a bujdosás lett (4. számú dal).

A bevonulásról, a könnyes búcsúról szól 5. számú dalunk.

A kaszárnyaéletéről, kiképzésről szólnak további dalaink (6—12.) és ezek is leginkább keserű hangvételűek, bár 6. és 7. számú dalainkban fölcillan a nép elpusztíthatatlan humora is. Igen sok a panasz a rossz ruházatra (7., 8. sz.) és az élelmezésre (9. sz.).

(6. sz. dalunk második felében a szövegsorok dallamsorokhoz viszonyított „elcsúszását” figyelhetük meg, ami a magyar népdalokban ritkán fordul elő.)

A háborúról szólnak 13—15. számú dalaink. Ezekben a csaták viszontagságairól (14. sz.), a sebesülésről (15. sz.) is szól az idegen érdekeket szolgáló katona.

14. sz. dalunk közreadásánál tekintetbe vettük azt is, hogy vidékünkön általában féldallam formájában él, itt pedig teljes dallamát közölhattük. 15. sz. dalunk eredetileg nem volt katonadal. Szerelmi dalból aktualizálódott: Csárdás Mariskám, nem írok több levelet, (Szilaj csikó rugta el a kezemet, stb.)

A magabiztosság, a derű csillan föl 16. és 17. számú dalainkban, melyek a leszerelésről szólnak.

„A történetírónak tehát katona és hazafiúi dalainkat kell tekintenie, ha a népnek valamely korról szóló ítéletét akarja megismerni.”

Kálmány Lajos

S U M M Á Z Á S

CSÁSZÁR MUNDÉRJÁBAN

(Katonadalok)

Balog Gyula katonadalgyűjteménye egy (az első világháború idején összekovácsolódott) közösség teljes dalkincséről ad képet. A gyűjteményből most egy kisebb válogatást adunk közre, mellyel célunk volt egyrészt, hogy a kiemelt dalok mint történeti dokumentumok, szemléltessék a nép állásfoglalását az adott kor viszonyaival kapcsolatban, másrészt pedig, igyekeztünk a sorozástól a leszerelésig eltelt katonaelet jelentős mozzanatait bemutatni.

Kalapís Zoltán

ÚJABBKORI TÖRÖKBECSEI NÉPBALLADÁK NYOMÁBAN

LAPPANGÓ SZÁJHAGYOMÁNYOK

Egy évvel ezelőtt született az ötlet — egy korábbi, hasonló jellegű vállalkozásom serkentő visszhangja után —, hogy elindulhatnék a Budai Jóci című törökbecsei balladatöredék nyomában, hátha felderítem annak való háttérét. Mivel a fennmaradt és publikált ponyvaízú egy strófa helyi jellegű eseményt énekelt meg, elfogadhatónak tűnt a feltevés, hogy a népi alkotókedvet ébresztő történet szereplői, szem- és fültanúi még élnek, esetleg írásos nyomok is találhatók.

Törökbecsét és környékét eddigi riportútjaim során hagyomány-őrző vidékként ismertem meg, s ezért okkal reménykedhettem abban, hogy a népi emlékezet megőrizte a teljes balladát, annál inkább, mert ezen a vidéken keletkezett, s feltehetően nem is terjedt tovább. Ha ez így van, akkor egy kis szerencsével ki lehet majd ásni az emlékezetből. Csodákat persze nem várhattam abban a korban, amikor a szájhagyomány kiveszőben van, s amikor a ballada esetében is bekövetkezett „a közvetlen halál előtti állapot”, ahogy Vargyas Lajos írja A magyar népballada és Európa című könyvében. (Zenemű Kiadó, Budapest, 1976). A vigaszom az volt, hogy a forgácsnál csak értékesebb a fa, még ha csenevész is, vagy satnya állapotban tengődik.

Most, hogy munkám végére értem, s mögöttem a sok-sok beszélgetés, levéltári búvárkodás, levelezés és az adatgyűjtésnek sok más módja, elmondhatom, hogy a főnti feltevések várákozásán felül beigazolódtak. Fény derült a balladaalkotást kiváltó esemény sok mozzanata: a gyilkossági ügyet annak rendje-módja szerint bejegyezték a nagybecskereki Magyar Királyi Törvényszék vizsgálati lajstromába, a korabeli újság írt róla, a szemtanúk élénken emlékeznek rá. Előkerült a balladahősnek, Budai Jóskának a fényképe, él a megénekelt balladahős kedvese, s maga a ballada is magnószalagra került — két hosszabb változata, igen sok töredéke.

Minden befejezés azonban, mint lenni szokott, az új kezdések esélyét is magában hordja. Gyűjtőmunkám végén ugyanis újabb és újabb balladák kerültek elő — ismertek és ismeretlenek —, úgyhogy az eredeti szándék menet közben némileg módosult, ezt a címbeli többes

szám jelzi: nem egy, hanem több újabbkori törökbecsei ballada nyomába szegődtem.

A kaland tehát — sok viszontagság után, a csüggedés hetei és hónapjai után —, akár a hollywoodi filmekben, happy enddel végződött. De hogyan kezdődött?

A kiindulópont ezúttal is Tóth Ferenc balladaskönyve volt. (Kálmány Lajos nyomában. Hungarológiai Intézet kiadása, Újvidék, 1975). A 206. oldalról másolom le a töredéket és az adatközlő magyarázatát:

BUDAI JÓCI. Adatközlő: Fercsik Etel, 70 éves, Szaján, 1972. Gyűjtötte: Katona Imre és Tóth Ferenc.

Na mostan, az egyik zenész vót, első primás vót. Budai Jócinak hitták azt a zenészt. Vót egy lakodalom, hát bemöntek Törökbecsére kocsin az esküvőre. A zenészők is. Emez mög Takács Jóci vót, a másik legény. Hát mikor mögátak a nagyutcán, hogy majd leszának, bemönnék ott a templom előtt, akkor ő csak a koci ódalátul hasba szúrta Budai Jócit. Hát mindjárt kifordult a béle. Hát erről lőtt nóta is. Csak hát én nem tudom. Valahogy így:

*Hallottátok, Törökbecsén mi történt?
Budai Jócit a nagy utcán megölték.
Piros vére úgy folyik, mint a patak,
Edösanyja gyöngé szíve möghasad.*

(Mondja, ez a történet valóban megtörtént valahol?)

Hát mondom, hogy Törökbecsén. Simogyiak vótak ezek, mind a két legény.”

Ennyit mondott a szajáni Fercsik Etel a gyűjtőknek. Nem sok, de nem is kevés. Simogy említése fontos mozzanat, a nyomra vezető fonál alighanem itt található. Persze, nem magán a településen — ott már csak nyolc ember lakik, közülük talán egy őslakó sincs — hanem Novo Miloševón (Beodrán) és Törökbecsén, ahová a simogyiak beköltöztek. A tanyacsoport régi és új során még 1954-ben 26 ház állt, de az ötvenes—hatvanas évek nagy migrációs hullámainak sodra elérte Bánátnak ezt a zúgát is, és egy évtized alatt elnéptelenítette ezt az egyébként ősrégi, 600 éves múltra visszatekintő települést. Közigazgatásilag, tegyem még ezt is hozzá, mindig a közeli Törökbecséhez tartozott, illetve Aracshoz, Vranjovához, amely valamikor önálló község volt, de egybeépült Törökbecsével, majd be is olvadt a városba.

A beodrai beszélgetések a várt eredményt hozták. Már az első lépésnél közel kerültem a tűzhöz, éreztem melegét.

Fercsik Pál, a 78 éves nyugalmazott téglagyári munkás emlékszik az eseményre, melyet nővére, a szajáni Fercsik Etel úgy fogalmazott meg, hogy „vót egy lakodalom, hát bemöntek Törökbecsére kocsin...” Részleteket mond, felsorolja azoknak a tanyás legényeknek a nevét, akik Simogyon együtt játszottak egy tamburazenekarban. A primás Budai Jóska volt, vagyis a balladahős, a nagybögös pedig Takács Jóci, a gyilkos, aki a törökbecsei nagyutcán kioltotta Budai Jóska piros vérért. A bandába még Hajdú István, Zombori Jóska és Pataki László tartozott.

Fercsik Pál kísér el a szintén beodrai Korponai Imréékhez. A ház asszonya, Korponai Imréné, szül. Jónás Ágnes, emlékszik a balladára, a nótás simogyi estéken énekelték, de most már csak arra futja emlékezetéből, hogy egy-két sorát elzümögje. Betegeskedő férje felkönyököl az ágyban, öregesen síró szemmel és reszkető hangon folytatja, ott, ahol felesége elakadt:

*Amikor azt édesanyja meglátta,
A két kezét a fejére kulcsolta:
Jaj istenem, ki merte ezt megtenni,
Egyetlen fiamat a sírba tenni.*

*Gyertek, lányok, tegyetek a kocsiba,
Vigyetek a főorvos úr elébe.
A főorvos elfordulva azt mondja:
Ennek már a jóisten az orvosa.*

Nem megy tovább, hangja elcsuklik, erőtlenül hull vissza a kékkockás párnák közé. Bekecset visel, de fázósan a dunnát is magára húzza. Ritkuló haja égnek áll, beesett borostás arcára ráül a szomorúság, a magatehetetlen ember végtelen szomorúsága.

Korponaiéktól azonban nemcsak az öregség emlékképével távoztam, hanem a simogyi Jónások, Zomboriak, Darócziak, Hajdúk sok-sok törökbecsei címével. „Keresse fel özv. Zombori Jánosnét, ő elejétől végig tudja a nótát, nem is olyan régen még énekelté”, mondotta Korponai Ágnes. Tőle hallottam először Budai Jóskának, a megölt balladahős kedvesének a nevét, Pócik Rozáét. „Ő is Aracson él, valahol ott a Magyar utcán”, közölte Korponai Imréné, szül. Jónás Ágnes.

A későbbi törökbecsei beszélgetések során egyre jobban kirajzolódott a balladaalkotást kiváltó véres esemény körvonala. Az időpont és a helyszín megállapítása körül csak az elején volt bizonytalankodás. Fercsik Pál azt mondta, hogy az 1914-es háború előtt történt. A törökbecsei Zombori Ferenc emlékezete szerint 1912–13-ban játszódott le. A 83 éves özv. Zombori Jánosné, akiről Beodrán úgy tudták, hogy a balladát még nemrégén énekelté, ott volt a lakodalomban, így hát elmondhatta, hogy „Daróczi Örzse és Pajor Pista esküvője volt 1908-ban”. Még azt is hozzáfűzte, hogy a gyilkosság a lakodalmas menetben történt, a törökbecsei nagyutcán, a Grün orvos háza előtt. A balladát azonban ő sem tudta, csak egy jellegzetes változatának versszakát:

*Gyertek, lányok, tegyetek a szekérre,
Vigyetek a Grün orvos úr elébe.
A zsidó orvos elfordulva azt mondja:
Ennek már a jóisten az orvosa.*

Az ugyancsak 83 éves Zolnainé Hajdú Anna, aki szintén részt vett a lakodalomban, az évszámot 1910-re tette. „Össze ne keveredjek, édes Jézusom — mondta, majd egy kis töprengés után megerősítette —, akkor volt biztosan, 1910-ben.” Abban az egyetlen strófában, amit ő tudott, benne van az esemény napja és hónapja is:

*Április hó 10-én mi történt,
Budai Jóskát a nagyutcán megölték.
Piros vére úgy folyik, mint a patak,
Édesanyja gyenge szíve meghasad.*

Perinné Kaszás Teréz törökbecsei anyakönyvvezetőnő később igazolta, hogy Hajdú Anna emlékezete jól megőrizte az évet is, meg a napot is: korabeli bejegyzés szerint a 19 éves Pajor István és a 18 éves Daróczi Erzsébet valóban 1910. április 10-én kötött házasságot. A menyasszony a népes és ismert simogyi Daróczi család sarja, az anyja Budai lány — a balladahős rokona —, a vőlegény apja pedig Vajas Pajor Pál, a híres paktói számadó juhász.

Ezek után megállapíthatom, hogy a törökbecsei Budai Jóska balladatöredék való események időpontja 1910. április 10-e, a gyilkosság pedig a törökbecsei nagyutcán történt, Grün Mór orvos háza előtt, a mostani Tito marsall utca 31. szám alatt.

Az elbeszélések alapján, az emlékkockákból szépen összerakható magának az eseménynek a váza is, de mielőtt ezt megtenném, hadd mondjak egy-két szót az adatközlőimről.

Özv. Zombori Jánosné leánykori neve Borbély Roza. Ő édestestvére annak a híres bánáti mesemondónak, Borbély Mihálynak, akinek mesegyűjteményét Kálmány Lajos adta ki még 1914-ben, nemrégén pedig az újvidéki Forum Kiadó Pingált szobák címmel. Az aracsi Magyar utcában lakik (a mostani Strossmayer utca), akárcsak a vele egyidős Zerebélyiné Pócik Roza, a balladahős kedvese.

Borbély Roza olyan korban van, amikor az ember már csak a küszöbíg megy, onnan meg vissza. Most mégis kendőt cserél, azt mondja, rég nem látta Pócik Rozát, elkísér addig. Lassan haladunk a betonjár-dán, a hepehupás részen belém karol.

A mesemondó édeshága kalauzol a balladahős babájához.

Zerebélyiné Pócik Roza egyedül él öregségével egy szobában, fiának házában.

Borbély Roza egy szem cukorkát hozott leánykori barátnőjének. Pócik Rozának. „Van nekem, hozott a lányom” — háritja el vendég-látónk, csak úgy megszokásból, a figyelmességet, de Borbély Roza nem tágit. „Hadd hozott, vedd csak el”, mondja, és kezébe nyomja a papír-kosárákába csomagolt egy szem édességet. Beszélgetésbe erednek, rég nem látták egymást, de hogy, hogynem minden második mondatukkal mintha az élettől búcsúznának. „Megyünk már a VI. reonba”, mondja egyikük. Bólogatnak, megértik egymást: ott, a VI. negyedben van a temető.

Egy-két kérdéssel gátat emelek a halálváró ár elé, és új mederbe, a régmúlt idők irányába terelem a beszélgetést, a sok évtizeddel ezelőtt lezajlott szomorú végű simogyi lakodalom emlékei felé. Borbély Roza tudja, mi járásban vagyok, segítségemre van, nehogy most véletlenül beleütközzek a bizalmatlanság falába.

„Nyoszolyólány voltam”, mondja Pócik Roza, vagyis koszorúslány, aki akkoriban 17 éves létére már nagylányszámba ment. „Együtt voltam Daróczi Örsével az esküvő előtti estén. Nem bírtunk elaludni, éne-

keltünk, sírdogáltunk. Hogy mit énekeltünk? Azt már nem tudom, de amikor öltöztettük a menyasszonyt, akkor ezt daloltuk:

*Barna kislány diószínű asztala,
Azon van a menyasszony koszorúja.
Gyászos annak szép viruló levele,
Vig öröme most fordul szomorúra.*

*Barna kislány így sóhajt fel magában:
De is boldog, akinek van hű párja.
Nekem is lesz olyan, akit nem szeretek,
Akit nekem apám, anyám keresett.*

Borbély Roza elbeszélése szerint a lakodalmas népet 20 pánülikás szekér hozta Simogyról az aracsi templom elé. „Örzse tiszta feketében esküdött, nagyon ritt”, mondja Pócik Roza.

Zolnainé Hajdú Annával szintén beszélgettem a lakodalomról, a tragikus esetről. Másnap egy levelezőlapot kaptam tőle. „... tegnap nálam volt Novibecsén a simogyi riportügyben — írja —, de én az én vén fejemmel nem magyaráztam meg, hogy kerültünk a becsei főutcára, mi násznép. A kocsik Simogyról a vranyovai templomhoz vittek (azonos az aracsi templommal — a riportert megjegyzése), aztán a kocsik visszajöttek az akkori Korona vendéglőbe (most Piros csizma). Akkor még az a nagy magazin nem volt, egy istálló és egy nyitott fészert fogadta a lakodalmasokat, és a vranyovai templomtól vezet egy járda a becsei főút végére, a központba, és az esküvők mindig ezen az úton jöttek gyalog a Korona vendéglőig, ez meg a fiam volt házának által van. Így az a feltevés, hogy a Jóskát a kocsiról jövet érte a gyilkos — téves, ez is aztán jutott az eszembe...”

A lakodalmas menet tehát az esküvő után bement Törökbecse központjába — Borbély Roza állítása szerint a fényképészhez —, onnan pedig a főutcán, a mostani Tito marsall utcán haladt vissza a Korona, a mostani Piros csizma felé. „A násznépet fúvósok kísérték, a péterrévei Virág Örzse táncolt az utcán”, emlékezik vissza Pócik Roza.

A vigadozás külszíne mögött azonban már forrt az indulat, amely majd kirobbantja a tragédiát, gyászba borítja a lagzit. A simogyi tanácslegények, akik egy tamburazenekarban játszanak — öten vannak, nevüket korábban felsoroltam, köztük Budai Jóska primás és Takács Jóci nagybőgős nevét is —, szintén a menetben vannak, de nem ők muzsikálnak, a zenét egy rezesbanda szolgáltatja. Ők is vendégek, a meghívott rokonok és ismerősök közé tartoznak, mint a többiek. Budai Jóska példának okáért a menyasszony unokatestvére.

Mi váltotta ki a véres leszámolást, miért emelt kést a nagybőgős a primásra?

Katona Imre és Tóth Ferenc adatközlője, Fercsik Etel, emlékszünk rá, azt mondta, hogy „két legény szeretett vóna egy lánt, de a lány az egyiket javallta”. Feltehetően ennek alapján sorolták a töredéket „a szeretőént elkövetett gyilkosság” balladatípusba.

Egészen mást mondanak a szemtanúk. Borbély Roza szerint a gyilkosság pénz miatt történt. „Budai Jóska szedte a pénzt — mondja —, Takács Jóci pedig nem volt megelégedve az osztással, nem találta rendben. Ezen már korábban is összevesztek, a menetben újra”. A törökbecsei Zombori Ferenc úgy tudja, hogy „Takács Jócit, a nagybögöst, gáncsoskodó természete miatt kidobták a bandából. Emiatt állt bosszút, s nem a Pócik Roza miatt követte el tettét.”

Budai István, a balladahős Budai Jóskának az édes öccse két éves volt, amikor bátyja tragikus körülmények között elvesztette életét, de a családi hagyomány alapján ő is úgy tudja, hogy a késelés a zenekaron belüli nézeteltérések miatt következett be. „A gyilkos kis ember volt, bátyám pedig derék, szép szál ember”, mondja, közben felesége, Katalin, bement a szobába, és leakasztotta a falról Budai Jóska jól megőrzött fényképét. A kép is azt mutatja, amit a balladahős öccse az imént élő szóban fogalmazott meg: derék, szép szál ember néz ránk róla.

„Jó muzsikus volt, még a háta mögött is citerázott”, emlékezik Budai Jóskára egyetlen élő testvére.

„Nem miattam veszték össze. Ezt ki mondja?”, ütközik meg a kérdésen Pócik Roza. „Jártunk együtt, apám is akarta, Jóska bátyja is akarta. Megsirrattam nagyon, nem is akartam férjhez menni soha, de nem miattam történt. Azon veszték össze, hogy kitették a zenekarból.”

A bírósági iratokat nem őrizték meg, de a nagybecskereki törvényszék fennmaradt iktatókönyvéből, az 1910. évi bünvizsgálati lajstromból látszik, hogy az igazságszolgáltatás szándékos emberölésnek minősítette Takács Jóci tettét.

Maga az eset, mint a szemtanúk leírásából tudjuk, a főutcán történt: Takács Jóci rövid szóváltás után hasba szúrta Budai Jóskát.

„A bögös, mintha nagyon szerette volna, átnyalábolta a primást, a zsebében már ott volt a kés vagy bicska, már nem is tudom, hogy mi volt, és agyonszúrta”, mondja a törökbecsei Horváth Imréné, szül. Szemes Julis, aki, mint ahogy a későbbiek során látni fogjuk, még egy igen értékes adatközlőnek bizonyult.

„Ne mondjátok meg az anyámnak”, az volt Budai István állítása szerint, Budai Jóska utolsó szava, mielőtt összecsuklott volna.

„Én szaladtam szólni a menyasszonynak, álljon meg. Sírva, jajgatva futott Budaihoz, koszorúval a fején”, mondja Zolnainé Hajdú Anna.

„Valaki kiabált: Budait megszúrták. Én is hátraszaladtam, és láttam, hogy a hasát fogja”, mondja Pócik Roza. „Rospontos kocsí vitte Becskerekre, bátyja ment utána. A szalmazsákon csurgott a vér, ködölt, hideg április volt.” (A rospontos kocsi a helyi nyelvhasználat a forspontot érti, a községi előfogatot. Korábban az állattartó falusi nép kötelezettsége volt lovat, szekeret bocsátani az utazó császári hivatalnokok, megyei nemesek rendelkezésére. Ezt a régi jobbágyi intézményt, vagyis a kényszerfuvart 1848-ban szüntették meg.)

„Budai szüleit értesítették — fűzi tovább emlékeit Pócik Roza — a Vince-érnél szálltak fel a vonatra, előbb beértek a városi kórházba, mint Budai Jóskával a szekér.”

„Takács Jóci megszökött, az udvarokban, kertekben, ólakban bujkált”, mondja Borbély Roza. „A gyanú az első pillanatban bátyámra,

A balladahős: Budai Jóska

*A balladahős kedvese 1915-ben
és 1977-ben: Pócik Roza*

Folyó szám	A vizsgálat elrendelése iránt beadott indítvány ikató száma és a vizsgáló- bíróhoz érkezésének napja	A terheltek nevei, foglalkozása és lakhelye	A vizsgálati fogásgha helyezés napja
1.	2.	3.	4.
19	1916 1910	Takács József mapporvamos, aracon lakos	1910. apr. 11.

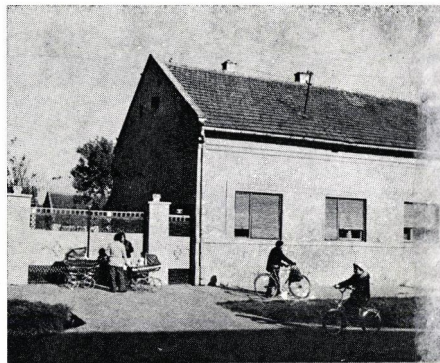
A szabadon becsítés napja	A büntett vagy vétség megjelölése és a sértett neve	A befejezett ügy mikor és mely ha- tósághoz tételezett át	Észrevételek
5.	6.	7.	8.
	1916. 306. Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a	1916. 306. Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a	1916. 306. Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a Bünt. törv. 306. §-a

Véres nász: a Torontál
című újság híradása
Budai Jóska haláláról

A terhelte és a sértett neve:
a becskerekai törvényszék
vizsgálati lajstromából

Nagybecskereken az apaállatok tavaszi vizsgálatát, a bizottság, melynek tagjai voltak dr. Magyar Károly, Steyer István, Giffinger Zsigmond, Fülep György m. kir. állatorvos, elrendelte, hogy a gradaulicai negyed község bikái közül egy darab mint meg nem felelő eladandó s helyébe más bika szerzendő be.

— Véres nász. Véres esemény történt a napokban Aracson. Egy ottani jómódu parasztgazda házában lakodalom volt s a meghívott vendégek közül volt két fiatal legény is, Takács József és Budai József. Este, mikor a mulatság már tetőpontját érte el, a jókedv általános volt, a két fiatal legényből is kiváncsi volt a temperamentum. Összevesztek, persze leány miatt s a bicska is csakhamar előkerült a csizmaszárból. A kést Takács rántotta elő s mielőtt a lakodalmas nép megakadályozhatta volna, hasbaszurta vele ellenfelét. A násznép közt persze nagy riadalom támadt. Budait később felszedték a földről, mosogatták, orvost is hívtak, akinek az ajánlatára beszállították a nagybecskerekai köztörbázba, segíteni azonban már itt sem tudtak a szerencsétlen legényen, aki nagy szenvedések után belehalt a sebébe. Takács ellen a hatóság megindította az eljárást.

A Grün orvos háza
a törökbecsei fő-utcán:
Tito marsall utca 31.

— A kikindai országos vásár. Nagyikindán a tavaszi országos vásárt f. hó 21, 22, 23 és 24-én tartják, melyre, miután a sertésvész a városban már megszűnt, — szabályszerű járattal ellátva mindennemű állat felhajtható.

Pancsován a legközelebbi országos vásár

Borbély Jánosra terelődött. Ő nem szaladt el, nem volt miért. A menyasszony testvére, Daróczi János mondta a kakastollasoknak, hogy ne bántsák, nem ő a tettes." (Borbély Mihály, a mesemondó ez idő tájt már Egyházaskéren tartózkodik, oda költözött a könnyebb élet reményében, egyébként nélküle egyetlen simogyi lakodalom sem múlhatott el.)

„A lakodalmas népet egy ideig fogva tartották a Koronában, majd az egyik része Simogyra, a másik része Paktóra ment, a menyasszonyos, illetve a vőlegényes házba”, mondja Borbély Roza. „Az otthoniak lesték a lakodalmásokat, de már messziről látták, hogy baj van, mert a menet nagyon csendes volt. Megpróbálták folytatni a lakodalmat, de nem ment, mire mi is hazamentünk.”

Grün Mór orvos, akinek a háza előtt a vaskapunál történt a gyilkosság, és aki elsősegélyben részesítette Budai Jóskát, a két háború között halt meg, a házat Veselin Sele Lalić földműves vette meg Belgrádban élő leányától, és átalakította saját céljaira.

„Három és fél méter magas vaskapu volt, golyóscsapágyon mozgott, egy szárnya 490 kiló volt, hat ember alig cipelte, amikor leszerelték. A kapu díseit a mostani oszlopra helyeztem, a zár és a nagy kulcs a padláson rozsdásodik”, mondja Veselin Lalić, majd hozzáfűzi: „Az új kapu előtt is történt már gyilkosság: 1976 végén egy simogyi ember megölt egy törökbecseit.”

A helyi sajtó hírt adott a korábbi eseményről. A becskerekai Torontál írja 1910. április 14-én:

„VÉRES NÁSZ. Véres esemény történt a napokban Aracson. Egy ottani jómódú parasztgazda házában lakodalom volt, s a meghívott vendégek között volt két fiatal legény is, Takács József és Budai József. Este, mikor a mulatság elérte tetőpontját, a jókedv általános volt, a két fiatal legényből is kikívánczozott a temperamentum. Összevesztek, persze, leány miatt, s a bicska is csakhamar előkerült a csizmaszárból. A kést Takács rántotta elő, s mielőtt a lakodalmas nép megakadályozhatta volna, hasba szúrta vele ellenfelét. A násznép közt, persze, nagy riadalom támadt, Budait később felszedték a földről, mosogatták, orvost is hívtak, kinek az ajánlatára beszállították a nagybecskerekai közkórházba, segíteni azonban már itt sem tudtak a szerencsétlen legényen, aki nagy szenvedések után belehalt a sebébe. Takács ellen a hatóság megindította az eljárást.”

A becskerekai lap újdondászának híradása kapcsán az olvasóból csaknem 70 év után is kikívánczozik jó néhány hibaigazítás. Ettől eltekintek, egy kis összevetéssel, ezt mindenki megteheti. Utóvégre a közlemény lényege most mégiscsak abban van, hogy tudósít a balladát kiváltó eseményről, s nem abban, hogy jól vagy rosszul.

Még egy írásos nyom, ez ezúttal egy korabeli újságból.

Itt mondanám el, hogy Takács Jócit háromévi börtönbüntetésre ítélték. Alig néhány héttel a büntetés letöltése előtt közös cellába került egy Budai nevű fogollyal. Beszélgetés közben elmondta neki, miért raboskodik, hogyan ölte meg a primást, a pajtását, akivel együtt muzsikált. Mindennek a vége az lett, hogy fogolytársa megélesítette kanálának nyelét, és felkoncolta vele Takács Jócit.

Budai Jóska gyilkosának másodszori bűnhődését a félreértés okozhatta. Beszélgetőtársaim közlései alapján úgy tűnik, hogy a fogolytárs nem értette meg Takács Jócit, szavaiból azt hámozhatta ki, hogy valamelyik rokonával végzett, holott neki a simogyi Budaiakkal semmilyen kapcsolata nem volt. Az ottaniak leszármazottai még csak nem is tudják, ki lehetett, honnan való a névrokon.

Persze, nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy Takács halálát az összeférhetetlenség okozta.

Ennek a gyilkosságnak tényleges indítéka mindvégig homályos maradt előttem, megfejtésével nem időztem. Adatközlőim színes elbeszéléseit viszont annál szívesebben hallgattam. Ennek a históriának is sok részletét ismerik, egyikük még a két fogoly párbeszédét is idézte, mint ha legalábbis ott lett volna harmadikként a zárkában. Néha az az érzésem támadt, hogy versbe is szednék Takács Jóci történetét az ismeretlen Budaival, sőt el is énekelnék, ha szépen megkérném őket.

És a ballada harmadik szereplőjével, Pócik Rozával, vajon mi történt? Tudjuk, hogy az esemény megrendítette, kedvesét megsíratta, ott, ahol senki sem látta. Mélységes gyászának külső jelét, leány létére, nem adhatta, mert környezete megszólta volna érte. A nyilvános gyász a feleséghez, a rokonhoz illő, ő sem az egyik, sem a másik nem volt, de még jegyese sem hivatalosan Budai Jóskának, bár a család ismerte kapcsolatukat, és jó szemmel nézte, mint ahogy már erre utaltam is.

„Nem sokkal a véres lakodalom után a vranyovai vásáron találkoztam Jóska szüleivel”, emlékezik Pócik Roza. „Édes lányom, mondta nekem a Budai Jóska édesanyja, és rítt nagyon.”

Sorsának további alakulását nem befolyásolhatta túlságosan Pócik Roza, akárcsak a többi korabeli lány. A kiszolgáltatottságra utaltak következő szavai is:

„1921-ben egy özvegy emberhez adott férjhez az ötödik mostohám.”

Arról faggatom, ismeri-e a balladát, amely róla is szól, amelynek ő is egyik hőse. Nem tudja. Ismerte, de úgy látszik, kikopott az emlékezetéből. Néhány sorát mondja csak el, beszélgetésünk során többször is, a ballada első két sorát:

*Április hó 10-én mi történt,
A Budait a nagyutcán megölték.*

Néhányszor megkísértem még az emlékezet ébresztését, de mindig csak ennyire futotta. Ezt a feltételezést, hogy jelenlétében, az együttérzés miatt esetleg nem énekeltek, el kellett vetnem, mert mint maga mondja, „egy héttel a gyilkosság után a nótát már énekeltek Svanmer Feri lakodalmán”.

„Mindenki tudta, hogy akartuk egymást”, mondja Pócik Roza. „Amikor a lányok meghallották, hogy engem is hívnak a lakodalomba, egyre azt hajtogatták: nem jössz, ugye, sajnálod a Jóskát! Ha sajnálom se mondom — nyelveltem vissza. Elmentem Feri lakodalmába, hogy ne vegyenek szájra, de már akkor énekeltek a nótát, kifutottam, a kotárka mögött sírtam egyet, és mentem vissza táncolni.”

A figyelmes olvasó észrevehette az eddigiek során, hogy beszélgetőtársaim, a balladaalkotást kiváltó esemény szemtanúi megóvták a feledéstől a történet sok részletét — a balladát azonban nem.

Zerebelyiné Pócik Roza, mint láttuk, két sorát tudja. Ugyanennyit mondott Zomboriné Borbély Roza is, de még hozzáfűzte: „a kukoricatöréskor énekeltek, a Takácsék mellett, jó hangosan”. Zolnai Hajdú Anna egy strófáját is lejegyeztem. Egyik pillanatban azt mondta nekem, hogy a balladát ő szerkesztette. Elképzelhető, hogy mekkorát dobant a szívem, egyszer-kétszer még el is mentem hozzá, de az egy versszaknál többre nem futotta.

A balladát először a 71 éves törökbecsei Szeles Imre énekelte el nekem, illetve pontosabban csak egy töredékét, de ez is reménykeltő volt: hátha sikerül, majd csak előbukkan. „Libapásztor voltam a Burzajáráson — mondja Szeles Imre —, tizenötünknek-húszunknak volt ott kunyhója nádból, deszkából. Este paprikáskrumplit főztünk csipetkével, néha halat is, majd a vacsora után összejöttünk, és énekelünk sok mindent, ezt is, ami után maga kérdezősködik.”

A magnószalagról jegyeztem le Szeles Imre énekének szövegét:

BUDAI JÓSKA¹

$\text{♩} = 92$ Szeles Imre, 71 éves

A - pri - tis hó ti - ze - di - ken mi tör - léni?

Ta - kács Jó - ci a Bu - da - júl meg - öl - te.

Ta - kács Jó - ci a Bu - da - júl meg - öl - te,

Pi - ros vé - re a nagy - ul - csi fe - sőt - te.

Gyertek, lányok, tegyetek a kocsira,
Vigyetek a magyar orvos elébe.
Magyar orvos elfordulva azt mondta;
Ennek már a jóisten az orvosa.

Ezután ismét sokáig az eredménytelen kísérletek következtek, olykor a reménytelenség hetei, hónapjai.

Zombori Juliannának és Budai Istvánnának a ballada egy-egy sora jutott csak eszébe. (Az utóbbi, leánykori nevén Szabó Katalin, Borbély

Mihály édestestvérének, Borbély Viktóriának a leánya.) Náluk hagytam a címetet, mert hátha esténként, amikor az ember szemére nem jön álom, és amikor a gondolatok bejárják a régmúlt idők ösvényeit, az emlékezet mélyéről, az ismert egy sor mellé, előpattanhat még néhány. Nem szemrehányásként, csak tényként említem, hogy a postát hiába vártam.

Nem tudott rajtam segíteni Szarapka Péter és Kovács Péter, a két idősebb és ismert aracsi muzsikus sem, mivel sohasem hallottak a balladáról. Ezt a választ kaptam Karácsonyi Pétertől, Iván Julistól, meg Fehér Károly aracsi plébánostól is, aki még elmondta, hogy az eset nincs bejegyezve a templom historia domusába. Sokan biztattak, keressem föl Tandi Pétert, ő sok mindent tud, erre is emlékezhet. A kedélyes, de témám szempontjából eredménytelen beszélgetés után János fiához utalt, esetleg ő tudja. „Könnyen megismeri, piros arca van — igazított útba —, és olyan mázsás, mint maga.”

A 75 éves törökbecsei Pap Maris szerint a következő versszak is a Budai Jóska balladából való:

*Kiszsigai árpatabla, de szélös,
Arra jár egy kispacsirta, beszédes.
Kis pacsirta azt csicsergi anyjának,
Hirtelen halála lett a fiának.*

Zombori Ferenc családjának házában hallottam, hogy nemrégén még a piacon is énekelte valaki a Budai Jóska haláláról szóló balladát. Egyre mondta volna a fiatalasszony, Zombori Ferenc menyje, hogy ki is volt az, a név híján megpróbálta körülírni és más módon emlékeztetni a jelenlevőket, de hasztalan, kilétét nem sikerült megfejtetni. Vándor históriás lett volna, vagy esetleg egy ágrólszakadt vásári énekes? Ilyen is lenne még korunkban?

Törökbecse után Vajdaság más részeiben is próbálkoztam nyomra jutni, főleg azok között, akik Simogyról származtak el, vagy akiket valamilyen kapocs fűz ehhez a vidékhez.

Id. Berec János tanító könyvet írt az aracsi pusztatemplomról. Vajon hagyatékában van-e esetleg utalás a balladára, az eseményre? A bácskai oldalon. Óbecsén élő özvegyének nemleges a válasza.

Hajdu Istvánné Temerinben lakik fiánál, dr. Hajdu Ferencnél, lapunk külső munkatársánál. Ő annak a Hajdu Istvánnak az özvegye, aki tagja volt a simogyi tanyás legények tamburazenekarának. Ennek a bandának, mint tudjuk, Budai Jóska volt a primása, Takács Jóci a nagybőgőse. Budai Jóska halála után Hajdu István vette meg a szülöktől a balladahős citeráját, azon tanult tovább, és élete végéig hű maradt a muzsikához: a felszabadulás után az induló Újvidéki Rádió népi zenekorának első karmestere lett.

Ott volt az emlékezetes lakodalomban, hallhatta később a balladát, esetleg le is jegyezhetette. Özvegye mondja, hogy nagyon sok dalszövege, kottája volt, de halála után, illetve miután Temerinbe költözött, az újvidéki lakás padlására került. Később mentek érte, de addigra a lakók eltűntek.

A balladahős citerája sokáig függött dr. Hajdu temerini családi házának falán, de egyszer Balázs Janika, az országos híró primás és Hajdú István rádiós kollégája kiment az özvegyhez, és addig könyörgött, amíg oda nem ajándékozta neki.

Balázs Janikának, persze, nem ez az egy hangszere van, de ha majd látjuk és halljuk a tévében, vagy fönt a péterváradi étteremben, gondoljunk arra, hogy talán akkor éppen a balladahős citeráján játszik.

Nem is tudom, soroljam-e, ki mindenkinél jártam még? Pócik Roza leányánál, a 44 éves, özvegyi sorban Nádalyon élő Jockovné Zerebéli Ilonkánál tett látogatásomról azért még feltétlenül be kell számolnom. Úgy tudtam, hogy ő őrzi anyjának, a balladahős kedvesének egyetlen fiatalkori fényképét, ezért mentem hozzá. Szívesen kölcsönadta — 1915-ben készült, a fronton levő férje kérte, hogy küldjenek neki fényképet —, s emellett még meg is lepett a ballada egyik legbővebb töredékével. Dallamára nem emlékezett, csak a szövegtömböt diktálta le:

*Április hó 10-én mi történt?
A Budait a nagyutcán megölték,
Piros vére folyik, mint a patak,
Kedves húga gyenge szíve meghasad.*

*Pócik Roza a babáját sirassa:
Oda az én árva szívem vigasza.
Hozd ki Roza fehér kendőd mejjemre,
Hogy ne fojjon piros vérem a földre.*

*Gyertek, lányok, tegyetek a szekérre,
Vigyetek a Grün orvos úr elébe,
Zsidó orvos elfordulva azt mondja,
Ennek már a jóisten az orvosa.*

*Takács Jóci a Budait megölte,
Kilenc zsandár a börtönbe kísérte.
Budai Jóskát feltették a szekérre,
Elvitték az édesanyja elébe.*

*Mikor ezt az édesanyja meglátta,
Két kezét a fejére kulcsolta:
Jaj, istenem, ki merte ezt megtenni,
Egyetlen fiamat a sírba tenni?*

Jockovné Zerebéli Ilona közlése újra felvillanyozott, akárcsak annak idején Szeles Imre, akitől először hallottam énekelni a ballada dallamát. Ha már egyik adatközlőmtől megismertem a dallamát, Zerebéli Ilona révén pedig egy teljesebb töredék került elő, akkor miért ne reménykedhetnék abban, hogy a jószerencse utamba hoz egy hagyományörző nótafát, aki ezt a balladát is ismeri, és el is tudja énekelni? Az ember természetes állapota a derűlátás, de mégis, hol és kiben ébresszem a szunnyadó emlékezetet?

(Most már, két zárójel között, egy műhelytitkot is elárulhatok: Zerebélyi Ilonával való találkozásom előtt már lezártam magamban a témát. Az irattartó mappába a sok feljegyzés és fénykép mellé egy cédulára oda került az írás címe is: Törött tükör; Egy elkopott törökbecsei ballada nyomában. Afféle adaléknak szántam — a hét töredék alapján — a balladák utóéletéről, arról az állapotról, amelyet Vargyas Lajos halál előttinek nevez.)

Egy kolléganóm javaslatára — lám, az összetettnek tűnő kérdések kibogozása olykor mégis egyszerű — elmentem a törökbecsei Miloje Čiplic Általános Iskolába. Lévai Imre igazgatónak mondtam el, mi járatban vagyok, arra már nem is kellett megkérnem, hogy segítsen, ő maga intézkedett. Egy rögtönzött megbeszélésen Szőnyi Mátyásné és Szekeres Istvánné magyartanárokkal együtt megállapodtunk abban, hogy csaknem 400 példányban elküldöm az iskola címére Fercsik Etelnek a törökbecsei eseményre vonatkozó közlését, és egy strófáját, Tóth Ferenc balladaskönyvéből.

Ez volt az utolsó kísérlet a ballada felkutatására, minden más lehetőség, úgy tűnt, kimerült már.

Azt szokták mondani, hogy a távirat még a jó hírt is pánikkal jelenti, megbénulunk, ha a postás átnyújtja. Valami hasonló érzéssel vettem fel a telefonkagylót: Szőnyi Mátyásné, a törökbecsei iskola tanárnője jelentette, hogy megvan a Budai Jóska ballada, éspedig két változatban, két dallamra, és ezenkívül még néhány meglepetés is!

Hadd közöljem gyorsan mindkettőnek a szövegét, úgy, ahogy a magnószalagról lejegyeztem.

Az első változatot Jónás Mihályné 65 éves törökbecsei lakos énekelte:

BUDAI JOSKA²

Jónás Mihályné, 65 ÉVES

♩ = 84

Hal-lal - lá - lok Tö - rök - be - csén mi tör - lén?

A Bu - da - jíl a nagy - ú - cán megöl - iék.

Pi - ros vé - re úgy tö - lyik, mind a pa - lak,

Bu - da - i - né gyöngye szí - ve megha - saá.

„Gyertek, lányok, tegyetek a szekérre,
Vigyetek a főorvos úr elébe.”
Főorvos elfordulva azt mondta:
„Ennek már a jóisten az orvosa.”

A Budai két szál deszkán nyugoszik,
Édesanyja mellette siránkozik.
„Eregy haza, édesanyám, ne sirass,
Van még otthon hat testvérem, neveld azt.”

Pócik Roza, amikor ezt meghallotta,
A két kezét a fejére kulcsolta:
„Jaj, istenem, ki merte ezt megtenni?
Ki merte a kisangyalom megölni?”

Jaj, istenem, harangoznak ma délre,
A Budajit viszik a temetőbe.
A Budajit viszik a temetőbe,
Takács Jócit az örökös tömlőcbe.

A másikat, a legteljesebbet, a 75 éves törökbecsei Horvát Imréné, szül. Szeles Julis énekelte. Ez a változat a népköltészet előregyártott elemeit — az új stílusú balladák ismert fordulatait, képeit — még úgy használja fel, hogy a megtörtént eseményt is híven tükrözze vissza. Lehetségesnek tartom, hogy ez az elsőszülött, 1910 derekán a falusi és tanyai közvéleménynek ezt a változatot „terjesztette be” elfogadásra, további variálásra, kibővítésre vagy termékeny felejtésre a népköltészet emlőin nevelkedett ismeretlen szerző.

Ime a Budai Jóska ballada hét versszaka:

BUDAI JÓSKA

Horváth Imréné, 75 éves

Hal - loí - íd - íok, Tö - rök - be - csén mi tör - íení?

A Bu - da - jíl a nagy - úl - cán meg - öl - íék.

A Bu - da - jíl Ta - kács Jó - ci meg - öl - íe,

Pi - ros vé - re a nagy - úl - cái fes - íél - íe.

Pócik Roza mikor ezt hallotta,
A két kezét a fejére kulcsolta.
„Jaj, istenem, ki merte ezt megtenni,
Az én kedves szeretőmet megölni.”

*Édesanyja, mikor eztet hallotta:
„Gyerőkeim, vigyetek a kórházba.”
Mikor a kórház ajtaját átlépte,
Összerogyott, mivel tovább nem bírta.*

A Budait kórházi pap temette,
A Takácsot kilenc zsandár kísérte.
A Budait viszik a temetőbe,
A Takácsot a becskerekai börtönbe.

*Hallottátok, Törökbecsén mi történt?
Budai Jócit a nagyutcán megölték,
Piros vére úgy folyik, mint a patak,
édesanyja gyöngé szíve meghasad.*

*Budai Jócit föltették a szekérre,
Úgy vitték a zsidóorvos elébe.
Zsidó orvos elfordulva azt mondta:
„Ennek csak a jóisten az orvosa.”*

*Budaiéknál begyulladt a gyucsvilág,
Talán bizony Budai Jócit virasszák?
Édesanyja sívszakadva siratja:
„Édes fiam, hamar elmész a sírba.”*

*Budai Jócit viszik a temetőbe,
Takács Jócit kísérik a tömlőcbe.
Zúg a vihar, zokog a szél csendesen,
Láttátok-e, mire visz a szerelem?*

A Budai Jóska ballada másik változatát, mint már volt róla szó, Horváth Imréné, szül. Szeles Julis énekelte. Azért emlegetem még egyszer leánykori nevén, mert édestestvére Szeles Imrének, annak az egykori libapásztornak, aki adatközlőim közül először énekelte a ballada egy töredékét. Csak tűnődhetek azon, hogy nem jutott eszébe nótás kedvű testvére, amikor nálla is érdeklődtem, ki tudhatná még a balladát. Horváth Imréné egyébként sok dalt tud. „Csak egyszer halljam meg a nótát vagy kétszer — közli velem —, már akkor el is mondom.” Férje a következő szavakkal erősíti meg azt, amit felesége az imént mondott: „Sokat énekelt, pláne mikor lány volt, ekkor kidalolta még a nevét is.”

A Budai Jóska balladát Simogy közelében, a Konica szállásokon tanulta az idősebbektől, bálázás közben.

Horváth Imréékhez egy rokonlány, Zódi Valéria nyolcadikos tanuló jött érdeklődni a Miloje Čiplic iskolában kapott nyomtatvánnyal. Ő volt tehát a nyomravezető.

A magnószalagra vett Budai Jóska balladát — Horváth Imréné előadásában — később leforgattam Budai Istvánnak, a balladahős egyetlen élő testvérének. Még sohasem hallotta, megilletődve és meghatódva néz hol maga elé, hol a konyha falára. Együtt érez vele felesége, Szabó Katalin is.

„Tényleg négy gyermeke volt az anyáknak”, mondja, mivelhogy ilyen vonatkozásban, elvontan ugyan, de róla is említést tesz a ballada.

Pócik Roza szobájában szintén megnyomom a magnó kapcsológombját, és figyelem a hatást. Kissé nagyot hall, de megérti minden sorát. „No csak, valaki erre is emlékszik?”, mondja, amikor pedig a nevét hallja, kiszalad a száján: „Hát ezt mög ki tőtte hozzá?”

Ennél többet nem tudok meg tőle. Gondolatvilágát főleg a közel-múlt két tragikus eseménye köti le — fiának öngyilkossága, unokájának eltűnése —, ennek részleteit közli velem szakadatlanul.

„Ide hallgasson — mondja —, az én fiam volt az, aki most öt éve megölte a feleségét, mög maga magát is, akkor ölég fáj az énnéköm, hogy nem csuda, ha most elfelejtök mindent... Lássá, milyen nagyon el vagyok nyomorodva, de hogyha élne a fiam, aki megölte magát, nem volnék ennyire tönkremönve...”

Átveszi tőlem a szót, arról faggat, hová valósi vagyok, milyen járművel jöttem, van-e feleségem, családom. Amikor hallja, hogy két gyermekem van, két piros almát nyom a kezembe. „Nem jó van, ha az egyik kap, a másik meg nem”, mondja.

Mivel előkerült a Budai Jóska ballada, és fény derült az esemény sok homályos részletére, itt most akár pontot is tehetnék a történet végére. A jófényű csillagok azonban úgy akarták, hogy még egy kis ráadás is legyen.

A törökbecsei általános iskolai diákjainak gyűjtőmunkája kapcsán ugyanis nemcsak a Budai Jóska ballada két változata került elő — a korábban összegyűjtött sok töredék mellé —, hanem még két helyi eseményt megéneklő ismeretlen ballada: a Lukó Jóskáról szóló három változatban és a Horvát Jóciról szóló egy változatban.

Az alábbiakban a Lukó Jóska ballada három változatát másolom le a magnószalagról.

Az elsőt Jáger Lajosné, 68 éves törökbecsei lakos énekelte. Az adatközlőre Szőnyi Mátyásné tanárnő hívta fel a figyelmemet.

LÚKÓ JÓSKA³

$\text{♩} = \text{cca } 116$ Jáger Lajosné, 68 éves

Ki-lenc-százban, fe-őru-ár-ban mi tört-tenl?

Lu-kó Jos-kál a fás-ti-on meg-lő-t-lék!

Taj-ti Ká-roty, hogy nem szán-ta, meg-lő-t-le,

Pi-ros vé-re a föl-dež-be-tes-töl-le.

Kürti Gyura beszaladt a tanyára,
 Igenyöst Lúkéék ablakára.
 „Boris néni, aggyon isten, jó estét.”
 „Aggyon isten, Kürti Gyura, szerencsét.”

„Boris néni, ne kívánjon szerencsét,
 Jóska fiát a fásúton meglőtték.”
 Mikor eztet Boris néni hallotta,
 A két kezét a fejére kulcsolta.

„Jaj, istenem, kinek kellett megtenni,
 Jóska fiam a fásúton meglőni.”
 Lúkééknál kigyulladt a mécsvilág,
 Talán bizony Lúko Jóskát virrasztják.

Mikor eztet Bakter Teca hallotta,
 A két kezét a fejére kulcsolta.
 „Jaj, istenem, kinek kellett megtenni,
 Vőlegényem a fásúton meglőni.”

„Hozd ki, Teca, a jegykendőt mejjemre,
 Ne csurogjon piros vérem a földre.”
 Tajti Károlyt kilenc zsandár kíséri,
 Lúko Jóskát temetőbe kísérik.

A 70 éves törökbecsei Pálfi Józsefné töredékesen adta elő a Lúko Jóska ballada második változatát. A nyomra vezető ezúttal Lukács Zsuzsa középiskolás tanuló volt.

LÚKÓ JÓSKA⁴

$\text{♩} = \text{cca } 84$ Pálfi Jánosné, 70 éves

Kür-ti Gyu-ra be-szá-la-adt a ta-nyá-ra,
 I-ge-nyöst a Lu-kó-jék ab-la-ká-ra:
 „Bo-ris né-ni, a-gyon-is-ten, jó es-tét!”
 „A-gyon-is-ten, Kür-ti Gyu-ra, sze-ren-csét!”

„Boris néni, ne kíváncson szerencsét,
Mer a Jóskát a fásúton megölték.”
Boris néni, mikor eztet hallotta,
A két kezét a fejére kulcsolta.

Ja, istenem, kinek köllött megtenni,
Lúko Jóskát a fásúton megölni.

„Tajti Károly, mért nem néztél az égre,
Mikor löttél Lúko Jóska szívébe.”
„Felnéztem én, de már akkó késő vót,
Mer már akkó Lúko Jóska halva vót.”

„Pajtásaim, tegyetek a szekérre,
Vigyetek el Bakter Teca elébe.
Hozd ki, Teca, a jegykendőt mejjemre,
Hogy ne folyjon piros vérem a födre.”

A legbövebbet, a harmadik változatot a 69 éves Drapos Györgyné énekelte mikrofona. A nyomravezető az unokája volt, Drapos László.

LÚKÓ JÓSKA⁵

$\text{♩} = 76$ Drapos Györgyné, 69 éves

Fő - ru - ár - nak ne - gye - di - kén mi tör - zén?

Lu - kó Jó - skát a fás ú - ton meg öl - ték!

Taj - ti Ká - roly, hogy nem szár - ta, meg - öl - te

Pi - ros vé - re be - tes - zöl - te a föl - de.

„Tajti Károly, hogy nem néztél az égre,
Mikor löttél Lúko Jóska szívébe.”
„Tekintettem, de már akkor későn volt,
Mert már akkor Lúko Jóska halva volt.”

Lúko Jóskát föltötték a szekérre,
Elvitték a Bakter Teca elébe.
„Hozd ki, Teca, jegykendőd a mejjemre,
Piros vérem ne csöpögjön a földre.”

*Lúkóéknál meggyulladt a mécsvilág,
Talán bizony Lúkó Jóskát virasszák?
Lúkó Jóskát föltötték a deszkára,
Édesanyja jaj de szépen siratja.*

*Édesanyja jaj de szépen siratja:
„Vajon, fiam, ki gondolta, hogy meghalj,
Jaj istenem, kinek köllött megtönni,
Jóska fiam a fásúton megölni.”*

*Harangoznak délre, de nem ebédre,
Lúkó Jóskát viszik a temetőbe.
Hat muzsika húzza annak nótáját,
Bakter Teca siratja a babáját.*

*Fehér kendőt tart mind a két kezébe,
Sűrű könnye hull annak a közepébe.
Fehér kendőt tart mind a két kezébe,
Sűrű könnye hull annak a közepébe.*

„A gyilkosság 1900. február 4-én a késő éjjeli órákban történt”, mondja adatközlőm, Jáger Lajosné. „Akkoriban az én anyám is olyan serdülő kislány lehetett. Az én nagybácsim vőlegény volt — mert ez a Lúkó Jóska nekem a nagybácsim —, Bakter Teca pedig a menyasszonya volt. A családban fennmaradt a dal, énekeltük elejétől végig. Most én már nem tudom olyan szépen mondani, mint korábban, mert beteg is voltam, idősebb is vagyok, meg talán mert a fogam is hiányzik... Nem tudom, ki énekelt először, én akkor tanultam meg, amikor olyan nagyobbacska lány voltam. Úgy kint dolgoztunk a rétben, a Rohonci rétjiben dolgoztunk, ott tanultam...”

Pálfi Jánosné nem tudja már az esemény időpontját, amikor emlékeztettem rá, akkor mondja, hogy a ballada elejére kell odaszövegezni az évet, valahogy úgy, hogy „Kilencszázban Törökbecsén mi történt? Lúkó Jóskát a fásúton megölték.”

„Tajti Károly haragban volt Kürti Gyurával”, mondja Pálfi Jánosné, „őt akarta agyonlőni, de tévedésből Lúkó Jóskát ölte meg. Fiatalember volt, legény, jegyben járt a Bakter Tecával. Nem Bakter volt a neve, csak úgy mondták az emberek, mert az apja bakter volt a tanyán.”

„Testvérét, Lúkó Gyura bácsit meg a villany ölte meg itt, Törökbecsén, feleségével együtt, fűzi tovább emlékeit Pálfi Jánosné „Kocsis volt a Ciglernél, a felesége pedig mosónő volt, tudja, járt mosni, fizetésért. A ruhaszáritó drót összeköttetésbe került az árammal, és agyon-sújtotta. Gyura bácsi ment neki segíteni, de ő is ott maradt.”

— Ki énekelt először a balladát? — kérdezem Pálfi Jánosnét. „Hát én azt nem tudom — válaszolja. — Még meg sem születtem, amikor az eset történt.”

„Megtörtént esemény volt”, mondja harmadik adatközlőm, a 69 éves Drapos Györgyné. „Itt a fásúton történt, mikor kislány voltam, hogy

mikor volt, azt már pontosan nem tudom. (A fásút az egykori Dunderski-kastélytól indul, és a Tiszáig vezet — a riporter megjegyzése.) „A fásúton be volt vésve ez a nóta, úgy értem ezt, hogy ott keletkezett. és sokszor énekeltük, nagy divat volt ez akkor. Én az öregebb lányoktól tanultam a Tisza szélén, a Bereki-téglagyárban. Dúdolgattam később is, mindig, ez olyan emlék nekem. A fásúton azóta már kivágták a fákat...”

Az első adatközlőm, Jáger Lajosné, pontosan emlékezett a dátumra: a gyilkosság 1900. február 4-én történt. Ezen a nyomon elindulva könnyű volt ellenőrizni, hogy a korabeli sajtó közölt-e hírt az eseményről. A Torontál nem is egyszer írt róla — kétszer!

1900. február 10-én:

„**EGY LEÁNYÉRT.** Törökbecsei levelezőnk írja: Lúko József, Solymos Gusztáv bérese, a napokban bement a községbe mulatni. Jó bor mellett, citoraszó mellett csakhamar hajba is kapott Farkas Jánossal és Tajti Károllyal egy leányzó miatt. Lúko fejbe is verte Tajtit. Aztán külön váltak, és külön ittak. Mikor pedig Lúko hazafelé tartott, a sötétből rálőtt valaki. A golyó szíven találta, úgyhogy a 23 éves legény szörnyethalt. A csendőrség a gyilkost Tajti személyében már ki is nyomozta.”

1900. február 17-én:

„**GYILKOSSÁG AZ ORSZÁGÚTON.** Annak idején röviden megemlékeztünk már a törökbecsei gyilkosságról, amelynek Lúko József lett az áldozata, aki pedig ártatlanul került a veszedelembe. A gyilkosságot *Pacsia* István Solymos-tanyai lakos vette észre, aki jelentette a törökbecsei csendőrsőn, hogy Lúko József törökbecsei gazda a Solymos tanya közelében az országúton agyonlővetett. A csendőri nyomozás megállapította, hogy Lúko József három társával, név szerint *Kürthi György*, *Pákai György* és *Pákai Ferenc*, törökbecsei lakosok társaságában *Weisz Áron* korcsmájában iddógáltak és beszélgettek. A szomszédos asztalnál ülő *Tajti Károly* és *Farkas Ferenc* folyton beleszóltak az előbbieik beszédeibe, ami ezeket nagyon bosszantotta. Bosszankodásuknak végre úgy adtak kifejezést, hogy Lúko kupán teremtette Tajtit, *Kürthi* pedig *Farkas Ferencet*, és végül a falhoz is mázolta.

A két megcsúfolt atyafi bosszút forralva hazament, otthon mindenki, ellátta magát revolverrel és vasvillával, és rálestek megcsúfolójukra az éj sötétjében a Solymos-tanya körül az országút árkából. Úgy éjfél tájban csakugyan hazafelé tért Lúko József cimboráival, midőn a reájuk leskelődők utánok három lövést tettek. Ezekből egy Lúko tüdőjét fúrta át, aki arccal bukott az országút sarába, és ott is találták meg, a többi három társa pedig toronyirányában futásnak eredt. De menekült a két bosszúálló gyilkos is, midőn Lúkot elesni látták és halálhörgését hallották. A csendőrség könnyűszerrel kinyomozta a bűnösöket, s mivel ezek nem tagadták tettüket, vasra verettek, és bezállították őket a *nagybecskereki* kir. törvényszék fogházába, ahol várják megérdemelt büntetésüket.”

A törökbecsei anyakönyvi hivatal halotti könyve is megerősíti a történeteket. Onnan másolom ki, *Csejte* Jánosné anyakönyvvezetőnő szíves közreműködésével, hogy 1900. február 6-án megjelent a helyettes anyakönyvvezetőnél Lúko András földműves napszámos, hogy beje-

lentse fiának, Lúko Józsefnek, a 22 éves mezőgazdasági szolgának a halálát. Az anya, a ballada Boris nénije itt természetesen hivatalos néven van bejegyezve: Lúko Andrásné, szül. Szőnyi Borbála.

A halál oka: „gyilkosság lövés által”. Időpontja: „meghalt 1900. február 5. napjának délelőtti egy órájában”, vagyis éjfél után egy órakor.

A bejelentő fél, az apa, írástudatlan lévén, kézjeggyével látta el a halotti anyakönyvi lap alját.

Ezek után akár előlről is kezdhethetném a nyomozást — ebből is legalább olyan történet kerekedhetne, mint a Budai Jóska esetből. Ettől persze eltekintek, egyrészt azért, mert jóból is megárt a sok, másrészt pedig, mert az imént már utaltam arra, hogy két helyi jellegű ballada nyomára jutottam, ideje, hogy a másikkól is szóljak.

Lúko Jóska históriája után következzen most Horváth Jócié. A róla szóló balladaszöveget, feltehetően töredékesen, a 76 éves törökbecsei Horváth Jánosné mondta magnóba, Farkas Klára unokája pedig korábban leírta egy írkalpra.

*Április hó tizedikén mi történt?
Horváth Jócit a kocsmában megölték.
Úgy megölték, piros vérét nem szánták,
Piros vérét a földre lecsurgatták.*

*Mikó ezt az edősanya hallotta,
A két kezét a fejére kulcsolta:
„Jaj istenem, mit köll néköm mögérni,
Az én Jóci fiam el köll temetni.”*

*„Szőnyi Pista, hogy nem fájt a te szíved,
Mikor ezt a huszárlegényt megölted?”
„Fájt a szívem, csak hogy mög nem
[hasadott,
Mikó mondta: édösanyám, möghalok.”*

*Horváth Jócit viszik a temetőbe,
Szőnyi Pistát kísérik a tömlőcbe.
„Eredj, haza, Káló Vera, ne sirass,
Van énnéköm négy gyerököm, neveld
[azt!”*

„Itt nálunk történt, a Koronában, a monarchia idején, a kilencszázas évek elején”, mondja Horváth Jánosné. (Az egykori Korona-szálló helyén van ma a Piros csizma nevű kocsmá, a Tito marsall utca 71. alatt.)

„Horváth Józsi szabadságos huszár volt — folytatja emlékeit Horváth Jánosné —, Káló Vera pedig a felesége. Négy gyerekük volt. Sírja áll még az aracsi temetőben, kis kőkeresztje volt, huszárkép is volt rajta, de azt összeverték még a régi Jugoszlávia alatt. Az unokámmal direkt meg akartuk keresni ezekben a napokban, de nem lehetett meg-

közelíteni, embermagasságú ott az ördögcérna meg a fahajtás... Szőnyi Pista rendőr volt, miután kiszabadult a börtönből, kompos lett a Tiszán, felesége meghalt, egyedül maradt. Valamelyik családja tán még most is él valahol Bácskában."

Horváth Jánosné idősebb nővérétől tanulta a balladát. Betegségére hivatkozva nem énekelte el, de megmondta dallamát, amit másnap levélben kiigazított: „Megtiszteltek azzal, hogy meglátogattak, ami örömmre szolgál, és köszönetemet fogadják érte, de egyben elnézésüket kérem, hogy téves dallamot mondtam be, de úgy meg voltam lepődve, hogy egy másik ballada dallamát mondtam meg. Tehát a Horváth ballada arra megy, hogy Volt énnékem édesanyám, de már nincs, Mert elvitte a szegedi nagyárvíz...” Még azt is hozzáfűzte, hogy „az eset 1912-ben történt, ma hallottam a nővéremtől."

Az eddigieket összegezve elmondhatom tehát, hogy az egystrófás törökbecsei balladatöredék nyomában járva, a törökbecsei Miloje Čiplić Általános Iskola tanulóinak és tanárainak közreműködésével fél tucat helyi jellegű balladára bukkantam. Kettő — nem számítva sok-sok töredéket — Budai Jóska tragikus életvesztésének történetét énekli meg az újabbkori balladák jellegzetes stílusában, s főleg a Szeretőért elkövetett gyilkosság és a Farkas Julcsa formai elemeinek felhasználásával; három Lúró Jóskaét, egy pedig Horváth Jóciét. Ez a megállapítás még akkor is helytállónak tűnik, ha ehhez, a tárgyilagosság kedvéért hozzáfűzöm, hogy a Lúró Jóska ballada egy változata Kürti Gyura címmel, igen töredékesen — megjelent dr. Burány Béla Hallottatok-e hírét? című nagy érdeklődést keltő balladagyűjteményében (Fórum Kiadó, Újvidék, 1977)..

~~Hetediknek ide kívánczik még egy vásári ponyvatörténet, amely a magyar nyelvterületen meglehetősen elterjedt, és amelyről a 65 éves törökbecsei Jónás Mihályné azt mondta, hogy „Simogyon hallottam, a nagyoktól hallottam. Itt, Törökbecsén, történt...”~~

Következzék most a hosszú ének, amelyet Jónásné egyszuszra, botlás nélkül énekelt végig a magnetofonba:

*Ezernyolcszáznyolcvanadik évben
Csoda történt ezen az idegen helyen.
Bíró Ferenc egyetlenegy leánya,
Kinek az egész városban nincs párja.*

*Ő volt a legények csalogatója.
A Kis Imre mindig avval biztatta,
A Kis Imre mindig avval biztatta,
Jön a tavasz, feleségül elveszi.*

*Kis Imrének más jutott az eszébe,
Üzenetet küldött egy más vidékre.
Megizente, hogy majd el fognak menni,
Cserép Zsuzsát feleségül elvenni.*

Szombat este el is mentek kendőé,
Cserép Zsuzsa már a kapuba leste,
Egy pár szép szót, forró csókot is adott,
Cserép Zsuzsa az asztalnál helyt adott.

Anyja mondja: „mönnyetek esküvőre,
Írassátok magatokat a könyvbe,
Mert ha eztet Bíró Margit meghallja,
A leányomat örökre elátkozza.”

Másnap reggel nyolcat ütött az óra,
Bíró Margit megy az ártézi kútra.
Olyan szomorú hírt hallott ő a kúton,
Alig tudott hazamenni az úton.

Alig várta, hogy a vödröt letögye,
Igenyest megy Kis Imréék elébe.
Még a kaput ki sem nyitja, zörgeti,
„Álnok szívű, csak egy szóra gyere ki!”

„Igaz, Imre, hogy te megházasodtál,
A szívemre ily nagy bánatot hoztál?”
„Igaz, bizony, szívem párja, szeress mást,
Ölég sok idejig szerettük egymást.”

„Szerbusz, Imre, add ide a kezedet,
Hagy kívánok sok páros boldog évet.
Kilenc évig meg harminchat hónapig
Nyomjad, Imre, gyászos ágyad fenekit.”

„Kilenc orvos orvosságát használjad,
Tizediket sehol föl ne találjad.
Se ég, se föld be ne vögyön gyomrába,
Sírod is csak vessen bal oldalára.”

Másnap reggel hatott ütött az óra,
Bíró Margit kimegy az országútra.
Még a köszönetét is elfogadta,
Hazamönt és magát felakasztotta.

„Ugyan, Imre, hogy nem fájt a te szíved,
A Margitot ilyen hűtlenné tetted?”
„Hogyne fájna, mikor majd meg hasadott,
Mikor tőlem utoljára búcsúzott.”

Jónás Mihálynénak azt az állítását, hogy ennek a balladának a cselekménye is Törökbecsén játszódott le, semmivel sem tudom alátámasztani. Tóth Ferenc nemrégén Topolyán is rátalált a balladára, az ő adatközlője szerint az eset Kishegyesen történt. Vargyas Lajosnak többször

idézett könyvében közölt változat első sorából — „Mi történt a Hont megyei határba” — arra lehet következtetni, hogy a történet színhelye valahol Dél-Szlovákiában, Selmezbánya vidékén volt. Ha figyelembe veszem, hogy a gyilkosságtörténetek esetében a színhely rendszerint azonos a gyűjtési hellyel, vagy a közeli helységgel, akkor semmi bizonyosat sem állíthatok: lehet, hogy északról terjedt dél felé, lehet, hogy délről északra, de ezeken kívül még más feltevés is lehetséges.

Vargyas Lajos még azt is elmondta róla, hogy az újabb időkben keletkezett, a vásári ponyvafogalmazásra jellemző balladát 1957-ben jegyezték fel először. Sok változatban él, de nem gyűjtötték eléggé. Közli azt is, hogy Jugoszláviában Kopácson és Zentán fordul elő. Újabbban azonban — Tóth Ferenc könyvének tanúsága szerint — Szajánban három változatát jegyezték le, s publikálták is, és most, lám, Topolyán is, Törökbecsén is egyet-egyet, az utóbbit Jónás Mihályné tolmácsolásában.

Mit mondhatna még a riporter, akinek a néprajztudomány nem a kenyeré?

Mindenekelőtt segítségül hívom Vargyas Lajost, aki a már idézett könyvében írja, hogyha az „újkorai példák” nem is jutunk el olyan érett példákig, mint a középkori balladák jó része, ennek megvan a maga magyarázata: a néphagyomány felbomlásának idején keletkeztek, már idő sem volt kérésükre, szándék és igény is egyre kevesebb; a parasztság már nem hagyományos keretei között, hagyományos költészetében kereste és adta a feleletet problémáira... Számunkra azonban mindennél fontosabb, hogy még ebben a végső hanyatlásban is kivehetők a hagyományos alkotásmód jellegzetes folyamatai.”

Az idő tájt, amikor a megtalált és közölt helyi balladák keletkeztek, már szűnőben voltak a közösségi munkaalkalmak. A témaválasztásban a figyelmet a váratlan esemény, a közeli ismerőssel, rokonnal történt szerencsétlenség köti le, a szunnyadó népi alkotókedvet a megdöbbenés, a szájalom és az együttérzés ébresztgeti. A gyilkosságtörténetek való háttere a legtöbb esetben, mint láttuk, alantas emberi ösztönöket tükröznek, de az adatközlőkben, a hagyomány őrzőiben még van annyi erő, hogy a variálás során a szerelmi motívumokat domborítsák ki, mert ennek erkölcsi megalapozottsága mintha nagyobb lenne. Az emberit hozzák ezúttal is előtérbe, az emberinek a jobbik felét.

Ne feledjük el azt sem, hogy erről a vidékről — Simogyról, Kerek-tőről — származott el északabbra, Egyházaskérre Borbély Mihály, és hogy Törökbecse Kálmány Lajos gyűjtőterületének délibb része, ahol még, ahogy egy helyütt írja: „Krizsa Vadrózsák gyűjteményében levők-ből Kőmíves Kelemennének pár sorát jegyeztem le”.

Végezetül pedig, a közöltek alapján leszögezhetném, hogy vidékünkön, Törökbecsén, illetve pontosabban a közeli tanyavilágban, Simogyban, az aracsai pusztán, a Kónica szállásokon és másutt a huszadik század két első évtizedében még eleven a balladaalkotás, a balladaéneklés pedig — néhány katonaéneket és balladát, köztük az ismert Szabó Gyula három változatát már nem is közölhettem, mert a keretet még jobban szétfeszítette volna — manapság is él, főleg azoknak a körében, akik a tanyavilágból költöztek a városba. Vagyis inkább lappang, az emlékezet

mélyén megbúva, mivel éltető gyökereitől már réges-régen el van vágva. Csoda, hogy eddig is fennmaradt, de, lám, — megtörtént.

Ennek alapján még egy kérdést is meg lehetne kockáztatni: vajon a néphagyománynak még mennyi ilyen, a törökbecseihez hasonló fehér foltja lehet Vajdaságban, különösképpen pedig Bánátban?

(1977)

MÉG EGY TÖRÖKBECSEI BALLADA

Adalék a Lappangó szájhagyományok című közleményhez

A Magyar Szó tárcarovatában 1977. december 1-étől 11-éig folytatásokban közölte a Lappangó szájhagyományok című írásomat. A lap „21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić 1., Lappangó szájhagyományok” címmel, december 8-i keltezéssel levelet kapott Fodor Erzsébet 45 éves moholi háztartásbelitől. „Kedves szerkesztőség, én is szeretem a balladákat olvasni — írja az olvasó levelében, majd így folytatja — Ahogyan elgondolkoztam, megállapítottam, hogy ez a szöveg nem mind mostani (A lap december 7. és 8. számában közölte a Budai Jóskáról és Lúró Jóskáról szóló ballada kettő, illetve három változatát — K. Z. megjegyzése), mert még az én dédapámról is szól némelyik szöveg, pedig ő még a múlt század derekán lehetett kisgyerek. Ezt azért írom, mert az igazi balladaszerzőt úgy sem találják meg. Az én anyám 79 éves és törökbecsei születésű, és itt lakunk Moholon, mind a ketten, csak én a falu egyik végén, ő meg a másik végén...”

Itt következik a Diják (Deák?) Jóskáról, a levélíró dédöregapjáról szóló ballada szövege, majd sorait így zárja:

„Én többet a versből nem tudok, meg anyám se, mert nem is nagyon énekeltük, de ez a szöveg le van írva, dallamát is tudom, csak gyenge a hangom.”

Az alábbiakban a Diják Jóska ballada két változatát, illetve töredékét közöljük az anyja, illetve leánya előadásában.

DIJÁK JÓSKA⁶

*Falu végén, jaj, de szépen mulattunk,
Mikor mentünk, a csárdába bort ittunk.
Szabó Pali veri csárdás asztalát:
„Megverlek még, Diják Jóska, majd meglásd.”*

Parlando Fodor Erzsébet, 45 éves

Mi - kor ezl a Di - ják Jós - ka ha - lól - la,
Csiz - ma - szár - ból a nagy - kést ki - rán - lól - la,

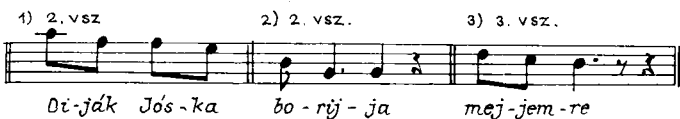
Gyertek lányok tegyetek a szekérre,
Vigyetek a Hollér Roza elébe.
Mikor ezt a Hollér Roza hallotta,
A két kezét a fejére kulcsolta.

DIJÁK JÓSKA¹

Papp Istvánné,
szül. Tandí Annus,
79 éves

Parlando

Papp Istvánné, 79 éves

Mikor ezt Diják Jóska hallotta,
A nagy kést a csizmaszárból kirántotta,
Szabó Palit úgy megszúrta, nem szánta,
Kocsmá földjét piros vére borítja.

*Gyertek, pajtás, tegyetek a szekérre,
Vigyetek a Hollér Roza elébe,
Add ki, Rozám, selyem kendőt mejjemre,
Hogy ne folyjon piros vérem a földre.*

„Tovább nem tudom — mondja Papp Istvánné —, az öregapám volt a Diják Jóska. Bánátban történt, Törökbecse környékén, valamelyik pusztán, akkoriban még vótak puszták... Nem most történt, én 1898-ban születtem, azelőtt történt, nem tudom mikó...”

JEGYZETEK

¹ A dallamokat lejegyezte és a jegyzeteket írta dr. Burány Béla.

² A néhány évtizede közismert, általában az „Árvalányhaj lengedez a hegytetőn” kezdetű lírai dal dallamának változata. (Az ütemváltozás a szembetűnőbb). Más balladákat is énekeltek rá.

³ Szövege névcserével (emlékezetzavar miatt) Burány Béla: „Hallották-e hírét” című kötet 372. oldalán.

⁴ Dallamát l.: Burány Béla: Hallották-e hírét, Forum, 1977. 48. oldal, annak jegyzeteivel is. Ponyvaballadát kísér („Kovács Erzs, Szabó Antal”) a „Szár az kútgem, üres válú” című füzetben (Zenta, 1966), 73. oldal. Lejegyezte Zentán, 1964-ben Burány Béla.

⁵ Dallamát vö.: „Szabó Gyula—Horvát Jolán” — Zentavidéki népballadák, de Burány Béla, 1962-es kiadás, 5. oldal és „Hallották-e hírét” 337. oldal, lásd annak jegyzeteit is.

⁶ A „Mikor mentünk a csárdába...” kezdetű ballada éneklője állandóan emlékeztet a csárdával küzdött. Dallamát több ismert dallamból rendezetlenül rakosgatta. A leg-tisztábban talán a tényleges dallam a „Mikor ezt a Diják Jóska hallotta” kezdetű versszakban talán úgy ahogy kivehető. Ez egy a Tisza-vidéken, főleg a bánati oldalon sokat hallott pásztordallam változata. L.: „Szár az kútgem, üres válú” (Zenta, 1966), 17. oldal. Lejegyezte Burány Béla 1965-ben Csókán; ugyanott, 2. oldal, lejegyezte Tri-polszki Géza 1965-ben Zentán, aztán Burány Béla „Hallották-e hírét” (Forum, 1977), 365. és 366. oldal.

⁷ Szép pásztordallam, régies nyelvezetű szöveg. Dallamával kapcsolatban lásd: „Hallották-e hírét”. 51. oldal, s annak jegyzeteit is, 495. oldal. „1. Az ún. Környes körül zöldellnek a hegyek...” stb.

REZIME

Autor istražuje pozadinu radnje jedne banatske narodne balade iz okoline Novog Bečeja, iz koje je bila zabeležena samo jedna strofa u 1972. godini. Na osnovu arhivskih dokumenata, matičnih knjiga, pisanja suvremene štampe, svedočenja još živih protagonista balade — naprimer dragane glavnog junaka — kao i izjava očevidaca događaja, on konstatuje da je predmet radnje ove balade ubistvo koje se dogodilo 10. aprila 1910. godine na glavnoj ulici u Novom Bečeju u povorci jedne salaške svadbe. U toku istraživanja autor je zabeležio i sedam odlomaka i dve celovite verzije balade o smrti seoskog momka Joške Budajia, opevane u stilu baladske poezije novijeg doba.

U toku rada autor je zabeležio na magnetofonsku traku još četiri nepoznate balade o dva lokalna događaja, koje je takođe identifikovao, a kasnije još dva o jednom trećem događaju iz okoline Novog Bečeja, pa na osnovu toga zaključuje da u ovom delu Potisja u prve dve decenije našeg veka folklorno stvaralaštvo je veoma živo i plodno, i da u Vojvodini, a naročito u Banatu, postoje još velike mogućnosti za prikupljanje i naučnu obradu narodnog stvaralaštva.

SUMMARY

The author has investigated the background of the plot of a popular ballad from the surroundings of Novi Bečej (the region of Banat). Only one verse of this ballad was written down in 1972. On the basis of data taken

from archives, registers and newspapers, and according to the testimony of the protagonists still alive the author has stated that the subject-matter of this ballad was a murder which happened on April 10, 1910, when a bridal procession was marching through the main street of Novi Bečej. The author has also registered seven fragments and two complete versions of the ballad on the death of a village lad called Joska Budai.

In the same region the author has registered some more ballads, and he has concluded that the folklore creativity was very vivid and fruitful in the first two decades of this century. So there are many possibilities to collect and investigate the folklore in Vojvodina.

Jung Károly

**BAJ ELLEN OLTALMAZÓ
ÉGI LEVÉL ÉS ÁLDÁS
GOMBOS
HAGYOMÁNYVILÁGÁBAN**

**(Adalékok vidékünk szakrális
néprajzához)**

A magyar szakrális néprajz kutatása és eredményeinek közzététele olyan területe etnológiánknak, amely napjainkban is, amidőn a folklór és a folklorizmus világjelenséggé, sőt világdivattá vált, nem örvend akkora népszerűségnek, mint amilyen megilletné. A magyar néprajz-kutatásban évtizedek óta, de napjainkban is szinte egyetlen — már-már a magyar szakrális néprajz „intézményének” tekinthető — eredményesen munkálkodó kutatója van, a szegedi Bálint Sándor, aki hajlott kora ellenére éppen napjainkban teszi közzé sorozatosan alapvető munkáit szakrális néprajzunkról.¹ Újabb művei megjelenése előtt minden kutató, akinek munkája során eligazításra volt szüksége ezen a területen, ugyancsak az ő munkáihoz nyúlhatott; a Népünk ünnepei² és a Sacra Hungaria³ volt az alapvető kézikönyv. A szakrális néprajz területe azonban — úgy látszik — olyan hatalmas, hogy sok esetben Bálint Sándor is csak utalhatott egyes kérdésekre, s a későbbi kutatókra vár, hogy a maguk felfedezéseinek, meglátásainak és gyűjtéseinek közzétételével járuljanak hozzá egy majdani átfogó, sok szempontot érvényesítő szakrális néprajzi összefoglalás elkészítéséhez.

Hogy ez a hosszú ideig gyanakvással szemlélt folklórterület milyen sok elemével van jelen a népi hagyományvilág egészében, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az elmúlt évtizedben végzett hatalmas és szervezett népiimádság-gyűjtés, amelynek eredményei immáron három kiadásban kerültek a széles olvasóközönség, s persze előbb a szaktudomány elé.⁴ Erdélyi Zsuzsanna ezzel a munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar néprajzban, s nemcsak a folkloristák lehetnek hálásak könyvéért, hanem egy egész sor más tudományág művelői is.⁵ Erdélyi Zsuzsanna nyomdokain haladva elkészült egy újabb apokrif imagyűjtemény is, a Polner Zoltáné,⁶ amely azt bizonyítja, hogy egy-egy kisebb tájegység is hallatlanul izgalmas és tanulságos anyaggal szolgálhat a folklorisztikának, ha avatott gyűjtője akad.

Jelen dolgozatunkban nem a Gomboson gyűjtött népi imádságokat kívánjuk közzétenni — ezt egy későbbi alkalomra tartogatjuk —, hanem két szakrális szöveget, amely ugyancsak adalékként szolgálhat az egyetemes magyar folklórhoz éppen úgy, mint vidékünk szakrális néprajzához. Ez az utóbbi vonatkozás lehet a fontosabb számunkra, mivel vidékünkön alig történt valami ezen a téren.

A népi vallásosság folklorisztikailag is számottevő írásos és szájhagyományozott emlékeiről nem kívánunk hosszabban értekezni; ezt a kérdéskört taglalja Bálint Sándor szinte minden idevágó munkája, továbbá Erdélyi Zsuzsanna említett könyvének alapos és terjedelmes bevezető tanulmánya.⁷ A kérdéskör — különösen az apokrif imák — köré rakódott irodalom az utóbbi években igen számottevővé vált,⁸ tehát a jugoszláviai magyar folklorisztikának fontos feladata lenne, hogy a maga gyűjtései alapján adalékokat szolgáltatson e folklórterülethez. Annál is inkább, mivel Erdélyi Zsuzsanna művében a jugoszláviai magyar nyelvterület egyetlen variánssal sincs képviselve. Ez természetesen nem ezt jelenti, hogy nálunk nem lennének meg vagy nem gyűjthetők igen szép változatok, hanem azt, hogy — amíg lehetséges — igyekezzünk mi is fölgyűjteni a területünkön még élő szakrális néphagyomány emlékeit. Mert a néprajzban oly sokat emlegetett, s már banálisán hangzó tizenkettedik óra refrénje ha sok területen még nem is, de itt mindenképpen figyelmeztetően cseng.

A dolgozatunkban elsőül közlésre kerülő szöveg, a „baj és ellenséges fegyver ellen oltalmat nyújtó szent levél” azoknak az írásoknak a sorába tartozik, amelyek a népi vallásosság sajátos termékeként alakultak ki Európa szerte, nagy területen terjedtek el, s nem élvezték a hivatalos egyház jóváhagyását. Ahogy Bálint Sándor megállapítja: „... kétségtelenül a hit tiszteletre méltó túlzásaiból fakadtak, azonban közel jártak a babonához”.⁹ Ezek az iratok funkciójukat és egyes tartalmi mozzanataikat tekintve lehetnek fontosak folklorisztikánk számára, hisz tulajdonképpen azoknak a sokkal régebbi néphiedelmi hagyományoknak keresztényesült lecsapódását gyaníthatjuk bennük, amelyek valószínűleg a kereszténység felvétele előtti korba nyúlnak vissza.

Ezek az iratok — jól példázza ezt mindkét közlésre kerülő szövegünk — tulajdonképpen a bajelhárító, igézést és szemverést elhárító, rontást megakadályozó, tehát oltalmat hozó tárgyak sorába tartoznak; a néphiedelem mágikus, illetve varázserőt tulajdonított (Gomboson ma is tulajdonít!) nekik.¹⁰ Ezek a szövegek kéziratosan vagy vásári ponyva formájában terjedtek, s az emberek állandóan maguknál hordták őket, sőt régebben le is nyelték! Első szövegünk az úgynevezett Soldatenhimelsbriefek sorába tartozik, ennek a műfajnak széles körben ismert — főleg ponyvai úton elterjedt — változatait gyűjtötték föl főleg a német és cseh nyelvterületen, de másutt is.¹¹ A magyar nyelvterületről tudomásunk szerint, egy változatát publikálták, a gyűjtő és közreadó Inczeffi Géza.¹² Az Inczeffi-féle változat azonos eredetre és szövegre vezethető vissza, mint a gombosi, de a kettő részleteiben eltér egymástól. Inczeffi 1940-ben bukkant rá, tulajdonosa golyó ellen védő imádságként hordta magával; a mi változatunk ennél régiebb, mivel ez első világháborúból származik. Mindkét szöveget, illetve „szent levelet” háboruban részt vevő katona hordta magával, mégpedig azzal a céllal, hogy megóvja az ellenséges fegyvertől.

A jelen változat 1977. őszén került elő, amikor kiegészítő jellegű utógyűjtést végeztünk Gomboson a születéssel kapcsolatos népszokásokat és hiedelmeket tárgyaló monográfiánkhoz.¹³ Az adatközlők nem gyűjtői kérdésre mutatták meg a levelet, hanem mintegy melléktermék-

halgasunk senki másra sem, hanem csak arra, akit
ben ért tanácsalom neketek megajándékozott senkit a
tanul aki így cselekszik az összes bűnei meg vannak
bocsájtva győződjön meg mindenki kinek a level tu-
lajdonába van annak a hírárt nem érheti sem villám,
sem tűz minden ellenségtől meg van órva a leve-
ly mely mindenkinél aki hisz imádkozik itt egy rövid
példa egy grófnak szolgálja az édes apja bűnét magára
vállalta és apja helyét a házi bányának mikor a kecs-
elcsapókat csak a burgó fu maradt nyugodt az ő mellé,
az alábbi kilenc betűk voltak találhatók **B, F, E, K, H, E**
K, N, K és tudta hogy ő ártatlan és egyben meg men-
tette apja életét és az őta a gróf és az összes szemé-
lyete harchoz magával vevőként levelet harvalakine-
vezése van ezzel rákötve el álitja olyan sebektől mely-
ek ezek őta gyógyíthatatlanok voltak könnyen meg gyógyul-
nak elő vevőként levelet is rá fekteti a sebekre
de nem hisz benne, hanem azt a betűket álitja fegy-
verkezéssel és látni fogja a fegyver senkiből
hát nem tudta aki a sebeket magával hordja az meg
van mentve minden ellenségtől a level többet
is mint a könyv.

En segits,

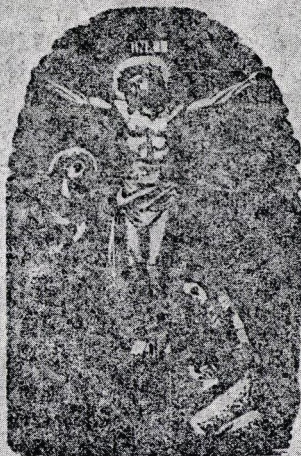
Szent level e szent iras szent tanacs.
bírónyíték következő szent tanács.

Római X. Pius 1908. január 18-án kiadta Jézus Krisztus
névében L, E, K, K, H, E, K, N, K, az ettyának és fiának és szent
léleknek Istenek névében amen, úgy mint Krisztus a
kálváriq hegyen türelmesen szenvedett úgy kell nekünk
tűnni és minden egyes hitből élő katolikus kinek a
lelki tulajdonába van minden vesztés nem éri se
goj, sem ruha nem kell akkor felni gyilkosoktól
sem tolvajtól, háborútól sem tüttől sem ritől minden
pistoj vagy fegyver ami lő feleje irányításnak
Isten parancsára ellenérti irómyát tudom hogy
kételkednek szent szavaimat és higgyék hogy
ezek az én szavaim a szavak az Úr Jézus Krisztus
halhatatlan lelke áll, győzedelmén meg minden
katolikus és tegyen próbát egy ártatlan emberrel és a
kelenor betűt kösse egy kutyá nyakába és lojón ba
milyen társasággal akkor meg fogja látni hogy
goj szent tervet és úgy látszik magát egyes
ember kei a szent iránt magával hordja minden
elleneseg ellen az olyan igaz mint Jézus Krisztus
feltámadt és legyen az arany vagy ezüst álm vagy vas
semmi sem fogja át mert nem ~~enne~~ ténis az ettyának és fiu
nak és szent lélek Istenek névében amen, az a devet
a meynlöl van a földre küldve és Maria boldog
áltárába meg találta 1894-ben, ott halt az oltár
körül amint hozzá akartak nyulni kikerülte min
en élő leny kezét 1910-ig míg egy igaz tiszta szívű
katolikusnak sikerült a szent sorokat le másolni
a szent sorok azt tanácsolják hogy vasárnap rendszeren
a templomba menj síróval és góréval szorgalmasan

— 2 —

Jeus Christus Rex gloriae venit in pace:
Deus homo factus est, et verbum Caro factum est.

Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat
Christus ab omni malo nos defendat.

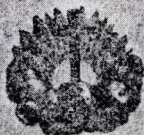

És az
Igaz és valóságos

Tóbiás áldása

A ki ezeket a szöveget nyomatatva és a jeleket karakter alatt magánál hordozza: az ő ellenségeit meggyőzi és az ellenség őt sem bírói perben, sem batorban meg nem győzi; ő ment minden bajtól, betegségtől, döghaláltól, inségtől, tűz, víz és villám általi véletlen haláltól; jámbor élet és kelő vigyázat mellett minden veszélytől ment az Isten segítségével, semmi rossz ember meg nem ronthatja s semmi kárt nem tehet neki, a mit elkezd, jól bevégez; mindenben jól megy dolga, legyen az vevésben vagy eladásban. — A ki ezen pontumokat a jobb felén hordozza, minden sörtyűt ment lesz; a mely asszonyember nehezen szül, annak a jobb mellére kell tenni ezen levelet és fájdalom nélkül fog szülni.

ként került elő. (A burokban született csecsemő magzatburka — mint ismeretes — sok helyütt megőrződött a családban, s zacskóban viselt darabkája minden bajtól, s többek között ellenséges golyótól is oltalmat nyújtott. Ezt a hiedelmet adatközlőink nem ismerték, de eszükbe jutott, hogy ugyanilyen célra régen szent levelet vittek magukkal a háborúba. Így került elő első szövegünk.) Ugyancsak ekkor került elő még egy adat, a „katonának való pogácsa” is, de ennek közzététele más alkalomra kívánkozik, mivel nem bír olyan szakrális mozzanattal, ami indokoltá tenné a jelen dolgozatban való ismertetését.

Az itt közlésre kerülő „szent levél” kézíratos eredetije többszörösen összehajtogatott állapotban, a hajtogatás élein erősen megkopva őrződött meg hatvan esztendőn keresztül, előtte pedig megjárta — katonarokon zsebében — az első világháborút. A két háború közötti esztendőekben is funkciójának megfelelően szolgált, magánál hordozója a környéken dolgozó kubikos ember volt.

A „szent levél” szövegét betűhíven adjuk közre, úgy, ahogy a dolgozathoz mellékelte kicsinyített hasonmáson is látszik.

S Z E N T L E V É L

E SZENT ÍRÁS SZENT ALDAS ÉS SZENTSÉGRŐL BIZONYÍTÉK KÖVETKEZŐ SZENT TANÁCS.

Római X. Pius 1908. január 18-án kiadott Jézus Krisztus nevében L, E, K, K, H, E, K, N, K, az Atyának és fiúnak és szentlélek Istenek nevében amen, úgy mint Krisztus a kálvária hegyén türelmesen szenvedet úgy kell nekünk tűrni de minden egyes hitből élő katolikus kinek e levél tulajdonába van minden veszélybe nem éri sem gojó sem szurony nem kell akkor félni gyilkosoktól sem tolvajtól, háborutól sem tűztől sem víztől minden pisztoj vagy fegyver ami lő feléje irányítanak Isten parancsára eltéveszti irányát tudom hogy kételkednek szent szavaimat de higgyék hogy ezek az én szavaim e szavak az Úr Jézus Krisztus halhatatlan lelke áll, győződjön meg minden katolikus és tegyen próbát egy álaton másolja le a kilencz betűt kösse egy kutya nyakába és lőjön bármilyen távolságból akkor meg fogja látni hogy a gojó czélt téveszt és úgy biztosítja magát egyes ember ki e szent írást magával hordja minden ellenség ellen az olyan igaz mind Jézus Krisztus feltámadot legyen az arany vagy ezüst az ólom vagy vas semi sem fogja őt szerencsétlenné tenni az Atyának és fiúnak és szent lélek Istenek nevében amen ez a levél a menyből van a földre küldve és Mária boldog oltárába megtaláltuk 1894-ben Ott szált az oltár körül amint hozzá akartak nyúlni kikerülte minden élő lény kezét 1910-ig mig egy igaz tiszta szívű katolikusnak sikerült a szent sorokat le másolni e szent sorok azt tanácsolják hogy vasárnap rendesen a templomba menj szóval dolgozzál szorgalmasan halgasunk szent misét és rendesen járjunk Isten nevében ezt tanácsolom nektek nevádoljatok senkit ártatlanul aki így cselekszik összes bűnei meg vannak bocsájtva győződjön meg mindenki kinek e

levél tulajdonába van annak a házát nem érheti sem villám sem tűz minden ellenségtől meg van óvva e levél mely mindenkinek aki hisz imátkozik itt egy rövid példa egygrófnak szolgája az édes apja bűnét magára váltalta és apja helyet a hóhér bárdának mikor a kés elcsapódott csak a buzgó fiu maradt nyugot az ő mellén az alábbi kilencz betűk voltak találhatók B, 7, E, K, H, E, K, N, K, és tudta hogy ő ártatlan és egyben meg mentette apja életét és az óta a gróf és az összes személyzet hordoza magával ezen szent levelet havalakinek vérzése van evvel röktön el álitja olyan sebek melyek évek óta gyógyíthatlanok voltak könnyen meg gyógyulnak előveszi ezen szent levelet és ráfekteti a sebekre aki nem hisz tegyen próbát a betűket álitja fegyverhez kardhoz és látni fogja a fegyver senkibe kárt nem tesz aki e sorokat magával hordja az meg van mentve minden ellenségtől e levél többet ér mind arany vagy

kincs
Isten segits

Második szövegünk, a Tóbiás áldása, funkcióját tekintve hasonló az elsőhöz, de néhány mozzanattal bővül, mégpedig többek között azzal, hogy nem csak általánosítva nevezi meg a bajokat, nyomorúságokat és veszélyeket, amelyek ellen oltalmazó hatást tulajdonítottak neki; az első szöveghez hasonlóan népi gyógyászati jelentősége is van, de nem ugyanazokat a testi nyavalyákat sorolja fel, hanem másikat. A Tóbiás áldása nem kézirat formájában, hanem vallási ponyvanyomtatványként¹⁴ (vagy annak részeként) terjedt, eredete azonban minden bizonnyal ugyancsak kézirat változatra vezethető vissza. A Tóbiás áldásának a magyar szakrális folklór irodalmában publikálása nem ismeretes előttünk, egy helyütt említi Bálint Sándor, de szöveget nem közöl.¹⁵ A Tóbiás áldásának egyébként külföldön számottevő irodalma van, német, cseh, déli szláv stb. nyelvterületeken széles körben ismert volt, s tulajdonképpen ugyancsak a Himmelsbriefek csoportjába tartozik.¹⁶

Az itt közölt második szakrális szöveg népi gyógyászati vonatkozásai külön figyelmet érdemelnek. Ez az áldás — a hiedelem szerint — döghalál, betegség és sérv ellen is hatásos, továbbá nehéz szülés esetében is hasznos volt. Az irodalomban kevés hasonló szöveg került publikálásra; Bálint Sándor említi, hogy helyenként a vajúdo asszony testére céduálára írt áldásformulát helyeztek, s hogy hasonló formulák olvashatók már a XIII. századból a Pray-kódexben.¹⁷ Engi Tüdő Vince, a Szeged környéki „szentember” is írt egy „igeimádságot”, amely nyomtatott formában terjedt, s amelyet — többek között — a beteg vagy a vajúdo asszony testére helyezve is hatásosnak tartottak.¹⁸ Hoppál Mihály gyűjtött föl Zala megyében egy ponyvanyomtatványt, amelynek azonos volt a funkciója, mégpedig az, hogy a szülőasszony testére helyezve megkönnyítse a szülést.¹⁹ Ez a nyomtatvány azonban, tekintve, hogy címlapját is közlik hasonmásban, nem azonos az általunk közzétett változattal.

A Tóbiás áldása ponyvanyomtatványnak, amelynek szövegét nem adjuk itt, mivel a dolgozatunkhoz mellékeltem hasonmásan jól olvasható,

van még egy sajátossága, ami föltétlenül figyelmet érdemel, s ugyan-csak azt látszik alátámasztani, hogy ez az áldás, bár ponyvai formában került elő, valószínűleg sokkal régebbi eredetre vezethető vissza. A szöveg két helyütt is hangsúlyozza, hogy „ezeket a punktumokat”, vagyis oltalmat hozó szavakat tartalmazó cédulát sérv elkerülése érdekében jobb felén kell az embernek hordoznia, a nehezen szülő „asszonyembernek” pedig a jobb mellére kell helyezni könnyű szülés érdekében. A magyar néprajzkutatásban is van már irodalma a duális osztályozó rendszereknek, s példánk is tulajdonképpen adalék a jobb—bal dichotómia kérdéséhez, ami a tradicionális magyar népéletben még ma is megfigyelhető, s vonatkozásai ma is gyűjthetők.²⁰

Közleményünk végén arra szeretnénk utalni, hogy nagyon fontos feladata lenne a jugoszláviai magyar néprajzkutatásnak, hogy a magnetofonos gyűjtéssel párhuzamosan hozzálasson a népi — világi és szakrális — iratok és ponyvanyomtatványok összegyűjtéséhez, hisz ezek a népi kéiratos „szent levelek” és ponyvanyomtatványok nem egy kérdéshez szolgáltathatnak adalékot, miként azt az itt közzétett két példa is szemlélteti.

JEGYZETEK

¹ Lásd: Bálint S. 1976² és Bálint S. 1977.

² Lásd: Bálint S. 1938.

³ Lásd: Bálint S. 1944.

⁴ Erdélyi Zs. 1976. A gyűjtemény első kiadása a Somogyi Almanach 19—21. számaként jelent meg Kaposvárott 1974-ben, harmadik kiadása pedig 1978-ban.

⁵ A kérdés kapcsán lásd az Ethnographia LXXXII. (1971) évfolyamának 3. számát és a Vigilia XL. (1975) évfolyamának 2. számát, illetve az ott közzétett tanulmányokat.

⁶ Lásd: Polner Z. 1978.

⁷ Bálint Sándornak az 1—3. jegyzetben jelzett munkáin kívül ide sorolandó még: Bálint S. 1937. Erdélyi Zsuzsanna tanulmánya: Erdélyi Zs. 1976: 7—89. p.

⁸ Lásd Erdélyi Zs. 1976 bevezető tanulmányának jegyzeteit.

⁹ Bálint S. 1944: 117. p.

¹⁰ A kérdés kapcsán: Ujváry Z. 1965: 393—394. p.; Spamer, A. 1935: 17. p.; Bálint S. 1944: 117—118. p.

¹¹ Spamer, A. 1935: 17. Az adatra Bálint Sándor hívta fel a figyelmünket. További magyar és külföldi irodalom felsorolása: Ujváry Z. 1965: 394. p.

¹² Lásd: Inczeff G. 1942.

¹³ Lásd: Jung K. 1978.

¹⁴ A szakrális ponyvairodalom mindezeitől feldolgozatlan, de jórészt ez vonatkozik a világi ponyvák nagy részére is. A szakrális ponyvakkal kapcsolatban érdemes idézni Bálint Sándor negyedfél évtizeddel ezelőtti megállapítását: „A vallásos ponyvairodalom óriási anyaga még feldolgozatlan, művelődéstörténeti, irodalmi, néprajzi vonatkozásai és tanulságai még tisztázásra várnak. Egy kétségtelen: egészen a legújabb időkig a nyomtatott betűvel terjesztett szellemi javakból a kalendárium, Biblia, imádságoskönyv kivételével elsősorban ezek az apró nyomtatványok találtak népünkhöz utat, ezek találták el és elégitették ki leginkább népünk igényeit.” Bálint S. 1944: 208. p. A magyar ponyvairodalommal eddig mindössze három külön munka foglalkozik: Pogány P. 1959; Pogány P. 1978 és Békés I. 1966.

¹⁵ Lásd: Bálint S. 1944: 117. p.

¹⁶ Az adatokat Bálint Sándor szívességének köszönhetjük. A Himmelsbriefek elterjedtségére utal: Ujváry Z. 1965: 394. p.

¹⁷ Bálint S. 1943: 207. p.

¹⁸ Grynaeus T. 1973: 170. p.

¹⁹ Hoppál M.—Törő L. 1975: 29. p., a ponyva fedőlapját a 20. képen közlik. Az ima szövege tulajdonképpen a „Mária keresi Krisztust” csoportba tartozó archaikus imádság változata. Lásd: Erdélyi Zs. 1976: 269—271. p. Ezeket a bajelhárító ponyvanyomtatványokta búcsújáróhelyeken árusították, s így terjedtek el. A kérdés kapcsán: Hoppál M.—Törő L. 1975: 52—53. p. és Bálint S. 1939.

²⁰ A duális osztályozó rendszerekkel kapcsolatban: Veres P. 1975 és Veres P. 1976. A dichotómia ma is megfigyelhető példáival kapcsolatban lásd: Jung K. 1978: 151 és 268. p. (a 112. számú jegyzet), valamint op. cit. 22. melléklet és a 22. valamint a 28. számú melléklet szövege: 307—308. p.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR

- 1937 Népünk imádságai. In: Regnum, Egyháztörténeti évkönyv, 19—47. p.
19—47. p.
1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.
1939 Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethnographia L. (1939),
193—200. p.
1943 A parasztlelet rendje. In: Bartucz Lajos szerk.: A magyar nép.
Budapest, 201—248. p.
1944 Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.
Kassa.
1976² Karácsony, húsvét, pünköszt. Budapest.
1977 Ünnepi kalendárium I—II. Budapest.

BÉKÉS ISTVÁN

- 1966 Magyar Ponyva Pitaval. Budapest.

ERDÉLYI ZSUZSANNA

- 1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest.

GRYNAEUS TAMÁS

- 1973 Engi Tüdő Vince: legenda és valóság. A Móra Ferenc Múzeum
Évkönyve 1972—73/1. Szeged, 155—183. p.

HOPPÁL MIHÁLY—TÖRŐ LÁSZLÓ

- 1975 Népi gyógyítás Magyarországon. In: Népi gyógyítás Magyarországon.
Orvostörténeti Közlemények, Suppl. 7—8. Budapest, 13—63. p.

INCZEFI GÉZA

- 1942 Ellenséges golyó ellen védő imádság. Ethnographia LIII. 232—233. p.

JUNG KÁROLY

- 1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék.

POGÁNY PÉTER

- 1959 Folklor és irodalom kölcsönhatása. A régi váci nyomda működése
nyomán I. Budapest.
1978 A magyar ponyva tüköre. Budapest.

POLNER ZOLTÁN

- 1978 Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok.
Szeged.

SPAMER, ADOLF

- 1935 Die Deutsche Volkskunde II. Berlin.

UJVÁRY ZOLTÁN

- 1965 A „Mennyből jött levél” népi párhuzamai. A Debreceni Déri Mu-
zeum Évkönyve 1962—1964. Debrecen, 383—394. p.

VERES PÉTER

- 1975 Jobb : bal :: férfi : nő. In: Voigt—Szépe—Szerdahelyi szerk.: Jel
és közösség. Szemiotikai tanulmányok. Budapest, 83—92. p.
1976 Duális osztályozó rendszerek. Ethnographia LXXXVII. 348—358. p.

REZIME

U svom radu autor objavljuje dva teksta iz sakralne etnologije Mađara iz Bogojeva (Bačka). Prvi tekst je primer takozvanog „Nebeskog pisma” (Himmelsbrief), koje je poznato širom Evrope. Ove rukom pisane molitve su imale funkciju da štite vlasnika od svih zala, te ih je on uvek nosio sobom. Ovde objavljeni primer je specifičan oblik „Nebeskog pisma”, kojeg je vlasnik u prvom svetskom ratu uvek imao pri sebi da bi bio zaštićen od pušča-
nih metaka. Drugi tekst je tzv. „Blagoslov Sv. Tobijasa” (Tobiassege), koji

ima približno istu funkciju, samo još jače izraženu, jer ima neke karakteristike koje su vezane za etnomedicinu. Po verovanju, ovaj tekst je pružao zaštitu majci prilikom porođaja, a bio je i zaštita protiv svih bolesti. Pojedine karakteristike ovoga teksta ukazuju na njegovo srednjevekovno poreklo, pošto sadrži podatke koji se mogu protumačiti kao izraz dualnih opozicija (dihotomije) u narodnom verovanju. Ovaj tekst je štampan i prodavao se na vašarima i „svetim mestima” vernicima hodočasnici.

RESUMÉ

Dans son travail l'auteur nous présente deux textes qui se concernent de l'ethnologie hongroise à Bogojevo (Bačka). Le premier est l'exemple de la „Lettre céleste” (Himmelsbrief) connue en Europe entier. Ces prières ont eu la fonction de protéger son propriétaire de tous les maux, par conséquent il ne se séparait jamais d'elle. „La lettre céleste” mentionnée a une forme spécifique dont le propriétaire ne se séparait pendant la première guerre mondiale, pour être protégé des coups de feu. L'autre texte est „La bénédiction du St. Tobias” (Tobiassege) qui possède une fonction semblable, mais plus accentuée, car il contient des caractéristiques liées à l'ethnomedicine.

Il a existé la croyance que ce texte a donné la protection à la jeune mère, mais aussi aux malades. Les textes mentionnées font voir que son origine vient du moyen âge, parce qu'ils contiennent les faits qui se traduisent par la dichotomie dans la croyance populaire. Le texte a été imprimé et après vendu aux foires et „places sacrés” aux croyants et aux pèlerins.

Tóth Ferenc

FARSANGI NÉPSZOKÁSAINK AZ ÚJABB KÜZÉP-BÁNÁTI GYŰJTÉSEK FÉNYÉBEN

Az emlékezet rétegeiben kutató, s ily módon a régésszel rokonítható folkloristának lépten-nyomon tapasztalnia kell, hogyan szakad meg a hagyományozódás folytonossága. A hagyományos eszközökkel folytatott paraszti gazdálkodást modern, gépesített gazdálkodás váltotta fel. Ennek következtében megszűntek a hagyományozódást biztosító közösségi munkaalkalmak, s a dalok, balladák, mesék, szokások kezdtek ott rekedni az idősebbek emlékezetében, egyre kevesebb mód, idő és alkalom adódott a hagyományok átadására, illetve átvételére. De még egy tényező útjába állt a hagyományozódásnak. A távközlési eszközök térhódításával az emberek közösségi élete még inkább leszűkült. A távoli világokról sugárzott szóbeli és képi ismeretek elárasztották, rabul ejtették és elvonták őket a hagyományok gyakorlásától. Ily módon még a megmaradt közösségi alkalmak sem állnak már a hagyományozódás szolgálatában.

Ha tehát a naptári év egy meghatározható szakaszáról és annak szokásairól, a *farsangi szokások*ról szándékozunk írni, akkor is szüntelenül a múlt idejű közlés szalad a tollunkra; alig van már a farsangi szokásoknak olyan elemük, amelyet még ma is gyakorolnának, vagy ha akad is, a kopás és keveredés jeleit olvashatjuk ki belőle. Pedig valamikor igen gazdag szokásanyaga volt ennek a vízkeresztől hamvazószerdáig terjedő, tánccal, vígsággal, mulatozással telített időszaknak. Viszonylag sokat is tudunk róla, mert az egyházi hatóságok tiltott ünnepnek tartották, s még ha általános emberi igénye miatt tűrni is kényszerültek, a fennmaradt iratok, történeti emlékek részletesen, nemegyszer bosszús hangnemben tájékoztatnak bennünket e szokáskörről. Általában az ördög ünnepének nevezik, amikor elszabadulnak a féktelen emberi ösztönök, kitörnek a gáttalan indulatok, jókedvvel, tánccal, énekkel telik meg a falu, s az ország valamennyi társadalmi rétege, király, polgár, paraszt egyaránt részt vesz a víg mulatozásban.¹ Bod Péter egyházi írónk pl. így ír a farsangról 1757-ben: „...némellyek lárvákat vettenek, különböző nemnek ruhájában öltözenek sok vásotságot fesletséget vittének véghez: némellyek sokféle figurás köntösöket vévén magokra, mutatták magokat Pokolból jött lelkeknek: melyre nézve helyyesen mondták sokan *Ördögök Innepének*.”² Vagy mintegy háromszáz évvel előbb Temesvári Pelbárt így méltatlankodik a farsang-

golás miatt: „Ő jaj, ezekben a napokban hány keresztény ember fordul a kegyelem világosságából a sötétség cselekedeteihez, vagyis a torkosságához, az iszákosságához, a bujálkodáshoz. Az efféle emberek a farsangban istenüknek választják az ördögöt, akit álarcos mulatsággal és fajtalan énekekkel dicsőítenek megvetvén Krisztust...”³

Számtalan történet keletkezett az európai, de a magyar mondakincsben is azokról a farsangi mulatozókról, akiket az ördögök elragadtak. Bűnük a féktelen tánc volt, büntetésük pedig a halál. Temesvári is közöl ilyen történetet: „...történt egy csoda a magyar királyságban az Úr kb. 1480-ik évében, amelyet több kánoni pap jelenlétében egy szent életű előkelő ember elbeszélése alapján hallottam, miszerint ennek a nemesembernek valamely birtokán fekvő faluban, a Kapos mellett egy asszony több fiatalasszonnyal együtt férfiruhába és másfajta ruházatba öltözve, álarcos játékot űzött. Egyszerre csak az asszony, aki leginkább buzdította őket erre, miközben egy falujabelinek házában a többiekkel együtt táncoltak, egy démon által a táncolók köréből elragadtatott... Miután ez a szerencsétlen asszony még hosszabb ideig jajgatott nagy panaszkodással a démonok kínszája miatt, úgy elpusztult, hogy többé sem a testét nem találták, sem ruhái nem kerültek elő. Így tehát nyilvánvaló, milyen szörnyű módon veszejti el az Isten az ilyeneket.”⁴

Az idézett több száz éves leírásokból kitűnik, hogy a farsangolásnak a középkorig visszanyúló hagyományai alakultak ki a magyarság körében; általános volt az álarcviselés, a jelmezes alakoskodás, a mértéktelen evés-ivás. Mindezt az ördög sugalmazásának tartották az ünnepet tiltó egyházi rendelkezések követői.

Az említett szokásokon kívül elterjedt volt még a böjt és a farsang párviadalának dramatikus színrehozatala. A böjtöt Cibere vajda, a farsangot Konc király személyesítette meg. Voltak vidékek (Csík megye), ahol kettejük tréfás küzdelmét szalmabábokkal is megjelölték. A legények úgyszintén rendeztek tréfás városi párviadalokat. Erről a következő leírást olvashatjuk a XVII. századból: „Húshagyó kedd éjszakáján a mészároslegények egyebek között ilyen különös tréfákat szoktak csinálni. Kötelet húznak a lőcsei vendéglőstől a másik oldalon fekvő órházig, amleynék közepére egy fonallal jól összekötözött libát akasztanak a lábánál fogva. A legények nyeregtelen lovon futtatnak el a kötél alatt és igyekeznek elkapni a liba nyakát. A kapkodás és nyargalás addig tart, amíg valamelyik a lúd fejét le nem szakította. Ez aztán hirtelen elvágat vele s jól elrejt, mert a többiek üldözőbe veszik s igyekeznek tőle elragadni; pedig, aki a fejet elvitte, egy évig főlegény és a mesterségbeliek között különös kiváltságokat élvez.”⁵

A farsangi tojás-, szalonna- és kolbászgyűjtés szintén eléggé általános volt, sok faluban még ma is megtaláljuk a nyomait. Akárcsak a farsangi szokások nagy része, ez a szokás is a farsang utolsó napjaira esett. Általában farsanghétfőre és farsangkeddre, de előfordulhatott előtte és utána is.⁶ A szalonnagyűjtés kerete a koledálás volt. A koledálók vékony, hosszú rudat vittek magukkal, és arra akasztották a sza-

lonnát és a kolbászt, a tojást pedig kosárba rakták. A zenével, tánccal vonuló menet betért a házakba, és a következő szöveget mondta:

*Szálljon erre házra
az Isten áldása,
a benne lakóját
indítsa vígságra!*

*Adjon az Isten
ennek a gazdának
egy hold földön
száz kereszt búzát!*

*Adjon az Isten
ennek a gazdának
nyolc kis ökröt,
négy kis bérest,
aranyekét a földjébe,
aranyostort a kezébe!*

*Happ, happ, farsang,
itt ölik az ártánt,
nem adják a máját,
csak a szalonnáját.
Lőringe farsang.⁷*

A farsang, főként pedig az időszakot lezáró három napos farsangi mulatság a házasságok előkészítője is volt. Ilyenkor választottak maguknak a fiatalok életre szóló társat. Azokat a lányokat, akik pártában maradtak, nem mentek férjhez, más kifejezéssel: kimaradtak a farsangból, azokat a lányokat kicsúfolták. Húshagyó kedd éjszakáján az ablakuk alatt rossz pléhdarabokat ütöttek, lármáztak, és a következő szöveget kiabálták:

*Húshagyó, húshagyó,
a lányokat itthagyo,
húshagyó, húshagyó,
itt maradt az eladó.⁸*

A vénlánycsúfolásra utal a tuskóhúzás szokása is. „Régenten azokkal az eladó leányokkal, kik farsangi napokon férjhez nem mehettek, mint valami szilaj kancákkal hús hagyó Szerdán tőkét húzattattak a Magyarok” — írja Dugonics András.⁹ A tuskóhúzás a kimondottan termékenységvarázsló funkcióval bíró ekehúzás szokásának emlékét őrzi, ennek módosult formája.¹⁰ Az egész Európában ismert szokás azoknak a mágikus cselekvéseknek a sorába tartozik, amelyek a földműves embernek a természettel és szellemi erőikkel folytatott küzdelmét példázák. A gazdag farsangi szokáshagyományból a tuskóhúzást még napjainkban is gyakorolják a jugoszláviai magyar falvakban, vagy legalábbis emlékeznek rá. Katona Imre az 1972. évi észak-bánáti szo-

kásgyűjtésünket értékelő tanulmányában így összegezi a tuskóhúzásra vonatkozó adatokat: „...Verbicán a tuskónak csak a farsangzáró legénybálon volt szerepe, Padén viszont a farsangból kimaradt, tehát a meg nem házasodott legények húztak láncon egy tuskót, és megszegyénítették a lányokat. E szokás közlőink szerint, hamvazószerdára esett. Itt a tuskó könnyű volt és nem nagy, hogy a szobában is mozoghassanak vele. A legények felkeresték a lányos házakat, 2 legény vontatta, a 3. pedig nyomta a tuskót, valósággal felszántották a szoba földjét.”¹¹

Az újabb, 1978. évi közép-bánati gyűjtésünk tanúbizonyságaként Tordán még a gyűjtés évében is volt példa a tuskóhúzásra:

„Möntek a faluba, oszt kiabáták, hogy íj jár, aki kimarad a farsangbú. Húzni köll néki a tökét. Aki nem nősút még. Aki mégnősút, az nem mönt. Fölőtöztek, vót köztük dudás, pikulás, dobos, ilyen rossz edényöket szödtek, oszt akkó danógattak. Úgy mind a cigányok, kifordított ruhákba, ki vótak maszkarázva. Még most az idén is játszották. A tökét utánakötötték a szánkó után, ha hó vót, ha kocsin möntek, akkó a kocsi után, most még húzták így a kezükké a gyalogjárdán.”

(Elmondta Mészáros Péter (1914)
Gyűjtötte Tóth Ferenc Tordán 1978-ban)

A tuskóhúzás szokása Tordán összeolvadt a farsangkergetéssel, ami szintén hamvazószerdára esett:

„Mikó möntek az utcán regruták, húzták a tökét. Fő vótak ötözve ilyen maskaráknak, hermonika vót, vót mikó télön lóháton is möntek, öt-hat ló, útek rajtuk, és akkó möntek az egész falun. Ki vótak festve, vót vőlegény, menyasszony, akkó vót egy olyan, mind valamikó vót a gramafonnak az a nagy csévje, eztet fűtták a legényék. Zavarták a farsangot. És akkó kiabáták a faluba, hogy íj jár, aki nem nősül még, kimarad a farsangbú. Húztá a tökét. Mikó így gyalogosan möntek, akkó így kötélle utáná vót kötve egy nagy töke, oszt akkó húzták a tökét.”

(Elmondta Szekeres Antal (1914)
Gyűjtötte Tóth Ferenc Tordán 1978-ban)

A regruták tuskóhúzása valószínűleg annak a kövércsütörtökre eső sajátos tordai hagyománynak az emlékét őrzi, amelyről Bálint Sándor is megemlékezik: „... a regruták régebben egész nap kísértették magukat dudásokkal a falu utcáin: bandástul meglátogatták mindegyikük szüleit, akik bőségesen megvendégelték őket. Este még bál is következett.”¹²

A hamvazószerdai farsangkergetéssel együtt járt az utcai hamvázás: „... amikó a farsangot kergették, akkó lóháton möntek a mi lánkorunkba, vót tiz-tizenöt lovaslegény, és akkó fölötözött egy menyasszonnak, oszt akkó möntek az úton, oszt akkó kiabáták, hogy íj jár, aki kimarad a farsangbú. Mindönféle asszonruhába mög vót embörruhába is, kimaskaráták magukat, kifestötték, kikenték magukat korommá. Ez hamvazószerdán vót. Ha möntünk vagy möntek a népek, akkó szóval mán ē vót készítve bokszy vagy sár vagy ilyesmi, oszt akkó lészátak, oszt amik lánt ēmarkóták, békenték a homlokát.”

(Elmondta Takarics Jánosné Kovács Erzsébet (1900)
Gyűjtötte Tóth Ferenc Tordán 1978-ban)

A farsang várva várt ünnepi időszaka volt az évnek. Különösen a fiatalság várta. Az idősebbek emlékezete szerint nem vízkeresztkor, hanem már szent Istvánkor megkezdődött, s tartott egészen hamvazószerdáig. A több hétre terjedő időszak a tánc, a mindennapos bálázás jegyében folyt, a fiatalok megismerkedésének, intimebb kapcsolatteremtésének lehetőségét nyújtotta, s ezért is várták olyan nagyon a karácsonyt, mert akkor a templomban megtudhatták, hány hétig tart majd a farsang:

„Örültünk, hogy hát mögyünk a bálba. Ottan gyüttünk össze a legínyekké jobban. Möntünk a kocsmába, oszt akkó táncótunk mög így mulattak. Ez így vót az egész farsangon. Mindénnap möntünk a kocsmába, oszt ott táncótunk. Van, hogy nyóc hétig tart, mikó mink karácsony napján ömentünk a templomba, akkó azt néztük, hogy hány szál gyértya ég az oltár előtt. Ha tizénéggy égött, akkó tizénéggy hétig vót a farsang, ha nyóc égött, akkó nyóc hétig tartott. Szent Istvánkó kezdődik. Mikó mink lányok vótunk így télén hét órákkó kezdődött a tánc. Tizénkettőig tartott. Tizénkettőkö bészartak. Akkó nem szabad vót tizénnyóc évén alú bémenni a kocsmába. Kezdték muzsikáni ottan, akkó amik legínnek tetszöttünk, az elhúzott bennünket, oszt akkó táncótunk. Vót egy lassú mög vót két frisses. Ez egy nóta. Mindén nótára külön legínnyé táncótunk. Így átunk a kocsmába körü, a borivó így vót (jobb kéz felől), ott vótak a zenészek (bal kéz felől), akkó így átak a legínyek körü a kocsmába, a legínyek a borivóba boroztak. Akkó kigyűttek, akkó: — Gyere, Csöre, táncóni! — Akkó még nem mondták, hogy: — Szabad? Akkó mönt előttünk a legíny, akkó odaátunk a zenészek elé, rátettük a vállára a kezünket, oszt akkó táncótunk. A farsang háromnapos, kedden ugyé akkó mán készen vót a farsang. Az utósó napon csak tizénéggy óráig vót a tánc. Tizénéggy órákkó harangoztak a templomba. Akkó mindénki mönt haza. Azé húzták mög, akkó vát el — hogy mondjam? — a farsang a bűtre.”

(Elmondta Takarics Jánosné Kovács Erzsébet (1900)
Gyűjtötte Tóth Ferenc Tordán 1978-ban)

A közölt adatokból kiviláglik, hogy a közép-bánáti Tordán az észak-bánátihoz hasonló farsangi hagyománnyal találkozunk. Az idősebbek emlékezete őrzi még a három napos farsangi bál, sőt az egész időszakra kiterjedő bálázás, a farsangkergetés, az utcai hamvazás és a tuskóhúzás szokásának emlékét. Ezek leegyszerűsödött formáira még az utóbbi években is akadt példa. Nincs meg azonban a herbelendifalvi farsangtermetés dramatikus elemekben bővelkedő szokása, amelyet Király Ernő¹³ és Ujvári Zoltán¹⁴ is rögzített. Hiányzik a tréfás párviadatok, a farsangi tojás-, szalonna- és kolbászgűjtés emléke is. Az idősebbek emlékezetéből felszínre hozott adatok azonban azt bizonyítják, hogy a farsangi szokáskör századunk első évtizedében még eleven hagyományát képezte a falu életének. A megváltozott paraszti életmód következtében leegyszerűsödtek vagy elhalványultak az említett szokások. Nem konzerválódtak, minthogy a nép sem kíván konzerválódni, hanem igyekszik magáévá tenni a modern civilizáció minden eredményét. Múltjának értékei azonban történeti tudatunk részévé válnak, s ily módon önismeretünk tárházát gazdagítják.

JEGYZETEK

- ¹ Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Ak. Kiadó Bp. 1964. 94.
² i.m. 79.
³ i.m. 81.
⁴ i.m. 82—83.
⁵ i.m. 91.
⁶ Manga János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Bp. 1968. 112.
⁷ MNT II. 72. (dallammal)
⁸ MNT II. 131. (dallammal)
⁹ Dugonics András: Példa Beszédek és Jeles Mondások. 1820. II. 287.
¹⁰ Ujváry Zoltán: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen 1969. 121.
¹¹ Katona Imre: Jeles napok és ünnepi szokások maradványai Észak-Bánátban. HITK 19—20. 29.
¹² Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Bp. 1977. I. 233.
¹³ Király Ernő: Pokladno veselje kod Mađara u Vojvodini, Rad. IX kongresa folklorista Jugoslavije 1962 (Sarajevo 1963) 383—390.
¹⁴ Ujváry Zoltán: Varia Folkloristica. Debrecen, 1975. 60—65.

REZIME

POKLADNI OBIČAJI U SVETLU NOVIJEG SAKUPLJAČKOG RADA U SREDNJEM BANATU

O svome saopštenju autor iznosi rezultate svojih istraživanja na polju narodnih običaja u vreme poklada. Iz ovde iznetih podataka saznajemo da se u srednjobanatskoj Tordi sreće tradicija poklada koja je slična onoj u Severnom Banatu. Starije generacije još čuvaju uspomenu na pokladni bal koji je trajao tri dana, kao i na balove koji su se održavali za sve vreme trajanja poklada, i na ostale običaje koji su se očuvali do danas u pojednostavljenom obliku. Na osnovu prikupljenih podataka zaključujemo da su pokladni običaji predstavljali živu tradiciju seoskog života i u prvim decenijama ovoga veka.

RESUMÉ

LES COUTUMES DE VEILLE DE CARÊME APRÈS LES RECHERCHES EN BANAT MOYEN

L'auteur nous expose les résultats de ses recherches en domaine des coutumes de veille de carême en nous faire connaître que la tradition du carême en Torda (Banat moyen) est presque la même de celle en Banat du nord. Les générations plus âgées gardent le souvenir du bal du carême qui a duré trois jours, mais aussi des bals qui avaient eu lieu pendant la durée du carême et des autres coutumes gardées jusqu'à nos jours dans une forme plus simple. En conclusion par les faits rassemblés, les coutumes du carême ne sont que la tradition vive de la vie rurale même au commencement du notre siècle.

Székely Mária

EGY TELECSKAI SIRATÓRÓL

Hetvenegy márciusában a jelenlevő falubeli adatközlők nem kis meglepetésére Égető Rozália 76 éves telecskai parasztasszony, miután elénekelt jó néhány „szajáni” népdalt, siratóba kezdett. Több mint hat évtizeddel a haláleset után siratta el édesanyját, mintegy alkalmat találva a tragédia, az öregkorral mind többször eszébe jutó fájdalom felidézésére. Nem is annyira anyját, mint saját és árvaságra jutott, az otthonról „szerteszét mönt” testvére nyomorúságát, az otthon, az együvé tartozás elvesztését siratta el. Eredeti funkcióját veszítette siratóéneket közölt, amely olyan közösségben élt tovább, valószínűleg titokban, ahol már közömbösek a siratóval szemben, így ez a magába vonulás jegyét viselve „kifejezi az elhagyatottságot, a világ vak erőinek prédául dobottságot, félelmet a leírhatatlan jövőtől, a tanácstalan fájdalmat” (Ortutay Gyula: Hozzászólás Trencs Bell-hel, 547. old.). A virrasztóénekek szép számát ismerő és éneklő, a kántori búcsúztatókhoz szokott, sőt ilyeneket szerkesztő idős telecskai asszonyok zöme megmosolyogta a sajátos sirató-testtartásba helyezkedett adatközlőt, sőt voltak olyanok — balladák, régi szokások legjobb őrzői is —, akik szégyenletesnek tartották a fájdalom ilyenfajta kiéneklését. Ennek ellenére nem kizárt, hogy Telecskán tudnak siratókat az idősebb asszonyok.

A másodszori közlésről Matijevics Lajos értesített (Matijevics Lajos: Égető Rozália siratója, Magyar Szó, Kilátó, 1972. I. 22.; HITK IV. 1972. 6—9., 253—260. old.). A sirató harmadik, deklamációs változatát Égető Rozália 1972 őszén énekelte.

Az első és a másik két változat közt jelentős a dallambeli különbség. Az asszimmetrikus formájú, kadenciás másik kettővel szemben az első félsor-variánsok szekvenciaszerű ismétléséből összeálló strófás dal, amely a négysoros felé tart tendenciát. Hogy részletjelenség-e az ilyen formájú siratódallam vidékünkön, meghatározott néprajzi területen, állaposabb gyűjtés és kutatás eredménye dönti el.

Először Lázár István közölt rímes siratóverset az erdélyi Alsó Fehér vármegyéből (Lázár István: Alsó-Fehér Vármegye népe, 1896., 95. old.), megjegyezvén, hogy a tartalom és forma monoton dallamtól megszabott ritmusán kívül gyakran minden egyéb költőiséget nélkülöző gyászdalok (naeniae) mellett más gyászdalokat is tudnak e vidéken: „Vannak... költőibb természetű asszonyok: ezek és leginkább a felfogadottak a rí-

mes rögtönzésben is ügyesek: néha népdalban szokásos fordulatokat vegyítenek közbe." Kálmány Lajos 1893-ban gyűjtött hasonló strófákat a Dél-Alföldön, ezeket „rögtönzött költői műveknek” nevezte (Szeged Népe, III. 144., 297. old.). Kodály 1916-ban Nagyszalontán találkozott zárt dallamformájú siratóversekkel, dallamukat az ugyancsak sirató-eredetű Árgirus-dallammal hozta kapcsolatba, és megállapítása szerint a siratás későbbi fejlődési fokát jelentik az egyéni sirató kötetlen formájával szemben. A rimes versben való siratás nem valószínű, hogy román befolyásra fejlődött e vidéken, mert ritkán ugyan, de a magyar nyelvterület más vidékein is előfordult (MNT, *Síratók*, Budapest, 1966., 741—780. old.). Inkább lehetséges, hogy a strófás tendenciájú vagy zárt dallamhoz való szövegrögtönzésről van szó. Ez állhat fenn esetünkben is.

Égető Rozália strófás siratójának első sorkezdeté a többinél egy hanggal magasabb és dūr hangsorú, öt hangnyi, ereszkedő vonalú, a sor második fele enyhe ívvel kezdődik, a szöveghez módosul s így csonka, a második sor két azonos, öthangnyi ereszkedő vonalból áll. Az első félsor két strófában így re-végződésű, a továbbiakban egy hanggal feljebb kezdődik, mi-végződésű. Az első sor második fele a második strófától kezdve lá-végződésű, kezdőhangjaiban variál. A második sor első fele a 3., 4., 5., 6., 7., 9., 10. és 11. strófában változik: dó (4., 9., 10., 11. strófa), másutt lá-végződésű, a sor második fele mindvégig lá-végződésű, öt hangnyi. A félsorra bontással a (négy soros) dallam 5 3 1, 4 1 1, 5 1 3, 5 1 1 sorvégződésű. A hangsor eol+fí, a legelején sí. A második strófától kezdve visszatérő első sorkezdet, egyébként tipikus siratókezdet, az Ómagyar Mária-síralom első szekvenciájának terccel mélyebben levő megfelelője, de rokon a Kelemen kőmies Csík megyei változatának (Kodály: *Visszatekintés*, 2., 76—79. old.), az Ej, haj gyöngyvirág kezdetű virágének Pálóczi Horváth Ádám ötödfélszáz énekeiben (1813) közölt változatának kezdetével.

A szöveg tipikus sirató-rögtönzés, sorai 12 (6 + 6) szótagúak, helyenként rím kísérettel: legyünk—tegyünk, legyünk—menjünk—miértünk. A későbbi változatokra szintén jellemző szövegismétlés, variálás itt is szembetűnő. A bevezető két sor a haláleset közlése fájdalmas felkiáltással, a továbbiakban mindvégig a halotthoz szól, panaszkodik, az árvák szomorú sorsát írja le, félelmében kéréssel fordul a halotthoz, költegeti, segítségért könyörög. Állandó jelzőként a „kedves” jelentkezik, gyakori a főként a kissé íves és ereszkedő sorkezdetben jól ismételhető „ó jaj” felkiáltás. Inkább a dallamhoz való szövegalkításról, a másik két változatban a feltoluló keserűséget hullámosan kifejező recitatív szöveghez való asszimmetrikus dallamformálásról beszélhetünk. A harmadszori közléskor Égető Rozália nem emlékezett arra, hogy e siratót más dallammal is előadta, a lejátáskor pedig csak bólintással hagyta helyben a hitelességet, de a dallam eredetéről semmit se tudott mondani.

A strófás siratókhoz igen közel állnak a keservesek sirató jellegű dallamai. Így nem meglepő, hogy Égető Rozália siratódallamában a Kodály által a Csík megyei Kászonimpéren 1912 és 1938-ban gyűjtött. Az hol én elmegyek még a fák is sírnak kezdősorú keserves, illetve a Tisza partján lakom kezdetű szerelmi ének dallamára ismerünk. Előfordulása vidékünkön: 1975 őszén Radics Józsefné Szűcs Mária 85 éves doroszlói parasztasszony szinte azonos dallamú költött szövegű Mária-éneket köztölt, állítása szerint egykor elterjedtet.

MÁRIA-ÉNEK

Adatközlő:
Radics Józsefné
Szűcs Mária 85 é.
1976., Doroszló

$\text{♩} = 90$

1. Ez-re ja szerd hely-re

A-kük i - de jól - tűnk,

A nagy ál-tár fő - te'

2 - 10

ő - röm-mel néz-zünk föl!

2. Itt tündöklük a mi drága édesanyánk,
Aki minket ide kitárt karokkal vár.
3. Mondjuk el itt neki szívünk nagy fájdalmát,
Mégvigasztalja ő szomorút és érvát.
4. Jertek hát köszöntsük e drága jó anyát,
Szentkúti templomnak ékes szép csillagát.
5. Ki vannak terjesztve áldott két karjai,
Kedves vendégeit hogy ő megöleli.
6. Jertek ide árvák, szomorú özvegyek,
A szép Szűz Máriát velünk köszöntsétek.
7. Hogyan fáj szívetek, mondjátok el neki,
Keserűségeteket szájalommal nézi.
8. Mária, Mária, árvák édesanyja,
Néz' mint sír az árva, fáj az özvegy szíve.
9. Alig tudnak szólni keserűségükben,
Fájdalomkönyveik csillog szemeikből,
10. Szánd meg. Szűz Mária, a szegény árvákat,
Hozd örömrre az ő szomorúságukat.

Második szövegváltozat:

1. *Templomnak ajtaja sarkig ki van nyitva,
Melyben minket itt vár a szép Szűz Mária.*
2. *Dicsértessék az Úrjézus Krisztus neve
Leborulunk, anyánk, oltárod elébe,*
3. *Tedd ki előttünk itt anyai jó szíved,
Fogadjál bennünket, hű tisztelőidet.*
4. *Hozzád jöttünk, anyánk hogyha meghallgatnál,
Szomorú ja szívünk, ha megvigasztalnál.*
5. *Ami ja, szívünknek, lelkünknek panasza,
Nyelvünk, édesanyánk, el nem sorolhatja.*
6. *De sok szülőanya kisírja itt magát,
Szűz Mária előtt levetje panaszát.*
7. *Mégsém találjuk meg szívünk nyugodalmát,
Édesanyánk, szent Szűz, nyújtsd szived irgalmát.*
8. *Mária, Mária, hozzád folyamodunk,
Mer' csak benned bízunk, kegyelmes asszonyunk.*
9. *Jerték ide árvák, szomorú özvegyek,
A szép Szűz Máriát velünk köszöntésétek.*
10. *Hogyha fáj szívetek, mondjátok el neki,
Keserűségtéket szájalommal nézi,*
11. *Mária, Mária, árvák édesanyja,
Néz' mint sír az árva, fáj az özvegy szíve.*
12. *Alig tudnak szólni keserűségükben,
Fájdalom könnyei csillog szemeikből.*
13. *Szánd még Szűz Mária a szegény árvákat,
Hozd örömré az ő szomorúságukat.*
14. *Téged rendelt isten mi édesanyánknak,
A szomorú szívek vigasztalójának.*
15. *Mária, Mária, hozzád folyamodunk,
Mér' csak benned bízunk, kegyelmes asszonyunk.*
16. *Mint az édesanya gyermekét nem hagyja,
Né hagyjál elveszniünk, Szüzanyánk Mária.*
17. *Most és halálunkkor jöjj segítségünkre,
Jézus szent fiadhoz vezess föl mennyekben.*
18. *Kérünk, édesanyánk, segítségünkre fuss.*

Dicsértessék ezért az Úrjézus Krisztus.

Ezt Égető Rozália is hallhatta búcsújáráskor, erre utal, hogy néhány szövegasszociációjára ismerünk a siratóban, sokkal spontánabb, szebb megfogalmazásban, az adatközlő hagyományos szövegfűzésének szerves részeként.

Hogy egykor az édesanyját sirató gyereklány zárt vagy kadenciás dallammal borult a koporsóra, nem tudhatni, de strófás siratónk felbukkanása példa az egykor bőséges siratóhagyományból alakult népi dallam siratódallamként való visszatérésére, talán nem annyira a hagyományörzés, mint az adatközlő sokféle képzettársítása eredményeként.

Parlando, ♩-cca 78

Mőg-hall e - dős - a - nyánk, jaj, jaj mi - nē - künk!

Ár-ván ma-radl ől ár-va gyer-mő-ke - id!

Jaj, jaj e - dős a - nyám, ill-hal-tál ben-nün - kel,

Ked-ves é - dős - a - nyám, nē hagyj el ben-nün - kel

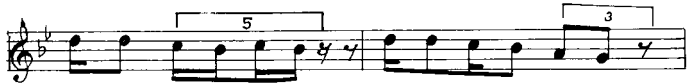
Ill-ma-rad-tam a - nyám ől ár-va gyer-mő-ke.

Jaj, mi lesz maj' ve-lünk, ked-ves é - dős - a - nyám!

Ó jaj, ó jaj, ó jaj, ked-ves é - dős - a - nyám,

Az ár - va gyer-me-kek sen-ki-nek sem köll-nek!

Ó jaj, ó jaj, ó jaj ked-ves é - dős - a - nyám,

Sze-gény kis ár - vá - kal a - kül il-len hal-tá,

Ó jaj, ó jaj, ó jaj szo-mo-rú szi - ve - il,

Ki lesz vi - gasz - tal - ja szo - mo - ru ár - vá - ka!

Ó jaj, ó jaj né - künk, ó jaj ho - va lé - gyünk,

Ked - ves é - dös - a - nyám, ó jaj hát mit te - gyünk!

Nin - csen a - ki ad - na ke - nye - re! gyer - me - k - nek,

Ó jaj ked - ves a - nyám, kelj fel, e - dös da - j - kám!

Ó jaj, ó jaj, ó jaj, ó jaj ho - va lé - gyünk!

Ked - ves ár - vá - i - mal ó jaj, ho - vá mē - jünk!

Mert az ár - vá - ka! ám sen - ki sem nem tű - ri,

Az é - gyik mög - ve - ri, a má - sik ki - rug - ja.

Ó jaj é - dös - a - nyám, jöj el mi - é - rel - tünk,

Vi - gyel el ben - nün - kol, a kis ár - va - i - dal! Jaj!

Mit mondjak még? Úgy történt ez, hogy az én édősapám kinn vót Amerikába'. És az édősanyám itthon maradt velünk nyócadmagáva.¹ És szögény nem is tudta, hogy micsinájjon velünk, egyik kicsi, másik kicsi, de édősapám mög kint vót Amerikába'! Nagy szükségbe' vótunk, alig vót egy-egy kis üngöcskénk minnyájunknak, szegény édősanyám akko^r az olyan gondba merút, hogy mögzavarodott. És ott vagyunk annyi sok gyerök oszt ríva mögyünk oda 'z ágyához, édősanyám, édősanyám, aranyos anyám, nē hagyj itt bennünket, de mán akko^r úgy vót, hogy haldoklik akkor. Akko^r osztán szögény möghalt. Akko^r mögmaradtunk ott a szobába', heten, úgy fétünk, nem mertünk még lefekünni se a kuckóba be minnyájan, miko^r zörög valaki, akko^r itt van, jaj így jaj úgy, jaj úgy. Írtak levelet a mi apánknek Amerikába, gyűjjön haza, mer' a kis árvák fének itthon. Én vótam a legnagyobb, a többi hat még kicsike vót. Az mög hazagyütt szögény, betegségbe esött az útba, három hónapra az én édősanyám után möghalt... Micsinájjunk megéncsak... hogy ahol a mi szögény anyánk kint a ker'ben ásott és észórta az árpát s a lábanyoma möglátszott nēki, hogy ű ottan dolgozott, és lēborútunk mind az egész kicsikévē, csókótuk a lábanyomát nēki, hogy ez az én édősanyámnak a lábanyoma. Hát micsinájjunk mégishát, se apánk, se anyánk nincsen, hát akko^r egyik erre mönt, másik amarra mönt, a harmadik emerre, szörteszét möntünk. Úgy szétmöntünk, hogy aztán... aztán... ilyen nagy igazi szomorúságban ezt sirattam mög. Ezt a borzasztó nagy szenvedést, amibe' vótunk.

REZIME

JEDNA NARICALJKA IZ TELEČKE

U ovom radu autor prikazuje dve srodne melodije: jedna je naricaljka jedne narikače iz Telečke, a druga je jedna bogorodičina pesma prikupljena u Doroslovu. Obe su, izgleda, iz srednjeg veka. Pojava naricaljke predstavlja primer vraćanja na melodiju oplakivanja koja je izrasla iz nekadašnje bogate tradicije naricanja, što je više rezultat maštovitog asociranja informatora nego čuvanja tradicije.

SUMMARY

A DIRGE FROM TELEČKA

In this paper two related tunes are presented: a dirge sung by a hired mourner from Telečka and a song about the Blessed Virgin collected in Doroslovo. Both seem to be of medieval origin. The appearance of the dirge is an example of the returning to the plaintive tune which originates in the rich dirge tradition of old times, and is more a result of the informant's imaginative association than a sign of preserving tradition.

TÁJÉKOZÓDÁS

Veselinović-Šulc Magdolna

A RUSZINOK MŰVELŐDÉSI ÉLETERŐL A SZOCIALISTA VAJDASÁGBAN

A ruszinok a XVIII. század közepe táján telepedtek le a Bácskában. A Kárpátok vidékéről — az akkori Felső-Magyarországról — költöztek ide. Az idők folyamán a Szerémségben és Szlavóniában is megtelepedtek, de megőrizték jellegzetes etnikai sajátosságait.

A ruszinok hagyományos kultúrája a Bácskába költözés idejében ruszin (rutén)—szlovák—magyar—lengyel kölcsönhatások nyomait viselte magán, s az új hazában, a XIX. században is folytatódott az etnikai érintkezés.

A két háború közötti időszakban a jugoszláviai ruszinok új helyzetbe kerültek ugyan, de helyzetük lényegében nem változott, habár a migrációs mozgások új etnikai kölcsönhatásokat eredményeztek az élet és a kultúra különböző területein. Ilyenek pl. a nyelvi sajátosságok, amelyek mégis hatottak arra, hogy a fejlődés az új környezetben más irányt vegyen, mint az anyaországi környezetben, s eltért a régi kulturális örökségtől.

A vajdasági ruszinok művelődési élete a második világháború után indult virágzásnak; azóta öltött nagyobb méreteket, kifejezésre juttatva kultúrájuk sajátosságait. Ebben az időszakban — kezdetben ugyan szerény keretek között — a többi nemzetiséggel együtt a háború után gombamód szaporodó művelődési otthonokban bontakozott ki kulturális és művészeti tevékenységük.

A művelődési otthonok gyakran nehéz, alkalmatlan adottságok mellett tömörítették az amatőröket, lelkesítették az ifjúságot, amely az idők folyamán mind összetettebbé váló feladatok megvalósítására vállalkozott, szívvel-lélekkel. A keresztúri Művelődési Otthon idővel olyanmire kifejlesztette tevékenységét, hogy évente megtartott két rendezvény szervezője és házigazdája is lett. Ezek: a Petar Ríznity-Gyagyról elnevezett emlékredezvény és a „Cservena ruzsa” (Vörös rózsza) fesztivál — mind a kettő felöleli a jugoszláviai ruszinság egész nemzeti kultúráját.

A színjátszó emlékredezvény, amelynek keretében fejti ki tevékenységét a Gyagya amatőrszínház, az öntevékeny ruszin színjátszás területén a legmagasabb szintű intézmény. Hozzá tartozik valamennyi amatőr színjátszó egyesület, meg a falusi színjátszó csoportok, amelyek a ruszinok mai életéből és múltjából merített témákra színi előadásokat

készítenek elő, de foglalkoznak a drámai színjátszás nevesebb műveinek színrehozatalával is. Valamennyi együttesük eredményesen vesz részt az ország különböző amatőrsemléin.

A Cservena ruzsa nevű fesztivált már másfél évtizede minden évben rendszeresen megtartják Keresztúron. Ez, a jugoszláviai ruszinság legnevesebb művelődési szemléje, évről évre fejlődik. Az idősebb nemzedék mellett mind nagyobb számban vesz részt rajta az ifjúság, az egyetemisták és középiskolások, mint a zenei és irodalmi alosztályok tagjai. A népdalok mellett mai ruszin zeneszerzők és szövegírók eredeti szerzeményeit is előadják; vetélkednek az énekkarok, népitánc-együttesek; fiataloknak szánt zenét adnak elő és megrendezik a fiatalok költői estjét is.

A *Szív húrja* (Sztruna szrca) nevet viselő költői vetélkedő meg a *Testvériség esztrádja* (Esztrada bratsztva) nevű folklórrendezvény, amelyen a vajdasági nemzetek és nemzetiségek is részt vesznek, egyre szélesebb körű szemlékké terebélyesednek, s újabban más országokból való együttesek és szolisták is vendégszerepelnek, így pl. a csehszlovákiai Eperjesről (Prešov), a franciaországi Chambéryből. 1969. óta a legfiatalabb nemzedéket is bevonták ebbe a rendezvénybe — az általános iskolások Cserveno pupcse (Vörös rózsabimbó) neven szerepelnek, bemutatva a Vajdaság területén működő ruszin iskolai alosztályok kulturális és művészeti téren kifejtett tevékenységét.

A művelődési házak keretében működő alosztályok zömmel az eredeti ruszin kultúrát ápolják, és különösen az utóbbi években figyelemre méltó eredményeket érnek el. Csak a legjelentősebb elismeréseket említjük: a keresztúri Művelődési Otthon 1970-ben megkapta Kula község Októberi Díját; a folklóralosztály a belgrádi televízió nézőinek döntése alapján az első helyezést érdemelte ki a *Selo moje* (Falum) nevű rendezvényen, amely valójában az eredeti folklórt ápoló egyesületek vetélkedője; ugyancsak a folklór alosztályt a Vajdasági Művelődési-Oktatási Község 1972-ben a legnagyobb elismerésben részesítette, amikor a Kultúra Szikrája (Iskra Kulture), nevű díjjal jutalmazta; nemrégiben pedig megkapták a Népert Tett Szolgálatok ezüstkoszorús érdemrendjét is.

Az újvidéki ruszinok Makszim Gorkij Művelődési Egyesülete kitartó munkájának eredménye az, hogy ma már az ismertebb vajdasági amatőr egyesületek közé tartozik, s ennek elismerésül 1971-ben megkapta Újvidék Októberi Díját is.

A vajdasági ruszinok tudományos kutató tevékenysége 1968-ban indult meg rendszerebben, amikor a Ruszké Szlovo Kiadóvállalat megalkototta a tudományos kutató tevékenységgel foglalkozó bizottságát. A bizottság programjára tűzte a tudományos feldolgozásra váró témákat, és néhány tudományos projektumot is kidolgozott. Ezekből egyesekeket a vajdasági Történelmi Intézet, másokat pedig a SANU (Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia) Etnográfiai Intézete vállalt magára, a többi a bizottság keretében maradt. A vállalkozás első eredményeit a vajdasági ruszinok és ukránok kulturális hagyományairól szervezett tanácskozás mutatta fel (1970. június 30.—július 5. között tartották Újvidéken és Keresztúron). A SANU Etnográfiai Intézete és a Ruszke Szlovo Kiadóvállalat tudományos kutató tevékenységgel foglalkozó bizottsága szervezte. Ezen tizenhat beszámolót tartottak a vajdasági ruszinok és

ukránok néprajzának, folklórjának, népköltészetének és irodalmának tárgyköréből a SANU Etnográfiai Intézetének munkatársai, valamint a ruszin és ukrán kulturális és tudományos dolgozók.

Ezt követte egy kisebb méretű tanácskozás, a jugoszláviai ruszinok nyelvén művelt irodalom 70. évfordulója alkalmából. A Ruszin Nyelv-művelő Egyesület szervezte; a beszámolók az első ruszin nyelvű műalkotásról (Havrilo Kosztelnjik *Z mojoho valala* c. idilli koszorú), valamint az azóta máig eltelt idő irodalmi alkotásairól szóltak.

A ruszin nyelvű tudomány és irodalom fejlődéséhez jelentős hozzájárulást ad a Ruszin Nyelv-művelő és Irodalmi Egyesület: 1975. december 20-án tartotta a küldöttrendszer alapján első közgyűlését, 60 delegátus részvételével. Megvitatták az 1974. és 1975. évekre kitűzött két-éves munkatervet és az 1980-ig szóló tervet is, továbbá a ruszin kultúra kapitális műveinek kiadási tervét 1980-ig. Ebből az alkalomból jelent meg az egyesület folyóiratának, a TVORCSOSZC-nak első száma is.

A TVORCSOSZC tudományos arculatú folyóirat. Azokat a szerzőket tömöríti, akik „rendszeresen, objektíven és hivatottan” tanulmányozzák a ruszin nyelv és irodalom fejlődését, valamint annak helyét és szerepét a jugoszláv, az ukrán és a többi szláv irodalomhoz viszonyítva, továbbá a ruszin nemzetiség folklórját és kultúráját általában. A terv szerint ez a folyóirat a szükségletekhez mérten jelenik meg, de legalább évente egyszer — attól függően, mennyire lesznek tevékenyek az egyesület tagjai.

Az első számban értékes tanulmányok jelentek meg a ruszinok irodalma, nyelve és története tárgyköréből, továbbá a ruszinisztika problémakörével foglalkozó írások és vitacikkek: irodalom, nyelv, folklór, kéziratos anyagok, dokumentáció, neves személyiségek levelezése és az egyesület hírei.

Itt említjük meg a SVETLOSZC nevű folyóiratot is, amely negyed százada (1952 óta) jelenik meg, néhány kivétellel rendszeresen, évente négyszer; tudománnyal, irodalommal, a ruszinok nyelvével és életével foglalkozó írásokat közöl, és jelentős szerepet tölt be a vajdasági ruszinok kulturális fejlődésében.

A falusi lakosságnak szánt NARODNI KALENDAR (Népi Kalendárium) a legnépszerűbb, legnagyobb példányszámban kiadott és legnagyobb hagyománnyal rendelkező kiadvány, évente egyszer jelenik meg. Főleg a falu lakosságának igényeit elégíti ki, és tájékoztat nemcsak a ruszinok, hanem az egész Jugoszlávia eseményeiről és eredményeiről, de rövidebb irodalmi alkotásokat — mai szerzők verseit és elbeszéléseit — is közöl.

Az irodalmi és kiadói tevékenység szoros összefüggésben áll a vajdasági ruszinok magas művelődési színvonalával. Az irodalmi és kiadói tevékenység továbbfejlesztéséhez kedvezőek a feltételek. Megvan a lehetőség az ország területén élő többi nemzet és nemzetiség irodalmával és kiadói hálójával való együttműködésre.

Az 1975. év, a kiadványok keretét és jelentőségét tekintve, afféle jubileumi évnek számított: ebben az esztendőben kapitális jelentőségű művek mellett (H. Kostelnjik prózája és versei marxista irodalmi és szépirodalmi alkotások is megjelentek, de kiadtak, gyermekirodalmi al-

kötásokat és más kiadványokat is. Különösen jelentősek a ruszin nyelvű tankönyvek, amelyek tartalmuknál, a tárgyalta anyag megközelítésénél és kivitelüknél fogva a legkorszerűbb tankönyvekkel vetekszenek. Meg kell még említeni a DUBOKA BRAZDA című ruszin szépirodalmi prózakötet szovjetunióbeli kiadását, amely ukrán nyelvre fordítva (Uzsno-rod — Ungvár, 1975. az 1976. évre) TAM, KOLO DUNAJU (Ott, a Duna mentén) címmel látott napvilágot.

Irodalmi téren nagy fejlődés tapasztalható. Az utóbbi évtizedben megjelent a mai ruszin írók több regénye is, de még mindig a vers és az elbeszélés az az irodalmi forma, amelyet a jugoszláviai ruszinok leginkább művelnek, és amelyben a legérettebb alkotásokat adják. Havrilo Kosztelnjik idilli koszorújának megjelenése óta (1904), amely a ruszin irodalom kezdetét jelentette, valamint M. Vrabely RUSZKI SZOLOVEJ (Orosz pacsirta, 1890.) kötetében közölt népi lírai alkotások óta a jugoszláviai ruszinok irodalma sokat fejlődött. Mai irodalmuk főleg a költészet, az intellektuális líra felé fejlődik, és mindinkább érezhető rajta a jugoszláv és világirodalom hullámverésének hatása is.

IRODALOM

Dr. Miljana Radovanović—Breda Vlahović, Prilog proučavanju migracionih kretanja Rusina u Bačkoj (Adalék a bácskai ruszinok migrációs mozgásának tanulmányozásához), tanulmány a hagyományos ruszin kultúráról szóló tanácskozásról, Novi Sad, 1971., 18—31.

Đura Varga: Neki elementi kulturnog života Rusina u Vojvodini, (A vajdasági ruszinok művelődési életének egyes mozzanatai), SAVREMENCST 1—2, 1973, 131—144.

RUZSI CSERVENI RUZSI (1962—1971), Ruszki Kerestur, 1971, főszerkesztő Gyura Latyak.

TVORCSOSZC 1975, főszerkesztő Gyura Varga.

SVETLOSZC, főszerkesztő Gyura Papharhaji.

Julijan Tamaš: Poezija jugoslovenskih Rusina (A jugoszláviai ruszinok költészete), LETOPIS MATICE SRPSKE 1974, december, 599—611.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

**BÁLINT SÁNDOR:
A SZÜGEDI NEMZET,
A SZEGEDI NAGYTÁJ
NÉPELETE**

*I. rész 1974/75 — 2, 627 1. II. rész 1976/77 — 2, 420 1. A Móra
Ferenc Múzeum Évkönyve.*

Bálint Sándor két vaskos kötetének címe kissé szokatlan, de a nemzet szó a helyi használatban a törzsökös szegedi népet jelenti. Az eddig megjelent két kötet és a tervezett többi egy emberéleten keresztül végzett levéltári gyűjtés, ellenőrzés, személyes élmény, tapasztalat és mások, más érdemes kutatók megszürt eredményei, a megrostált hagyományanyag alapján keletkezett. A több évtizedes munkát szerzőnk nagy örömmel, szeretettel, lelkesedéssel végezte, „Élete őszén” kutatásait summázva szülőföldjének, népének akart meleg emberi érzésekkel átszőtt emléket állítani. A szülőföld nagy-nagy szeretete sugárzik, süt át a könyvek minden során, minden szaván!

Nemcsak magát a Várost, népét, népének hétköznapi és ünnepi életét ismerjük meg századok távlatában az eddig megjelent két kötetből, hanem a minket közelebből is érdeklő szegedi kirajzás, a Jugoszláviába Szegedről települt falvak világát is. A Jugoszláviában található szegedi telepéseket befogadó községeket a XVIII. század folyamán népesítették be szegedi gányókkal, dohánykertészekkel, vízenjárókkal. A Temesközben a kincstári birtokokra vagy földesúri birtokokra hozták őket. Így népesült be velük Majdán, Rábé, Torda, Kisoroszi, Törökkanizsa, a juhászatáról híres Magyarcsernye, a mesemondóiról ismert Csóka, Verbica, Cérnabara, Horgos tanyavilága, Bácsszöllős, Martonos, Tóba, Szaján, Jázova, Törökbecse Susán nevű része, Udvarnok, Padé, Űrményháza, a Szajánból települt Muzslya, Hetin stb. A szegedi szegényemberek a Temesközben más népekkel együtt élve napjainkig megőrizték magukkal hozott nyelvük hangzását, színét, ízeit, tájszavait, ápták gazdag hagyományukat, mesemondókészségüket, amiről Kálmány Lajos ad hírt a világnak.

A telepéseknek a földesúrral vagy a kincstárral kötött szerződés szerint egy numerus nagyságú bérlemény, azaz 2—4 holdnyi belsőség, falusi háztelek, porta és kb. 20 holdnyi külsőség, föld járt jogokkal és kötelességekkel együtt. A belsőségen állt a ház, a pajta, az istálló, a palántakert és maga a dohányföld. A külsőség a szántó, a kaszáló és a legelő. Mivel ekkora kiterjedésű telken épültek a házak, a házak és

az utcák messze estek egymástól. A falvak alaprajza is nagy kiterjedésű. Kálmány említette: „Szajánban kocsin voltam kénytelen a faluban járni a betegekhez.”

A gányó ház eredetileg csak két helyiségből állt — ezt még mi is láttuk kb. 10—15 éve Szajánban, Jázován, Udvarnokon —, az utcára néző szobát feltűnően nagyra méretezték, mert itt folyt télen a simítás, a csomózás. A konyha szabadtűzhelyes volt. Az ereszet, — amit most látunk — már későbbi fejlődésként jelent meg. Az udvar belső részén, a mellékhelyiségek mellett állt a dohánypajta, négy oszlopon szár, szalma tetejű, oldal nélküli építmény a dohány szárítására. Az udvar egyik sarkában hagytak helyet a palántakertnek, mellette a szűrű és a belsőséghez tartozó néhány holdnyi szántó, dohányföld.

Bálint Sándor impozáns munkájában egy aránylag nagy periódust fog össze. Minden kérdés tárgyalásakor hivatkozik a legkorábbi középkori okleveles adatokra, de alaposabban az öregek emlékezete és a saját tapasztalata, a korabeli irodalmi szövegek alapján a XIX. század második felétől írja le az illető néprajzi jelenséget, tárgyat, szokást. Öregek között felnőve szerzőnk sokat hallott a régi dolgokról, így kb. 1848-tól vannak hallomásból szerzett adatai, az I. világháború utáni időket pedig mint szemtanú élte meg, azok már a hiteles szemtanú adatai. Ebbe a kb. 150 éves periódusba sok minden belefért, belefért a vízenjárók, a kétkezi munkások mindennapi élete, archaikus szokáshagyománya. Így kapunk hírt többek közt a már eltűnőben levő vagy már el is tűnt böggőshajókról, a vízi-, a száraz- és szélmalmokról, a pásztoréletről, a víz előtti Városról, a városképről, a zsindelyvágásról, a házassági szokásokról, a temetésről, a halotti torról stb. Mint a szerző is megjegyzi az előszóban, a jelenségek tárgyalása, a néprajzi értesülések — érthetően — mindig gazdagabbakká, szerveesebbekké válnak, amint napjainkhoz közeledünk.

A nagytáj településeinek bemutatása — a jugoszláviai községeké — főleg Kálmány Lajos gyűjtésein, a szerző néhány napos megfigyelésein és a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének archívumában őrzött hallgatói szemináriumi munkákon alapszik. Ezeknek a dolgozatoknak a terjedelme aránylag csekély, a bennük foglaltak is csak nagyon kis töredékei az kirajzási települések életének, nyelvének, szokásrendszerének, de ez a kevés adat is értékes, mert sok jelenségnek már csak „a hült helyét” találjuk napjainkban. Így a mi hajdani hallgatóink is — kiknek a nevét is megemlíti a szerző — hozzájárultak, ha csak csekélyke mértékben is, ennek az élvezetes, értékes, forrásértékű műnek az elkészültéhez.

A mű leíró természetű, nem elveket, légből kapott elméleteket tartalmaz, hanem a valóságos életet, a mindennapokat, az ünnepeket írja le szemléletesen, meggyőzően és főleg hitelesen népi mesemondók, java-sok, mesteremberek, szegedi-fi és szegedivé vált ismert és kevésbé ismert írók, tudósok megszólaltatásával. A leírás, ahol van rá adat, diakrónikus, ahol nincs, szinkrónikus.

Az I. kötet a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás tanulságos történetével, Szeged nevével, a Város részeinek ismertetésével, a település

és a társadalom kapcsolatával, a ház és az otthon jellegzetességeivel, az emberi tevékenység 3 archaikus ágával: a vízi élet és a gyűjtögetés, a pásztorkodás és állattartás, a mezőgazdaság szegedies sajátágaival foglalkozik.

A II. kötetben a közlekedésről, a közlekedési népi iparágakról, az adás-vevésről, a táplálkozásról és háztartásról, az élelmezési és háztartási iparágakról, a népviseletről, a viseleti iparokról olvastunk rendkívül érdekes, képekkel is illusztrált résztanulmányokat. A népművészet a hiedelmek és babonák, mondák, elbeszélések nem szerepelnek külön fejezetben, hanem mindig az illető tárgy, jelenség tárgyalásánál, melyhez tapadnak.

Ez a két kötet nemcsak a népéletéről vall, nemcsak a *szegedi népélet lexikona*, hanem a *népi kifejezések, tájszavak kincsestára* is. Felbecsülhetetlen értéket képviselnek a már csak itt-ott hallható szavak. Az öregek nyelvében is lassan a passzív rétegbe csúszó szavak feljegyzése, megmentése külön érdeme a szerzőnek. Minket közelebbről érdekel az is, hogy sok szerb eredetű tájszót is feljegyzett a szerző, ezzel a szerb nyelvvel, nyelvének történetével foglalkozó kutatóknak is értékes forrásművévé kellene válnia eme két és a kettőt követő többi kötetnek.

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a Város kapcsolatait más betelepült népeivel, hatásukat a szegediekre szintén megtaláljuk. A viszsza maradt törökök, a szerbek, bunyevácok, a granicsárok, a németek, szlovákok, franciák, görögök, románok, örmények, cigányok, magyarok lakta város a XVIII. században igazi nemzetiségi város, s ezek a népek ötvöződtek idők folyamán a szegedi nemzetbe.

Szegednek mindig komoly kapcsolatai voltak a Balkánnal, a Temesközzel, Horvátországgal, Szerémséggel. A XV. század elejétől tudunk a Szerémségben szegediek szölejéről. A kiváló szerémségi borokat szegedi kereskedők vásárolják fel. Szegediek szüreteltek a pétervárad, kamanci szőlőhegyen, Karomban, Szalánkeménben. Kocsin, hajón vitték le a bort a Dunán Titelig, onnan fel a Tiszán Szegedig, ahol is a rossz ivóvíz miatt borra szokott lakosságnak kimérték.

Egy nagyon érdekes esetről is tudomást szerzünk az I. könyvben: arról, hogy Szeged megszállta és birtokolta Zenta mezővárost. A budai káptalan, Zenta földesura többször megsértette a szegedi polgárok szállítási jogát, Mátyás király ezért megengedte, hogy Szeged megszállja Zentát. Szeged meg is tette, ekkor a káptalan egyezséget ajánlott fel. Megkötötték a szerződést, s Zenta visszakerült a káptalan birtokába.

Szeged és Szabadka közt is közvetlen viszony alakult ki, amit ápoltak is. Szegedieket Szabadkán is találunk, a Víz után költöztek oda, menekülve az árvíz elől. Magukkal hozták az „istenszömös” lakóházat, hagyományukat, de özö nyelvüket lassan elfelejtették, bealakultak a környezetbe.

A szegedi nemzet izgalmas olvasmány, hisz az egész népélet keresztmetszetét kapjuk. Nemcsak a szakember számára izgalmas, hanem a laikus olvasónak is, mert szép nyelven, könnyed, gördülékeny módon, minden szakmai tolvajnyelvi kitételről mentesen, élvezetesen megírt, közvetlen emberi hangon megszólaló könyv A szegedi nemzet.

Kíváncsian várjuk az egészséget és betegséget, a népnyelvet és népköltészetet, a hagyományt és szokásrendet tárgyaló köteteket!

A kötetek előállításáért, külalakjáért, a szinte hibamentes szedésért a Szegedi Nyomda munkaközösségét kell megdicsérnünk. Kár, hogy nem kemény kötésben jelentették meg ezeket a köteteket, mert a puha kötés hamar tönkremegy, már pedig ezeket a köteteket nem egyszer veszi az ember a kezébe, hanem mint valami lexikont, állandóan forgatja.

Molnár Csikós László

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON

Főszerkesztő: Ortutay Gyula, első kötet: A — E, Budapest, 1977., Akadémiai Kiadó.

Akkor látja csak igazán az ember, hogy mennyire gazdag, milyen szerteágazó a népi kultúra, amikor kezébe vesz egy olyan összefoglaló munkát, mint amilyen a Magyar Néprajzi Lexikon. A hasonló jellegű német, angol, dán stb. kiadványok sorában ezt a lexikont méltán illeti majd meg az egyik legelőkelőbb hely. A négy kötetesre tervezett nagyszabású mű szerkesztőinek, szerzőinek célja, a teljes magyar néprajz bemutatása — már az első kötet alapján is előlegezhetjük azt a véleményt — sikeresen valóra válik, a lexikon színvonalas, nagy alapossággal és körültekintéssel megírt cikkeiben feltárul előttünk a magyar népi kultúra hatalmas öröksége, a tárgy és a szellemi néprajz megannyi jelensége, ténye, alkotása, eszköze, fogalma, alakja stb., a magyar nép gondolat- és érzelmvilága, szokásai, hiedelmei, szemléletmódja stb.

A Magyar Néprajzi Lexikon elkészítésének gondolata 1967-ben merült fel az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának munkatársaiban. A lexikont eredetileg az újonnan megírandó Magyarság Néprajzához szánták előtanulmánynak. A Néprajzi Kutató Csoport megalakulása után szükség mutatkozott a Magyarság Néprajzának (1933—37.) megjelenése utáni időszak hazai és nemzetközi néprajztudományi kutatómunkájában elért eredmények összegezésére, áttekintésére, a hiányzó előtanulmányok megírására, a tényanyag kibővítésére és a módszertani vonatkozású tanulságok levonására. Eleinte elegendőnek látszott egy szerényebb, két kötetnyi terjedelmű munka elkészítése is, azonban a lehetséges címszavak összeállításakor kiderült, hogy jóval több fogalmat, tényt, folyamatot stb. kell cikkben feldolgozni, mint amennyi két kötetbe beleférne. Amikor aztán felmerült az a követelmény, hogy a lexikon lehetőleg teljességében mutassa be a magyar néprajzot, a tervezett mű terjedelme négy kötetesre duzzadt.

A lexikon készítői a magyar néprajz teljes anyagát az egyetemes néprajz fogalomrendszerének segítségével kísérelték meg feldolgozni, azzal a megszorítással, hogy a címszavak közé csak azokat a nemzetközi néprajzi fogalmakat vették be, amelyek valamiféle módon kapcsolatban vannak a magyarsággal, van magyar vonatkozásuk is. A lexikon a ma-

gyar néprajzi anyagot a történelmi és a társadalmi összefüggések figyelembe vételével mutatja be.

A szerkesztőségnek az volt a véleménye, hogy a legújabb kutatások eredményeit éppen a lexikonszerű feldolgozás módszerével lehet a leggyorsabban számba venni. Ez a módszer azért is jó előtanulmánynak bizonyul, mert cikkírás közben a kutatók arra vannak kényszerülve, hogy tárgyukat pontosan körülírják, meghatározzák, a történeti, társadalmi és kulturális összefüggéseket tömören ábrázolják, és hogy megadják a legfontosabb szakirodalmat.

A lexikon cikkeinek megírása az 1970—1975 közötti időszakban történt. Az anyaggyűjtés lezárása után csupán elvétele került sor pótlásokra, főleg a személyekről szóló cikkek újabb életrajzi adatait illetően. Kéziratban már teljes egészében megvan a lexikon, úgyhogy már csak az egyes köteteknek nyomdai munkára való előkészítése: a cikkek összehangolása, végső kritikája, szerkesztése folyik.

Az anyaggyűjtésben és a cikkek megírásában a Néprajzi Kutató Csoport tagjain kívül részt vettek a néprajzi tanszékek, múzeumok kutatói is, a lexikon voltaképpen az egész magyar néprajz összefogásával született meg.

A körülbelül 400 szerzői ívet kitevő mű mintegy 9000 cikket és 5000 illusztrációt: egyszínű és színes fényképet, rajzot tartalmaz. A cikkek általában hasonló szerkesztési elvek szerint készültek, mint más lexikonokban. A vastag betűvel szedett címszó utáni dőlt betűs címszóváltozatok a legfontosabb és legismertebb egyéb elnevezéseket adják meg. A címszó helyett a szövegben tilde jelet találunk. A cikkekben számos, címszóra való utalás kapcsolja össze a tartalmi és szakszókincsbeli összefüggéseket. Esetenként, ahol a szerzők szükségesnek látták, etimológiai magyarázatot is adnak. A cikkeket tájékoztató jellegű, a legfontosabb szakirodalmi utalásokat tartalmazó könyvészet zárja.

Arra való tekintettel, hogy általánosan elfogadott terminológiája még nincsen a néprajztudomány minden területének, a szerzők és a szerkesztők a legismertebb és a leginkább használt műszót tették meg címszónak, vagy pedig az elterjesztésre legmegfelelőbbnek látszó szak kifejezést emelték ki, esetleg újat alkottak. A címszóváltozatok korlátozott száma a szerkesztőségnek arról a törekvéséről tanúskodik, hogy a tájnyelvi megnevezésekből csak a legjelentősebbeket tüntesse fel, mivel — szerintük — ez a lexikon még részben sem töltheti be egy tájszótár szerepét.

A szerzők célja főleg az volt, hogy cikkeikben összefoglalják a magyar népi kultúra tanulmányozásában elért eredményeket, a meglévő ismereteket, azonban gyakran új kutatási anyagot is bemutatnak. A cikkek felölelik az egész magyar nyelvterület néprajzi anyagát, valamint feltárják a magyar népnek a Magyarországon élő nemzetiségekkel és a szomszédos népekkel való kulturális kapcsolatait, továbbá a magyar népi kultúra európai és ázsiai vonatkozásait is. Számos jellegzetesen délszláv, román, szlovák stb. vonás, jelenség kimaradt a lexikon cikkei közül, mivel csak az említett népekre jellemző és, a szerkesztőség alapelvétől eltérően, nincsen említésre méltó magyar vonatkozása. Így például a

sajátosan délszláv farsangi szokás, a busójárás sem szerepel önálló cikkben, csupán megemlíti a lexikon.

A lexikon cikkei néprajzi és néprajzi vonatkozású fogalmakat, dolgokat és személyeket mutatnak be. Több cikk is tartalmilag összefügg. Nagyobb összefoglaló cikk ismerteti az egyes részjelenségekkel, típusváltozatokkal stb. foglalkozó cikkek legfontosabb mondanivalóját. Az efféle cikkek szövegében számos, címszóra való utalást találhatunk. Például a *ballada* cikk az egyes balladatípusok főbb műfaji vonásait tárgyalja, vagy az *aratás* a gabona betakarításának eszközeit, módzatait, a művelethez fűződő hiedelmeket dolgozza fel. Ezekben a cikkeken a következő utalásokat találjuk: ballada — románc, strófaismétlő ballada, keretmese, Fehér László, históriás ének, Szilágyi és Hajmási, Júlia szép leány, Kőműves Kelemennő, Kis Júlia, ponyva, katonaballada, siratóballada, nótafa; aratás — róka farkú köles, sarló, kéveköti bot, eszközváltás, takaró, hiedelem, mágikus eljárások, húsvét, tilalom, kelés.

A cikkek tartalmilag rendkívül változatosak, vannak köztük általános néprajzi, demográfiai, jogi, gazdasági jellegűek, a népi építkezés, bútorkészítés, a népviselet, a népköltészet, a népzene és a néptánc, a népi díszítő művészet, a népi játékok stb. területéről valók, a népszokáshoz és a hiedelmekhez kapcsolódók, és szép számmal találhatók köztük olyanok is, amelyek valóságos vagy elképzelt folklorisztikus alakokról, néprajzzal foglalkozó személyekről stb. szólnak.

Az általános néprajzi jellegű cikkek bizonyos általános fogalmakat dolgoznak fel (pl. alkalmazott antropológia, etnobiológia, etnogenezis), foglalkoznak továbbá a rokonsági viszonyjelölő fogalmakkal (pl. báty, anya), a néprajzi kutatás kérdéseivel (pl. anyagi kultúra kutatása) stb.

A demográfiai cikkek népcsoportokat (pl. barkók, bukovinai szekelyek, dévai csángók), néprajzilag elkülöníthető tájakat, vidékeket (pl. Aranyosszék, Bácska, Burgenland) írnak le, a jogi vonatkozású cikkek pedig különféle előírásokról (pl. ablakvágás joga), meghatározott birtokformákból (pl. allodiális szőlő, árendás föld, belső telek, beneficiátusi legelő) stb. számolnak be.

A lexikon cikkeinek jelentős hányada a népi gazdálkodás tárgyait és eszközeit, a hozzájuk kapcsolódó életmódot, a termelési tapasztalatokat és a használati hagyományokat mutatja be. Az ide tartozó cikkek gazdasági tárgyakat, eszközöket (pl. bakitszekér, bukóvilla), gazdasági építményeket (pl. abora, disznóól, esztrenga), állatfogó eszközöket (pl. billenőcsapda, borítócsapda, csikkentő), használati tárgyakat (pl. borotvatok, ételhordó), étel- és italféléket (pl. borvíz, boza), növényeket (pl. árvalányhaj, bojtortján, borsó), foglalkozásokat, tisztségeket (pl. bandagazda, bolgárkertész, esztergályos), munkafolyamatokat, eljárásokat (pl. borkezelés, csávázás, ecetkészítés) stb. dolgoznak fel.

Számos cikk foglalkozik az anyagi kultúra egyéb megjelenési formáival is, a népi építészettel (pl. ajtó előtti boltozat, boronafal, északi háztípus), a népi bútorról (pl. ácsolt láda, ágyszék, állóka, bajai bútor, dikó), a népviselettel (pl. ajaki viselet, báránfyűrtös guba, bevarrott ujjú ing, bűjka, csököly viselet, debreceni viselet) stb.

A szellemi néprajzot, a folklórt szintén bőséges cikkanyagon mutatja be a lexikon. A népköltészeti cikkek irodalomtudományi fogalma-

kat (pl. alkalmi költészet, allegória, asszonánc), műfajtypusokat (dalok: pl. bányászdal, békedal, betyárdal, börtöndal, cséplődal; mesék: pl. A csillagszemű juhász, A csizmás kandúr, Csipkerózsika; balladák; pl. Barcsai, Csudahalott, Esküvőre hazatért vőlegény, mondák, anekdoták stb.) ismertetnek.

A népzenevel és a néptáncsal foglalkozó cikkek népi hangszerekről (pl. cimbalom, citera, duda), népi tánc típusokról (pl. bodnártánc, botoló, csillagtánc, eszközös táncok) stb. szólnak. Van továbbá számos olyan cikk is, amely a népi színjátszással (pl. betyárjáték, dramatikus játék), a népi díszítő művészettel (pl. balavásári hímzés, borsodi hímzés, bőrmunka, domború faragás), a népi játékokkal (pl. bigézés, bújós játék), ünnepi és egyéb szokásokkal (pl. Balázs-járás, betlehemezés, bakkuszjárás), a jeles napokkal (pl. Advent, Balázs napja), kultikus és mágikus eljárásokkal (pl. áldozat, bekerítés), mítikus lényekkel (pl. beng), mesehősökkel (pl. békakirályfi, Buli Jankó), a néphagyományban élő nevezetes személyekkel (pl. Angyal Bandi, Báthori Gábor) stb. foglalkoznak.

Külön ki kell emelnünk a lexikonnak azokat a cikkeit, amelyek egy-egy termékenyebb mesemondót (pl. Ámi Lajos), néprajzi vonatkozású munkát is kifejtő irodalmárt, művészt, tudóst (pl. Bartók Béla, Bél Mátyás, Benedek Elek, Bod Péter) valamint hivatásos és amatőr néprajzkutatót (pl. Andrásfalvy Bertalan, Bellosics Bálint, Burány Béla, Dömötör Tekla) mutatnak be.

Annak tudatában, hogy a Magyar Néprajzi Lexikon a magyar kultúrában régóta érezhető hiányokat pótol, és hogy a Néprajzi Atlasszal együtt majd lényegesen kiszélesíti és elmélyíti néprajzi ismereteinket, nagy érdeklődéssel várjuk a további kötetek megjelenését.

Penavin Olga

**SEBESTYÉN ÁDÁM:
NÉPDALCSOKOR, BUKOVINAI,
ANDRÁSFALVI NÉPDALOK**

*Kiadja a Tolna megyei Tanács
V. B. Könyvtára, Szekszárd,
1976. 290 l.*

**UJVÁRY ZOLTÁN: GÖMÖRI
NÉPDALOK
ÉS NÉPBALLADÁK**

*Herman Ottó Múzeum, Miskolc,
1977. 623 l.*

Két népdal és népballada gyűjteményről szeretnék szólni. Mindkét kötet vidéki múzeum illetve könyvtár munkaközösségének lelkes erkölcsi és anyagi támogatásával látott napvilágot. Amennyire dicséretre méltó ez a gesztus, annyira hátrányos is, mert így vagy csak véletlenül kerülnek el hozzánk ezek a kiadványok, vagy a szerzők figyelmességéből, baráti gesztusaként. Már pedig nagy kár ezeket a szép, gondosan megmunkált külsejű és értékes, sokszor forrásértékű könyveket „véka alá rejteni”. Valahogy ez a helyzet a Hungarológiai Intézet kiadványai-val is, de úgy érzem, több és jobb propagandát, terjesztést érdemelnének meg a fent említett könyvek is. Hiszem, hogy a szakemberek, a könyvtárak mindkettőt szíves örömezt besorolnák könyvtárukba.

Sebestyén Ádám bukovinai, andrásfalvi népdalcsokrát az itteni 3 székely falu lakosai is szívesen megvásárolnák, hisz az itt közölt dalok, balladák jó része beletartozik az ő aktív készletükbe is. Vojlovica, Székelykeve, Sándoregyháza lakói is, igaz, hogy előbb, a kakasdiaknál kb. 60 évvel előbb, a „magyar menés idején” indultak az új hazába a sokszor vágyakozva emlegetett, közös hazából, a Szucsava mellől, a bukovinai Andrásfalváról, Hadikfalváról, Fogadjistenből, Istensegítségéből, Józseffalváról, de még — különösen az idősebbje — mindig ismerik, dalolják a régi hagyományhoz tartozó darabokat, a kötetben szereplők nagy részét. Nem egyszer volt alkalmam hallani Vojlovicán — ott is andrásfalviak telepedtek meg — kedves adatszolgáltatótól, Kovács Juli nénitől és lányától Erős Teréztől meg a többiektől, mikor jókedvükben fújták a Sebestyén Ádámnál is idősebbektől lejegyzett dalokat, mint: Bujdosik az árva madár, Kiindultam a hazámból, Esik eső, szép csendesen esik, Fejér faszujka virág, Elveszett a tojó ludam, Édes kicsi kincsecském, Már mikor én tizenhét éves voltam, Mikor Csíkból elindultam, Édesanyám édes teje, Elbujdosnám, de nincs kívül, Rászállott a páva, Én azt tudtam, amíg élek, Borzodában, zöld búzában, Nem zereg a fa levele, Csicsiri borsó, vad lencse, Sudár magos ez a torony, A csitári hegyek alatt, stb. stb. Még most is a fülemben van annyi év után, és látom magam előtt Juli néni, amint az asztal mellett ülve, ölbe tett

kézzel dalol, hadd kerüljön magnószalagra minden. Ugyanúgy előitem van a lánya, kukoricát morzsol, és dalolja, mondja egymás után a szebbnél szebb balladákat, dalokat, amelyeket apikájától, anyikájától, az ismerős idős személyektől tanult egyszeri hallás után.

Ezzel csak azt akartam érzékeltetni, hogy Sebestyén Ádám népdalcsoakra a közös bukovinai, moldvai kincsből származik, s nemcsak az ő tulajdonuk, viszont Sebestyén Ádámban lelkes megmentőjére, feljegyzőjére talált. Annak ellenére, hogy Sebestyén Ádám amatőr gyűjtő, munkája nagy értéket képvisel, hisz a lassan eltűnő folklórkincset jegyezte fel többnyire idősebb adatszolgáltatóitól. A székely népcsoport, az andrásfalvi szülőhely iránti meleg, soha el nem múló szeretet, ragaszkodás vezérelte, mikor elkezdte gyűjteni még otthon, Andrásfalván egy szál hegedű segítségével az Andrásfalván közismert „világi énekeket”, hogy megmentse őket a feledéstől. Új hazájában, új lakóhelyén, Kakasdon is fáradhatatlanul, szorgalmasan folytatta a megkezdett munkát, mert látta, hogy itt — természetes következményeként a sok és sokféle tényezőnek — a felejtés még nagyobb fokú és még gyorsabb.

A gyűjteményben a hagyományos kincs mellett új, másutt is ismert *népdalok* is szerepelnek. Ezeket többnyire a fiataloktól gyűjtötte, de olyan formában jegyezte le őket, ahogyan ők alakították a hallottakat saját ízlésük, saját formakincsük analógiájára, ha egyáltalában alakítottak a szövegen, dallamon. A dalok között tehát vannak változatok is, olyanok is, melyekben csak a helyszín cserélődött ki a tipikus szövegben, vagy még az sem. Találunk úgynevezett vándorversszakokat is, melyek több dalban, balladában megismétlődnek. Egyszer, mikor megkérdeztem egy versszakról, hogy itt is pontosan így szerepel ez a versszak, nem tévedés ez, Juli néni azt felelte: „Olyan szép strófa, miért ne tenném ide?” Egyik-másik dalban a kezdő formula változott meg, egyébként a mindenkitől ismert szöveget kapjuk.

Általában a dalokban sok a lokalizálás, a helyhez, Andrásfalvához kötés. Ez is egyik formája a múlthoz való ragaszkodásnak, s ez az egyetlen funkciója (Megszólalt az andrásfalvi nagyharang).

Akad a szövegek között moldvai örökség is, mint a nagyon szép Nem zereg a fa levele. Néhány népdalok közé lecsúszott balladát, balladatöredéket is olvashatunk a szövegek között: Menyecske, menyecske (Áspis kígyó), esetleg olyanokat is, melyekben balladai motívumok, elemek fedezhetők fel.

Ha a balladákat vizsgáljuk meg, akkor egészen szűkszavú töredékeket is találunk A megölt legény, 2 Csaszli bíró lánya, Mónár Anna / 1 Fejér László, 2 Több szöveg kombinációjával keletkezett: Barna Jancsi, Rózsa Sándor. Vannak részletező, aprólékos balladák: A megölt legény / 1, Fejér László / 1, Bogár Imre. Vannak az anyagban nagyon szép, teljes, zárt szövegek. Egyes balladák a romlás, a felejtés, a változtatás következtében mások, mint az ismert változatok, pl.: A három árva — Szűz Mária szepel benne, rövidebb, mint másutt; Farkas Julcsában az esemény a gyulai szénáskertben történik, a nagybácsi látja meg a szerencsétlenséget; A nagy hegyi tolvajban nem szerepel az örmeny pap, egészen más kép áll előttünk; Mónár Annában csak egy név

nélküli katona a másik szereplő; Császlí bíró lányában új vonás jelentkezik a gumisarkú cipő stb. stb.

A 20 ballada között régiek is akadnak, de zömmel betyárballadákat találunk közöttük.

Olvasás közben felvetődik a kérdés: ez a falu, a régi Andrásfalva és az új Kakasd repertoárja, teljes ballada- és dalhagyománya? Valószínűleg nem, ez csak válogatás, a gyűjtött anyag bizonyára gazdagabb.

Az *anyag csoportosítása* hagyományos: 10 gyermekjátékdal, 80 dal a szülőföldről és a szerelemről, 28 keserves, bújdosó és búcsúzódal, 42 lakodalmas és mulatódal, 28 katonadal, 29 ballada; függelékként 10 műdal népi változata szerepel.

Kár, hogy Sebestyén Ádám nem írt a gyűjtés körülményeiről, adatszolgáltatóiról, mikor, hol, hogyan tanulták repertoárjukat, hol adják elő, milyen alkalmakkor a dalokat, balladákat, ki mit ad, illetve adhat elő, változtat-e a szövegen, dallamon stb. Nagyon hiányzik egy utószó, legalább az említett kérdésekről. Néhány fénykép is elkelt volna.

A szövegek nyomán az *énekesekről* az derül ki, hogy pl. a balladaénekesek legidősebbjei 86, 74, 70 (3) évesek, a többi nagy átlag 40–60 év között. Ez is mutatja, hogy a balladaéneklés korhoz kötött, a fiatalabb generációt már nem érdekli ez a műfaj, viszont a dalénekesek között a fiatal korosztály is szerepel! Nő, férfi megoszlás is tapasztalható az adatszolgáltatók között. Hozzávetőlegesen körülbelül egyforma arányban szerepelnek, a nők még katonadalt is énekeltek. Női nótafák: Daradics Lászlóné balladaénekes (6 ballada), népdalénekesek: Sebestyénne Kozma Emma, Fábiánné Győrfi Mária, Sebestyénne Molnár Mária, a 74 éves Biszák Mária. Férfi nótafák: Fábián Gyurka Mátyás, Kozma Bálint, Ömböli Antika Jóska stb.

A *lejegyzés* dallammal együtt történt, a szövegek irodalmi nyelven olvashatók, csak néha tör elő a nyelvjárás (szereteje széjje = széle, leszállá, párnacska, bádigos stb.)

Összegezés: Sebestyén Ádám méltó módon állított emléket szülőföldjének. Önzetlensége, lelkesedése, ügyszeretete vezérelje tovább is munkájában, hogy népe hagyománykincsét feljegyezhesse, s mindnyájunk tanulására közreadhassa.

* * *

Újváry Zoltán, a szokásokat kutató folklorista, a gömöri, Sajó folyó menti Hét nevű kis faluból elinduló, a több mint negyedszázad óta működő, a sok helyütt, sok nép és nemzetiség között, a székelyek dallamkincsét bemutató kötete tanúsága szerint nálunk is megforduló tudós gyűjtő, feldolgozó szintén a szülőföld, mégpedig Gömör lankás tájainak, népének, kb. 150 községének népdal- és balladakincsét menti át egy impozáns gazdagságú, 550 szöveget tartalmazó kötetbe. Ebben a kötetben, mely a miskolci Herman Ottó Múzeum támogatásával jelent meg a magyar, a szlovák és német nyelvű, 138 lap terjedelmű, sok kérdésre kimerítő és alapos választ adó bevezetés után 35 gyermekjátékdal, 201 szerelmi és lakodalmi dal, 57 katonadal, 43 pásztordal, betyárdal, 18 szolgálodal, summásdal, aratódal, 23 panaszdal, bújdosó, amerikai dal, 8 politikai dal, 15 vásári nóta, koldusének, bakternóta, 21 tréfás dal, cölöpverő nóta, 111 ballada, rabének (!), az aradi vértanúk balladájának 3 válto-

zata, 25 betlehemes játék, ünnepi ének, kántáló, köszöntő található. Összesen: 550 darab, több mint 300 dallam. A gyűjtemény darabjai interetnikus kutatásokra is alkalmasak. A kötetet népi ihletésű rajzok színesítik, Fledy Gyula rajzolta őket.

Vegyük sorra a könyv egyes fejezeteit.

A *bevezető* a szerző véleményének, gondolatainak érdekes, elgondolkodtató összefoglalása a népdalról, a dalok életéről, az előadókról, a hagyományozódásról, az alkotói, a folklorizációs folyamatokról, s mindazokról a kérdésekről, melyek ezekkel összefüggenek. A bevezetésben szó esik arról is, hogy míg a Romániában és Jugoszláviában élő magyarok folklórkincsét rendszeresen gyűjtik, addig a nagyrészt Csehszlovákiához tartozó Gömörben alig folyt gyűjtés, ami folyt, az is az újabb időkben. Kodály Zoltán pl. az I. világháború előtt járt néhány faluban, Sárosi Bálint pedig a közelmúltban.

Ujváry Zoltán *gyűjtését* nagy területen végezte, kb. 150 községet vett fel kutatópontjai közé. „Gömörnek szinte mindegyik völgyét, tájegységét jelentős számú dal, ballada képviseli” — írja a szerző. Viszont „vannak olyan dalok és balladák, amelyek alá Gömör szinte minden magyar helységének nevét odaírhattam volna.”

A *dalosok* nagy repertoárral rendelkező nótafák voltak, akadt olyan is köztük, aki 300 dalnál is többet tudott. A repertoárjukban természetesen műdalok is szerepeltek, mert azok már nem válnak el élesen a dalosok tudatában az utóbbi 1—2 évtizedben. A szerző azt tapasztalta, hogy az egyes falvakban élő nótafák dalanyaga 70—75%-ban azonos, az eltérés nem a közösség tudásának eltérése, hanem a nótafák repertoárjában mutatkozó eltérés, t. i. a közösség sokkal nagyobb számú dalt ismer, mint a nótafáknál jelentkező szám. A balladaénekesek külön csoportot jelentenek az énekesek között, a ballada nem olyan tömeg-műfaj, mint a dal. Két balladaszerző is akad a sok énekes között, mindketten Gesztete faluban élnek. Együtt írták az Ezerkilencszázhetvenkettő anyarán kezdetű balladát egy igaz történet alapján.

Az előadók a dalt bizonyos közösségi alkalmakon tanulják. A *hagyomány átadásának-átvételének* klasszikus alkalmai itt is valamikor a fonó, fosztó, tor, keresztelő, lakodalom, kocszmázás, pincézés, névnapozás, különféle multságok voltak, de minenki csak a saját közösségében, csoportjában vett részt rajtuk. A legközvetlenebb tanulóhely a család volt és maradt — ezt igazolják és erősítik a mi szlavóniai tapasztalataink is, főleg a nőknél. Újabban a rádió, a televízió a tanulás forrása. A férfiak még a katonaságnál gyarapíthatják tudásukat.

A *dalolás* általában közösségi volt, „együtt való dal”, közösen énekesek. Csak a balladaéneklés volt egyéni teljesítmény. Az egyéni dalolás magányban, magánosan végzett munka során történt.

Ami a kötetben szereplő *anyagot* illeti, a szerző úgy válogatta meg, hogy keresztmetszetét adja a még élő hagyománynak. A gyűjteményben eddig elhanyagolt műfajok is szerepelnek, pl. vásári nóták, kaldusénekek, s kuriózumot jelentő cölöpverő nóták. Elég sok pásztordalt találunk a kötetben, ez is mutatja a pásztorkultúra erős voltát e vidéken.

A *dalok csoportosítása* hagyományos kategóriák szerint történik, a dalszövegek témája alapján.

A *gyermekjátékdalok* csoportjában sok a közismert, pl. Repülve jön egy madárka, Hej szénája, szénája, Fehér liliomszál, A bundának nincs gallérja stb. Ezeket bizonyára az iskolában tanulták. Nem mindegyik dal párosul játékkal, mimikával, több a népdalok közül szállt le romlott alakban.

A *szerelmi dalok, lakodalmi dalok* csoportja a legnagyobb csoport. Ezek azért kerültek össze, mert a lakodalomban szokták énekelni a szerelni dalokat is a ritusdalok mellett, különben is nehéz csoportosítani a lírai dalokat. Legjobb funkció szerint végezni a csoportosítást. Itt még jobban érvényesül a lokalizáció, a kezdősorok megváltoztatása, s ezzel a tipikus anyag sajátossá tétele (A gömöri, a gömöri torony tetejébe, Bíró Marcsa libája), egyébként is sok az általánosan ismert dal.

A *katonadalok* is területhez fűződnek. Asszonyok is dalolják őket. Ezek mutatják legjobban a tanulás, a közösség szerepét.

A gömöri juhászok, kondások nagyon hagyományőrzők, ők őrzik a *pásztordalokat, betyárdalokat*. Nehéz megvonni a határt a betyárdalok és betyárballadák között, ezért néhány szöveget át lehetne tenni a balladák közé.

A mezőgazdasági munkásság hagyománykincsébe tartoznak a *szolga-, a summás- és az aratódalok*. Gömörben sok volt a vándormunkás, a dalok migrációjának a lehetősége is nagy volt, ezért számos ismert dalt találunk ebben a csoportban.

A szociális, a társadalmi helyzet szülte a *panaszdalokat, bujdosókat, amerikás dalokat*.

A munkásmozgalomhoz kapcsolódnak a *politikai dalok*. Nem gyűjtötték eddig így a nagy egységhez való kapcsolatában a politikai dalt, viszont ezek is beletartoznak a néphagyományba. Ezekben az érzelem a fontos, az emberek szociális érzésére akarnak hatni.

Nagyon ritkán kerültek be gyűjteményekbe a *vásári dalok*, kevés van belőlük lejegyezve. Az itt szereplő *koldusénekek* paródiák, nem igazi koldusénekek.

A *tréfás dalok, cölöpverő nóták* között csintalan, kétértelmű, kipontozott szavakat tartalmazó dalok is szerepelnek, szolgáljon mentségükre, hogy ezek is beletartoznak a hagyományba. Van itt néhány makaróni nyelvű szöveg is, szlovák-magyar nyelven. Eddig ezeket sem igen jegyezték le, (Sárga uborkának zeleni liszt má), a jókedv fokozása a funkciójuk.

A *cölöpverő nóták* tulajdonképpen munkadalok, ma már inkább szórakoztatás a feladatuk. Az építkezésnél a vezénylő dalolt, a megfelelő sorvégen a többiek leejtették a verőt a leverendő cölöpre. Mohácsról jegyzett fel hasonlót Berze Nagy János. Máshonnan nincs tudomásunk cölöpverő nótáról.

A *ballada* még élő műfaj Gömörben, a kötetben szereplők mindenki hagyománykincsébe beletartoznak, de legjobban kedvelik a betyárballadákat, és a rabénekeket. A vidék híres betyárja, Vidróczki a legtöbb ballada szereplője. Ezek speciális gömöri balladák. A többiek beletartoznak a nagy balladakincsbe. Az egyes típusúak sokféle változatban élnek, a változatokban a szereplő neve is sokféleképpen jelenik meg, pl. Angódi Borbála, Hangodi Borbála, Homrodi Borbála, Zombori Borbála.

Több változatban éneklük. A szegénybe esett lányt, A halálra ítért rab hűga, A halálra táncoltatott lány típusba tartozó balladát. Rendkívül népszerű az Egyszer egy királyfi története, A gunaras lány. Szórványosan ismerik A három árva, A pávás lány c. balladát. Kedveltek a szerelmi tragédiát megörökítő történetek, gyilkosságokkal, szerencsétlenségekkel kapcsolatos szövegek. Ponyvárról elterjedt új stílusú balladák is vannak a gyűjteményben, de helyi történetet tárgyaló is, mint pl. a Varga Sándorról, Ferenc Józsiról szóló. A kórházi balladák is kedveltek. Hogy a ballada megbecsült és kedvelt műfaj, bizonyítja az a tény, hogy még 1974-ben is megverseltek egy igaz történetet.

Az *aradi vértanúk balladája* sajátos helyet foglal el a magyar népköltészetben, balladai formában mondja el a gyászos eseményt. Nagy vita folyt eredetéről, jelenleg az az elfogadott álláspont, melynek tisztázásához Ujváry Zoltán is nagyban hozzájárult, hogy Lévay József Az aradi nap c. versének folklorizált változata. Mi is, Tóth Ferenc is felgyűjtötte ezt a balladás változatot a Bánságban, Bácskában.

A *betlehemes játékokat* vándor betlehemezők terjesztették Gömörben. Érdekes és elgondolkoztató a szerzőnek az a megállapítása, hogy az ő szövege és az 1877-ben a Magyar Nyelvőrben megjelent szöveg sem versrészletekben, sem éneketétekben döntően nem változott meg. Figyelemre méltó az a megjegyzés is, hogy a Hó, hó, farsang, háromnapi farsang kezdetű farsangoló regőségekkel mutat rokonságot. A *disznótóri kántálás* szokása is lassan eltűnik, a maszk még él, de az énekes adománykérés már csak itt-ott csendül fel. A szokás elsovadásával először a dallam tűnt el, lassan követte a szöveg is. Ugyanez történt a *Gergely-járással*, a *pütkösdi királyné-járással* is. Ritka már az ilyen szöveg.

Ami a lejegyzett szövegek nyelvét illeti, nagyon helyesen nem jelezte szerzőnk a nyelvjárási sajátságokat, részint technikai okokból, részint a pontos visszaadás nehézségei miatt. Csak kivételes esetekben hagyott meg néhány nyelvjárási sajátságot, ha a dallam megkövetelte.

Összegezés: Mikor ezt a forrásértékű gyűjteményt lapozzuk és az értékes bevezetést olvassuk, tanulmányozzuk, sok sejtésünk megerősítésére bukkanunk, ugyanakkor ebből a dokumentumértékű gyűjteményből sok mindent megtudunk a gömöri nép életéről, szokásairól, gazdasági, társadalmi viszonyairól, érdeklődéséről stb. Olvasáskor önkéntelenül is felvetődik bennünk az a kívánság, bárcsak hasonló gyűjtésre inspirálni nálunk is sok gyűjtőt a szülőöld szeretete. A most készülő monográfiákban ilyen közléseknek is helyet kellene adni.

Matijevics Lajos

**BÁLINT SÁNDOR:
ÜNNEPI KALENDÁRIUM**

A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából, Szent István Társulat, Budapest, 1977. I., II. kötet.

Önkéntelenül is a régiek: Bod Péter, Fekete Arnold, Lepoviccs József nevét juttatja eszünkbe Bálint Sándor Ünnepi Kalendáriuma, ha azonban hosszab ideig lapozzuk, olvassuk és tanulmányozzuk ezt a munkáját, a felsorolt nevekhez fűződő művek és adatok kissé eltörpülnek, azaz messzemenően az Ünnepi Kalendárium mögött maradnak mennyiségben is és minőségben is. Aligha találunk az egyházi év hagyományvilágáról teljesebb, részletesebb könyvet ennél, így hát időzzünk el egy kicsit vele, szójunk értékéről, jelentőségéről. „Nem művészettörténet, illetőleg ikonográfiai szakmunkát, sajátos módon felfogott település- vagy társadalomtörténetet, sem a vallásos érzület, illetőleg folklór summázását, hanem mindezeknek egyensúlyával népeleti munkát iparkodunk írni” — mondja a szerző az Előszóban. S ennek a szerényen megnevezett „iparkodás”-nak egy ötszázhuszonnyolc és egy ötszázhatvan-két oldalas könyv lett az eredménye, azaz a két kötet összesen ezerkilencven oldal! De ha már a számoknál tartunk, had említsük meg azt is, hogy az első kötetben decembertől júliusig összesen kilencvenöt fontosabb olyan nap van, amelyet szükséges volt bemutatnia a szerzőnek, júliustól decemberig pedig kilencvenkilenc napról, illetve névről kapunk bőséges leírást. A két kötetben tehát százkilencvennégy olyan nap szerepel, amely jelent valamit a számunkra, ünnepeljük, megemlítjük, hozzáidomítjuk létünket, sorsunkat, cselekedeteinkét, munkánkat és hiedelmeinket. Néhány jelesebb napot, változó ünnepet külön tárgyal a szerző, hogy ezzel is kiegészítse a teljes kalendáriumi évben előforduló fontos dátumokat, ünnepnapokat.

Az ünnepek havonkénti megoszlása a következő: január: 13 + Farsang; február: 12 + Bőjtelő, Kövércsütörtök; március: 12.; április: 8.; május: 23 + Fagyosszentek, Szentháromság; június: 11 + Jézus Szent Szíve, Nétus; július: 22.; augusztus: 19.; szeptember: 19.; október: 20.; november 19.; december 19. A karácsony, a húsvét, a pünkösd nem szerepel, mivel ez egy másik munkának az anyaga. Ám, hogy feloldjuk ezt a bőséges adathalmazt, tekintsünk bele mélyebben egy egy fejezetbe, egy-egy ünnepnapba, azaz vizsgáljuk meg, mi mindenre terjedt ki

a néprajztudós figyelme, amikor összeállította munkáját. Minden hónap külön fejezetben szerepel, s a fejezet elején jelzi a szerző, melyek az ünnepek. Utána időrendi sorrendben mutatja be mindeniket külön-külön. A dátumhoz, illetve a névhez fűződő adatok, a szentek cselekedete életének egy-egy epizódja igyekszik fényt deríteni az ünnep jelentőségére, kultikus voltára. Bőségesen találunk részeket a legendákból, kódexekből, szépirodalmi alkotásokból, amelyek segítségével közelebbről megismerhetjük a szóban forgó ünnep névadójának életét. A részletes leírásból azt is megtudhatjuk, hány helységet neveztek el róla, hány templomnak a védőszentje, hol emeltek oltárt, szobrot a tiszteletére, őriznek-e róla valamelyik múzeumban, képtárban műalkotást. Külön kiemeli a szerző a vidékenkénti szokásanyagot, a nép hiedelemvilágában előforduló idevonatkozó adatokat, szokásokat, énekeket, imádságokat, rigmusokat. Így tudjuk meg pl., hogy a június 24-én ünnepelt Iván, Szent, Iván, másként Keresztelő Szent János, a Zombor-vidéken Virágos Szent János, a szegedi tanyákon olykor Búzavágó Szent János patrocíniumát vagy annak emlékeztétét nagyon sok helynév őrzi: Alsószentiván, Bácsszentiván, Bakonszentiván, Cserhátszentiván Csittszentiván (Santiona), Drávaszentiván (Ivanovec), Felsőszentiván, Győrszentiván, Kebeleszentiván (Ionaesti), Magyarszentiván (mai neve Királyegyháza), Okriszentiván (1274, elenyészett), Ószentiván (Szentivánsziget, ma Tiszasziget), Sajkásszentiván (Kovilj Sveti Ivan), Sajószentiván, Szászszen-tiván (Santiona), Újszentiván (Despot Sveti Ivan) Vajdaszentiván, Vasaszentiván (Santiona), Zalaszentiván.

Továbbképzett helynevek: Szentivánlaborfalva (Santion-Lunca), Szentivánboda (Stredná a Nižná Boca), Szentivánfa, Szentivánpusztá.

Szentjános (Pest, Torontál, Tordaaranyos), Biharszentjános (Sintion), Morvaszentjános (Moravsky Jan), Mosonszentjános, Szentjánosháza (Hloža), Szentjánoshegy (Nucet), Szentjános-pusztá (Bars, Esztergom, Nógrád), Szepesjánosfalva (Johannsdorf, Janovce).

Vagy pl. azt, hogy a január 22-én ünnepelt Vincenaphoz fűződő, nálunk is népszerű „Ha megcsordul a Vince, tele lesz a pince” regula első magyarországi előfordulását a pesti ferencesek középkori misekönyvének 1498 tájáról származó kéziratos bejegyzésben megtalálhatjuk:

*„Vincenti festo si sol radyatur memor esto,
Tunc praepara vas, quia vitis fert tibi was.*

Fraknó és Németújvár (Gussing) és még néhány falu német népe szerint a madarak Vince napján házasodnak:

*„Zu Vinzenzi heiraten
Die Vögel zusammen.*

Ezért ott a hagyomány szerint nem szabad dolgozni az erdőben, nem szabad fát dönteni, mert megzavarják a madarak menyegzőjét, és másnap nem hallhatják a madarak nászénekét.

Amint látjuk, bőven akad adat mindenfelől. Pl. a könyvben (II. kötet, 192. és 193. old.) utalásokat találunk vidékünkön található, pestis-

járványokra emlékeztető Rókus-kápolnákról, Szabadkán, Zomborban, Újvidéken, Kulán, Palánkán, Bajmokon, Kerényen, Úfaluban, Versecen emeltek kápolnát Rókusnak, a pestisjárványban szenvedő betegek gyógyítójának. A szabadkai lakosság körében még ma is hallható elbeszélés a Rókus-kápolna keletkezéséről, régebbi feljegyzésekben is szerepel. „Az egykorú följegyzések szerint a hozzávaló anyagot Szabadka népe sajátkezűleg, iga nélkül hordta össze, helyi élőszavas hagyomány szerint pedig térden állva építette. (Tormási Gábor, 1883.)”

Minden hónap után jegyzeteket találunk az előforduló jeles napokhoz. Ezek az utalások újabb kiegészítéseket, tanulságokat, fontos adalékokat szolgáltatnak.

Kétségtelen, hogy olyan gyűjteményt, olyan feldolgozást kaptunk Bálint Sándortól, amely nagyban pótolja az ünnepekhez, a jeles napokhoz fűződő eddigi tudásunkat, ismereteinket. A négy évtizedig tartó gyűjtés eredménye ez a két kötet, de a néprajztudós alapos és körültekintő munkájának is a gyümölcse egyben. Nagy érdeme, hogy hatalmas területre (Közép-Európa), kiterjedő adatokkal világítja meg az ünnepekhez fűződő hagyományokat és szokásokat, messzire visszatekint a múltba, minden fellelhető forrásanyagra támaszkodik, és az egybegyűjtött anyagot áttekinthetően teszi közkinccsé.

Kár, hogy a könyvben nem találunk fényképanyagot, illusztrációkat, mert a borítólapon Bozóky Mária rajza és Lantos Miklós felvétele az idevonatkozó alkotások szépségéről győz meg bennünket. Azonban ne kívánjunk túl sokat, hiszen Bálint Sándor így is felbecsülhetetlen értékű munkát végzett el helyettünk.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

VITKOVICS-ÜLÉSSZAK

1978. június 6-án Intézetünk tudományos ülősszakot tartott Vitkovics Mihály születésének kétszázadik évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetével kötött megállapodásunk keretében. Az értekezleten nyolc előadás hangzott el. Bevezetőjében az Intézet igazgatója a következőket emelte ki: „Az 1970. óta rendszeresített találkozók sorában a mai az ötödik hivatalosan is nyilvánított értekezlet a MTA Irodalomtudományi Intézete, és a Hungarológiai Intézet akkor létrejött megállapodása keretében, amely a magyar és a délszláv irodalmak kölcsönösségének vizsgálatát tűzte célul. Mai értekezletünk témája Vitkovics Mihály költészete. Olyan íróról lesz szó a most következő előadásokban, akiről bizonyára jóval több tanulmány, cikk vagy értekezés látott napvilágot, mint más — esetleg jelentősebb korabeli íróról. Ez annak a következménye, hogy Vitkovics nemcsak író, esztétikai értékek megvalósítója, hanem ugyanakkor sajátos jelenség is: egyszerre két irodalmi kultúrának a művese, kölcsönös népszerűsítője és közvetítője. Olyan író, akit két irodalom is számon tart, magáénak ismer és így értékeli. Ez az emberi, polgári és közéleti szerepvállalás alighanem akkor is hálátlanabb volt, mint azé az íróé, aki csak abban ismerte fel a feladatát, hogy „szépet és szépen”, „jót és jól” írjon, ahogyan azt Kazinczy esztétikája megkívánja. A romantika ébredésének korszakában Közép-Kelet-Európa e térségében azonban már nehezen tudott érvényesülni ez a szempont. E korszakban már jelentkeznek a *hazafi* s a felvilágosodás gondolkodása szerint értelmezett *nemzetek fölötti író* különválásának a problémái. A jozefinista évtized, írónk ifjú kora még nem szembesült az író és az emberbarát (a humanista és a hazafi) kettősségével, de a tízes évek közepétől már korántsem oly egyszerű az irodalom képlete. A nemzeti programmal fellépő nemzedék részéről mind differenciáltabban jelentkeznek az elvárások és a feladatok a iiteratúra művesei iránt. Vitkovics — élete második felében — maga is érezhette korábbi írói pozícióinak s viszonylag kiegyensúlyozott helyzetének elbizonytalanodását.

Mindezeket a problémákat az elmúlt évtizedek — évszázadok! — már jórészt tisztázták, jól vagy kevésbé jól megválasztották. Éppen ezért látszik időszerűnek, hogy Vitkovics művével most már mint műalkotással is többet törődünk. Írónk hagyatéka megérdemli az ilyen szem-

pontú vizsgálatot is, hisz oly korszakban élt, amelyben a nemzeti irodalmak a maguk önálló nyelvén kezdtek beszélni, mind lázasabban keresték énjüket, sajátukénak mondható eszközeiket és formáikat. A mai értekezlet a Vitkovics-kutatáshoz ilyen értelemben is hozzá kíván járulni. Merjük remélni, hogy ez a szerény keretekben megrendezett ülés-szak ösztönzést nyújt ahhoz is, hogy Vitkovics literátorságának, az irodalmi életben betöltött szerepének tisztázása mellett rávilágít tehát a szépiró erényeire és értékeire is.”

Az ülésszakon a következő előadások hangzottak el:

Sziklay László: A kétnyelvű költészet Kelet-Közép-Európában

Fried István: Vitkovics és a kelet-közép-európai klasszicizmus

Póth István: Pest és Buda mint szerb kulturális központ

Vujicsics D. Sztoján: Vitkovics Mihály, a szerb író

Sulc Magdolna: Vitkovics és Vuk

Pavić Milorad: Vitkovics saphói versszaka

Bori Imre: Vitkovics: A költő regénye

Lőkös István: Vitkovics Mihály és Eger

* * *

1978. május 26-án doktori szigorlatot tett Vajda József magiszter. Disszertációjának címe: A magyar és a szerbhorvát lokális esetrendszer kontrasztív elemzése.

1978. június 2-án Káich Katalin magiszter megvédte a Szabad líceumok Bácskában és Bánátban, 1899—1918. c. doktori értekezését.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BALOG GYULA, MÉRNÖK — VERBÁSZ; DR. FRIED ISTVÁN, KANDIDÁTUS — BUDAPEST; MR. JUNG KÁROLY, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; KALAPIS ZOLTÁN, ÚJSÁGIRO — ÚJVIDÉK; DR. KATONA IMRE, DOCENS — BUDAPEST; KÓNYA SÁNDOR, EGYETEMI HALLGATÓ — ÚJVIDÉK; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI RENDES TANÁR — ÚJVIDÉK; SZÉKELY MÁRIA, TANÁR — ZOMBOR; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. TÓTH FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. VESELINOVIČ-SULC MAGDOLNA, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; DR. VOIGT VILMOS, DOCENS — BUDAPEST.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Voigt Vilmos</i> : Folklorizmus a szimbolizmusban	5
<i>Katona Imre</i> : A magyar halottas énekköltészet tiszta és átmeneti műfajai	25
<i>Fried István</i> : Jókai Mór egy „délszláv” balladája	34

KÖZLEMÉNYEK — FELDOLGOZÁSOK

<i>Penavin Olga</i> : A betyárvilág emlékezete vidékünkön	47
<i>Veselinović-Šulc Magdolna—Matijevics Lajos</i> : Egy magyar mesemondó szövegei Márkó királyról	65
<i>Balog Gyula—Kónya Sándor</i> : Császár mundérjában (katonadalok)	85
<i>Kalapis Zoltán</i> : Újabbkori törökbecsei népballadák nyomában	99
<i>Jung Károly</i> : Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában	127
<i>Tóth Ferenc</i> : Farsangi népszokásaink az újabb közép-bánáti gyűjtések fényében	135
<i>Székelly Mária</i> : Egy telecskai siratóról	141

TÁJÉKOZÓDÁS

<i>Veselinović-Šulc Magdolna</i> : A ruszinok művelődési életéről a szocialista Vajdaságban	151
---	-----

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete	157
<i>Molnár Csikós László</i> : Magyar Néprajzi Lexikon. Első kötet: A—E.	161
<i>Penavin Olga</i> : Sebestyén Ádám: Népdalcsozor. Bukovinai, andrásfalvi népdalok; Ujváry Zoltán: Gömöri népdalok és népballadák	165
<i>Matijevics Lajos</i> : Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium I—II.	171

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Vitkovics-ülésszak	177
--	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Voigt Vilmos</i> : Folklorizam u simbolizmu	5
<i>Katona Imre</i> : Čisti i prelazni književni rodovi mađarske mrtvačke poezije	25
<i>Fried István</i> : Jedna „južnoslovenska” balada Mora Jokaija	34

SAOPŠTENJA — OBRADJE

<i>Penavin Olga</i> : Sećanje na svet bećara po našim krajevima	47
<i>Veselinović-Šulc Magdolna—Matijevics Lajos</i> : Tekstovi jednog kazivača bajki o kralju Marku	65
<i>Balog Gyula—Kónya Sándor</i> : U carevoj vojničkoj odori (vojničke pesme)	85
<i>Kalapis Zoltán</i> : Tragom novobečejskih narodnih balada novijeg doba . .	99
<i>Jung Károly</i> : Nebesko pismo koje štiti od zla i blagoslov u predanju Bogojeva	127
<i>Tóth Ferenc</i> : Naši pokladni narodni običaji u svetlu novijih sakupljanja u srednjem Banatu	135
<i>Székely Mária</i> : Jedna naricaljka iz Telečke	141

INFORMACIJE

<i>Veselinović-Šulc Magdolna</i> : O kulturnom životu Rusina u socijalističkoj Vojvodini	151
---	-----

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Naučni skup posvećen Vitkoviću	177
--	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Voigt Vilmos</i> : Folklorism in Symbolism	5
<i>Katona Imre</i> : Pure and transitional genres of Hungarian dirges	25
<i>Fried István</i> : A „Southern Slav” ballad by Mór Jókai	34

ARTICLES

<i>Penavin Olga</i> : The remembrance of the time of highwaymen in this part of the country	47
<i>Veselinović-Šulc Magdolna—Matijevics Lajos</i> : The texts of a story-teller about King Marko	65
<i>Balog Gyula—Kónya Sándor</i> : In the regimentals of the emperor (soldiers’ songs)	85

<i>Kalapis Zoltán</i> : Following the popular ballads of Novi Bečej in recent times	99
<i>Jung Károly</i> : The letter from heaven to protect from evil and the benediction in the tradition of Bogojevo	127
<i>Tóth Ferenc</i> : Our carnival popular customs in the light of recent collections in the central part of Banat	135
<i>Székely Mária</i> : A dirge from Telečka	141

INFORMATION

<i>Veselinović-Šulc Magdolna</i> : On the cultural life of Ruthenians in the socialist Vojvodina	151
--	-----

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Vitkovics Session	177
---	-----

INHALT

STUDIEN

<i>Voigt Vilmos</i> : Folklorismus im Symbolismus	5
<i>Katona Imre</i> : Reine und vorübergehende Genres der ungarischen Totenpoesie	25
<i>Fried István</i> : Eine „südslavische“ Ballade von Mór Jókai	34

MITTEILUNGEN

<i>Penavin Olga</i> : Die Erinnerung an die Zeit der Betyaren in unserer Gegend	47
<i>Veselinović-Šulc Magdolna—Matijevics Lajos</i> : Die Texte eines Erzählers über König Marko	65
<i>Balog Gyula—Kónya Sándor</i> : In der Montur des Kaisers (Soldatenlieder)	85
<i>Kalapis Zoltán</i> : Folgend die Spuren der neuzeitlichen Volksballaden in Novi Bečej	99
<i>Jung Károly</i> : Der vom Über bewahrende Himmelsbrief und der Segen in der Überlieferung von Bogojevo	127
<i>Tóth Ferenc</i> : Unsere Faschingvolksitten im Lichte der neueren Sammlungen in Zentralbanat	135
<i>Székely Mária</i> : Ein Klagelied von Telečka	141

INFORMATIONEN

<i>Veselinović-Šulc Magdolna</i> : Über das Kulturleben in der sozialistischen Vojvodina	151
--	-----

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Die Vitkovics Tagung	177
--	-----

